

türk tabipleri birliği
mesleki sağlık
ve
güvenlik dergisi

turkish journal of
occupational
health and
safety

© **Türkiye'de Kapitalizmin
Küreselleşmesi
Neoliberal Otoriter Devlet**

© **Sermayenin Yerine
Düşünmek
Sermayenin Diliyle
Konuşmak**

© **Yeniden Kamusalılık!
Kamusalılığı Yeniden
Tanımlamak Ve
Devrimci Bir Seçenek**

© **Sağlık Hizmetlerinin
Sermaye Birikim
Sürecine
Doğrudan Katkısı**

© **İşçi Sağlığında
Kapitalizmin
Yeni Örgütlenme Modeli
Ortak Sağlık ve
Güvenlik Birimleri**

turkish medical association

ATA SOYER
1955.....

Hoşçakal...
Yarımız, kayıp giden yarımız
Hoşçakal...
Grev ve halay,
Serhıldan ve taş
İşkence ve kan
Söz, harf, kitap ve rakam.
Hoşçakal...
Tarih, düş ve umutlarımız.
Hoşçakal...
TTB, SES, TİHV, İHD, KESK, DİSK ve bilcümle kavgamız
Hoşçakal...
Mor, sarı-kırmızı-yeşil ve illa ki kızıl gökkuşağımız
Hoşçakal...
Abimiz, amcamız ve dedemiz.
Eğiticilerin eğiticisi, hocamız.
Hoşçakal...
Réheval
Tavariş
Yoldaş (Gültekin AKARCA)

45-46

johs(turkish)
turkish journal of
occupational
health and
safety

Editörler

Dr. Celal EMİROĞLU
Dr. Levent KOŞAR

Yayın Kurulu

Denizcan KUTLU
Dr. Meral TÜRK
Dr. Nasir NESANIR
Dr. Nilay ETİLER
Onur BAKIR
Dr. Ö. Kaan KARADAĞ
Dr. Sedat ABBASOĞLU

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ahmet SALTİK
Prof. Dr. Alpaslan İŞIKLI
Prof. Dr. Çağatay GÜLER
Dr. Engin TONGUÇ
Prof. Dr. Gamze YÜCESAN ÖZDEMİR
Prof. Dr. Gazanfer AKSAKÖĞLU
Prof. Dr. Güzin ÖZARMAĞAN
Av. Hacer EŞİTGEN
Fiz. Müh. Haluk ÖRHUN
Prof. Dr. İbrahim AKKURT
İsmail Hakkı KURT
Prof. Dr. Kayihan PALA
Prof. Dr. Mehmet ZENCİR
Av. Murat ÖZVERİ
Av. Mustafa GÜLER
Prof. Dr. Mustafa KURT
Kim. Müh. Mustafa TAŞYÜREK
Doç. Dr. Nadi BAKIRCI
Psik. Dr. Nazlı Yaşar SPOR
Prof. Dr. Nevin VURAL
Dr. Nihal COŞKUN
Prof. Dr. Remzi AYĞUN
Prof. Dr. Turhan AKBULUT
Prof. Dr. Yasemin BEYHAN
Yıldırım KOÇ
Dr. Yıldız BİLGİN
Doç. Dr. Yücel DEMİRAL

Türk Tabipleri Birliği Adına Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Dr. Ahmet Özdemir AKTAN

Yazışma Adresi

Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi
Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi
Şehit Daniş Tunalıgil Sokak No: 2 Kat:4 Posta
Kodu: 06570
Demirtepe/ANKARA

Telefon

0 312 231 31 79 (Fbx)

Faks

0 312 231 19 52 - 53

<http://www.ttb.org.tr/msg>
e-posta: msg@ttb.org.tr

Hazırlık ve Tasarım

Yeter CANBULAT - TTB

Basımın İletişim Bilgileri ve Basım Yeri

Başak Matbaacılık ve Tan. Hiz. Ltd. Şti. Ankara
Tel: (0.312) 397 16 17

Yapım

Mucize Reklam
Tel: 0 312 417 10 56

Basım Tarihi

13.02.2013:

Yayın Türü

Yerel Süreli (3 aylık)

Tiraj

3.000 adet

Logo ve Kapak Hakkı TTB'ye Aittir.

Dergide Yayımlanan Yazıların Tüm Sorumluluğu
Yazarlarına Aittir.

t ü r k t a b i p l e r i b i r l i ğ i

mesleki sağlık ve güvenlik d e r g i s i

Üç ayda bir yayımlanır Temmuz - Aralık 2012

45-46

EDİTÖRDEN
Levent KOŞAR

1

TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN KÜRESELLEŞMESİ VE
NEOLİBERAL OTORİTER DEVLETİN İNŞASI

Şebnem OĞUZ

2

SERMAYENİN YERİNE DÜŞÜNMEK
Gültekin AKARCA

16

YENİDEN KAMUSALLIK! KAMUSALLIĞI
YENİDEN TANIMLAMAK YA DA YERİNE DEVRİMÇİ
BİR SEÇENEK KOYMAK?
Mustafa DURMUŞ

34

SAĞLIK REFORMLARIN ARKA PLANI:
SAĞLIK HİZMETLERİNİN SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNE
DOĞRUDAN KATKISI
Mehmet ZENCİR

49

SAĞLIK HİZMETLERİNDE "FABRİKA DÖNEMİNE GEÇİLİYOR"
Ata SOYER

59

İŞÇİ SAĞLIĞINDA ÖRGÜTLENME
MODELİ OLARAK SAĞLIK VE GÜVENLİK BİRİMLERİ
Levent KOŞAR

62

SAĞLIK VE ÇEVRE PROFESYONELLERİNDE ÇEVRESEL RİSK ALGISI:
ESKİ BİR ÇALIŞMADAN GÜNCELE DAİR
İPUÇLARI
Cavit Işık YAVUZ

69

HABER

80

EDİTÖRDEN

Bir değerimizi kaybettik... Anısına ve birikimlerine sahip çıkıyoruz.

Birikimlerimize sahip çıkmak demek; kendi dilimize, kavramlarımıza ve düşüncemize sahip çıkmak demektir. Oysa ki, ince politikalarla kavramlarımıza sıyan, dilimize söylem veren, düşünce bütünselliğimizi kuşatan ve eylemlerimizi yönlendirmeye çalışan güç aslında bir iktidar gücüdür. Ve sınıflı toplumlarda iktidar, kendi kavramları üzerinden işçi sınıfına “sermaye yerine düşünme”yi dikte etmektedir.

Mücadelemizin bir yanının da buradan doğru olduğunu sayfalarımızda sizlerle paylaşmak istedik.

Sınıf mücadelesinin işçi sağlığı ile sıkı bağımlı dergimizde on üç yıldır yazıyor ve söylüyoruz. Tıpkı, Türkiye’de devletin dönüşümünün sermaye birikim süreçleriyle ayrılmaz bağımlı ifade ettiğimiz gibi... Yine bu süreçte, işçi sınıfı üzerinde kontrol mekanizmalarının artırıldığını görürken, devletin “bir yandan sermaye birikiminin sektörel/bölgesel temelde yeniden örgütlenişine daha hızlı tepki verecek biçimde farklı ölçeklerde toplumsal dokuya daha derinden nüfuz edebilecek kadar esnek, aynı zamanda da tüm bu farklı ölçeklerde birikim sürecini aynı yönde harekete geçirebilecek denli merkezileşmiş biçimde davranmasını sağlayacak yeni siyasal-yönetimsel mekanizmaların yaratıldığını” da görüyoruz.

Böyle bir ortamda, işçi sınıfı ve örgütleri ile emek ekseni/emekten yana olduğunu ifade eden odakların, sermaye ile devleti ayırıp “sosyal devlet” üzerinden “kamusalcılık” tartışmaları yaptığının tanıklığını da yaşıyoruz. “Kapitalist kamuculuk ve sosyal devlet tartışması özü itibarıyla bir devlet tartışması iken, tartışmanın işçi sınıfının kazanımlarıyla ilişkilendirilmesi” ve oraya hapsedilmesi ise konuyu “cumhuriyetin kazanımları”na kadar götürmektedir. Öyle ki; İşçi sağlığı meselesinde de hayatın nabzının attığı “esnekleşme, taşeronlaşma, iş güvencesinin kaybı, ücret düzeylerinin gerilemesi, iş gününün uzaması, örgütlü sınıf hareketinin meşruiyetini yitirmesi gibi sorunlar sınıfın sınıfa karşı mücadelesinin konusu olmaktan çıkmış, devletten talep edilen haklar biçimine bürünmüştür.” Bu durum, iş cinayetleriyle taammüden sınıfı kıyanlardan hala bir umut dilenmektir.

İşçi sınıfının ve emekten yana olduğunu ifade edenlerin mücadelesi fabrikalardan, atölyelerden, hastanelerden yani üretimhanelerden uzaklaş(tırıl)muş, meydanlarda “fark yaratma” adına bulanıklaştırılmıştır. İşçi sağlığı meselesinde de aynı izleri görmek mümkündür. Bu günlerde işçi sağlığı sorunsalının “uygun yasal düzenlemelerin oluşturulması, devlet kuruluşlarından işverenlere, işçi sendikalarına, üniversitelere, meslek kuruluşlarına kadar eldeki güçlerin bir plan doğrultusunda harekete geçirilmesi” ile (devlet-işveren-işçi üçlemesi) çözüleceğini haykırانların kervanına emekten yana olduğunu ifade edenler de eklenmiştir. Ve bu izi sürenler, sorunun çözümüne yönelik olarak; Çalışma Bakanlığını ve onun iş güvenliği müfettişlerini göreve/denetime davet ederken, işçi sınıfının örgütlü denetimini akıllarına bile getirmemektedir.

Evet, anlaşılacağı gibi; Değerlerimize ve işçi sınıfının tarihsel belleğine sahip çıkma adına bu sayıda sizlerle tartışmalı bir alana giriyoruz. Ve soruyoruz:

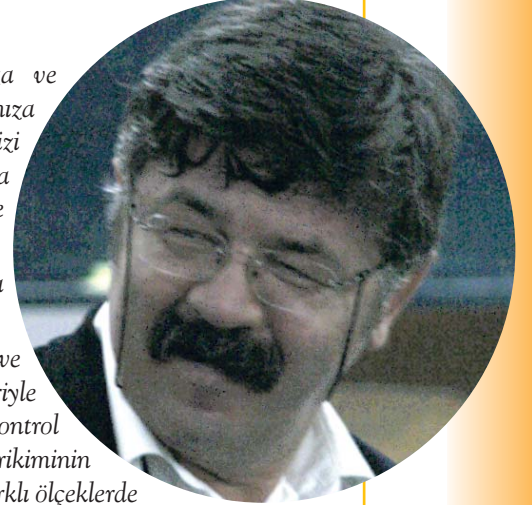
“Türkiye’de kapitalizmin küreselleşmesi ve neoliberal otoriter devletin inşası”(Oğuz Ş.) işçi sınıfından ne götürüyor, sermayeye ne getiriyor?

“Sermayenin yerine düşünmek, sermayenin diliyle konuşmak”(Akarca G.) işçi sınıfından ne götürüyor, sermayeye ne getiriyor?

“Yeniden kamusalılık! Kamusalılığı yeniden tanımlamak”(Durmuş M.) dan ne anlıyoruz? Yeniden kapitalist devlet kamuculuğunu tanımlamaktan öte “yerine devrimci bir seçenek koymak” mümkünken, kapitalizme mahkumiyetimiz neden?..

Evet, kapitalizm iş cinayetleriyle işçi sınıfının canına kast ediyor. Sosyal devlet, kapitalist devlet kamuculuğu, projecilik ve sistem içinde model arayışları ise “önce öldürüp, sonra mezarlık ziyaretine gitme”leri hatırlatıyor.

Oysa ki bizler; toplumsal bütünü tarihsel ve güncel birikimlerini işçi sınıfının tarihsel belleğinden doğru hatırlamak istiyoruz... Ve “fark yaratma”yı da buradan doğru görüyoruz...

TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN KÜRESELLEŞMESİ VE NEOLİBERAL OTORİTER DEVLETİN İNŞASI

Şebnem OĞUZ

Doç. Dr., Başkent Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından bu yana giderek artan ve özellikle üçüncü iktidar döneminde iyice belirginleşen otoriterleşme eğilimleri muhalif çevrelerde faşizm, sivil darbe, ikinci cumhuriyet, tek parti rejimi gibi kavramlarla ele alınmaktadır. Bu tür kavramlaştırmalar AKP'nin ileri demokrasi söylemini deşifre etme anlamında politik bir işlev taşısa da, Türkiye'de yaşanan siyasal-yönetimsel dönüşümleri sermaye birikimi süreçlerinden kopuk olarak ele aldığı ölçüde bir bütün olarak devletin geçirdiği yapısal dönüşümleri göz ardı etme riski taşımakta ve kuramsal olarak yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle son dönemde yapılan rejim tartışmalarını Türkiye'de kapitalist devletin son otuz yılda geçirdiği yapısal dönüşümler bağlamında yeniden düşünmekte yarar vardır. Zira son dönemde sayısı hızla artan kanun hükmünde kararname, yargı bağımsızlığının ortadan kalkması, başkanlık sisteminin yeniden gündeme gelmesi gibi gelişmelerle birlikte sıkça vurgulanan yürütmenin özerkleşerek güçlenme süreci AKP iktidarı ile başlamamış, 1980'lerden itibaren Türkiye kapitalizminin dünya kapitalizmiyle eklemlenme yönünde girdiği yeni yönelimler doğrultusunda adım adım inşa edilmiştir. Söz konusu süreçte devletin aldığı yeni biçimi anlamak için ise Marksist devlet kuramına, özellikle de yürütmenin güçlenme eğilimini sermayenin uluslararasılaşması bağlamında ele alan Poulantzas'ın temel kavramlarına bakmakta yarar vardır.

Devlet Tipleri ve Devlet Biçimleri

Poulantzas, Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar (1968) adlı kitabında "devlet tipleri" ve "devlet biçimleri" arasında kavramsal bir ayırım yapar. "Devlet tipleri" kavramını belirli üretim tarzlarına (köleci, feodal, kapitalist gibi) denk düşen yönetim

tarzlarını tanımlamak ve kapitalist devlet tipinin daha önceki devlet tiplerinden farklılıklarını ortaya koymak üzere kullanır. Poulantzas'a göre kapitalist devlet tipinin daha önceki devlet tiplerinden iki önemli farkı vardır. Birincisi, kapitalizm öncesi toplumlarda devlet belirli bir sınıf ya da sınıf kesiminin (örneğin toprak sahiplerinin) dışlayıcı egemenliğine dayanırken, kapitalist toplumlarda devlet birden fazla egemen sınıf ya da sınıf kesiminin (örneğin sermayenin farklı fraksiyonlarının) ortak çıkarlarını temsil eder(1,s:230). İkincisi, kapitalizm öncesi toplumlarda egemen sınıflar üretim sürecinde askeri gücü ya da ekonomi-dışı zoru kullanma yetkisini ellerinde bulundurduğundan ekonomik süreçlerin yönetimini de doğrudan üstlenir. Kapitalist toplumlarda ise egemen sınıfı oluşturan sermayedarlar askeri güç ve dolayısıyla ekonomi-dışı zor kullanma yetkisini devlet aygıtına devrederek sadece üretim sürecinin gündelik işleyişinde kendi kârlarını nasıl artırabilecekleri ile ilgilenir. Rekabet halindeki tekil sermayedarların ve farklı sermaye kesimlerinin uzun erimli ortak çıkarları doğrultusunda politika üretme işlevini ise devlet üstlenir. Kapitalist devletin bu işlevi gerçekleştirilmesi, egemen sınıfın farklı kesimlerinden görece özerk davranması ile mümkün olur. Böylelikle devlet, farklı sermaye kesimlerinin çelişkili birliğini, egemen sermaye kesiminin (örneğin günümüzde uluslararasılaşmış büyük sermaye gruplarının) hegemonyası altında, ancak bütün sermaye kesimlerini (örneğin küçük ve orta ölçekli sermaye gruplarını) gözetecek biçimde sağlar. Bu süreçte hegemonik sermaye kesiminin çıkarlarını temsil eden devlet kuruluşları (örneğin ekonomiden sorumlu bakanlıklar), diğer devlet kuruluşları (örneğin yasama ve yargı organları) üzerinde egemenlik kurar. Bunu mümkün kılan şey ise kapitalist devletin parçalanmış yapısıdır. Kurumlar arasındaki parçalanma, hem sermaye ke-

simleri arasında hem de sermaye ile emek arasında istikrarsız dengelerin oluşmasını ve değişen koşullara göre yeniden kurulmasını olanaklı kılar. Yürütme, yasama ve yargı arasındaki formel güç ayrılığı, devletin kapitalist sınıf içindeki farklı fraksiyonlar arasında etkili bir arabulucu olarak rol oynamasını sağlar (2).

Poulantzas, “devlet biçimleri” kavramını ise belirli bir devlet tipinin farklı tarihsel koşullarda aldığı biçimleri tanımlamak için kullanır. Bu bağlamda kapitalist devlet tipinin olağan biçimleri (liberal demokrasi ve otoriter devlet) ile olağanüstü biçimleri (faşizm, askeri diktatörlükler, vb.) arasında ayırım yapar. Poulantzas’a göre kapitalist devletin olağan biçimleri, kapitalizmin farklı aşamalarına özgü devlet-sınıf ilişkilerini tanımlar ve daha konjektürel dönüşümleri tanımlamak üzere kullanılan “siyasal rejim” kavramından farklı olarak yapısal ve kalıcı dönüşümleri işaret eder (3). Kapitalist devletin belirli bir dönemde aldığı özgül biçim, egemen sınıfın farklı kesimlerinin çelişkili birliğinin nasıl örgütlendiğine bağlıdır. Kapitalizmin olağan işleyişinde söz konusu örgütlenme, siyasal alanda kendilerini partiler biçiminde örgütleyen toplumsal-sınıfsal güçlerin yasama organındaki temsili yoluyla ya da farklı sermaye kesimlerinin devlet aygıtı içinde özellikle yürütme organında güçleri oranında temsil edildiği bir “iktidar bloğu” yoluyla gerçekleşir. Bunlardan ilki, yani siyasal partiler yoluyla örgütlenen toplumsal güçlerin yasama organında temsili, devletin liberal demokratik biçiminden denk düşer ve egemen sınıf içi çelişkilerin görece daha az yoğun olduğu kapitalizmin erken aşamalarında görünür. İkinci durum, yani farklı sermaye kesimlerinin yürütme organında güçleri oranında bir “iktidar bloğu” ile temsil edilmesi ise sermayenin farklı kesimleri arasındaki çelişkilerin yoğunlaşmasıyla birlikte egemen sermaye kesiminin siyasal alanda hegemonyasını örgütleyemediği koşullarda ortaya çıkar. Böyle dönemlerde söz konusu hegemonyanın örgütlenmesi siyasal partilerden çok devlet bürokrasisine kalır ve çoğunlukla yasama organı karşısında yürütme organının güçlendiği, yürütme organı içinde de sermayenin hegemonik kesiminin çıkarlarını temsil eden uzmanlaşmış bir ekonomik aygıtın ön plana çıktığı görülür (1,s:315; 4,s:170). Poulantzas’a göre bu durum 1970’li yılların sonunda kalıcı bir nitelik kazanarak “otoriter devlet” olarak

tanımladığı yeni bir devlet biçimine yol açmıştır. Bu noktada otoriter devlet biçiminin faşizm gibi olağanüstü bir devlet biçimini değil, kapitalist devlet tipinin olağan biçimlerinden biri olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Zira faşizm gibi olağanüstü devlet biçimlerinde parlamento feshedilir ve devlet aygıtı toplumsal-sınıfsal kesimlerden olağanüstü bir özerklik kazanırken, otoriter devlet biçimi Poulantzas’ın deyişiyle “günümüz kapitalizminin geldiği aşamada burjuva cumhuriyetinin yeni ‘demokratik’ biçimini” temsil eder (4,s:209). Bu nokta, AKP iktidarının niteliğine ilişkin olarak yürütülen tartışmalar açısından özellikle önemlidir, zira söz konusu tartışmaları faşizm değil otoriter devlet biçiminin yeni bir aşaması bağlamında yeniden düşünmek gereklidir. Bu nedenle devam etmeden önce otoriter devlet biçiminin tarihsel bağlamına daha yakından bakmakta fayda vardır.

Otoriter Devlet Biçiminin Tarihsel Bağlamı: Sermayenin Uluslararasılaşması ve Neoliberalizm

Otoriter devlet biçimi, kapitalizmin çelişkilerinin siyasal alanın dolayimleri olmaksızın doğrudan devlet aygıtı tarafından idare edilmesi eğiliminden kaynaklanır. Bu anlamda, kapitalist üretim ilişkilerinin ABD hegemonyası altında dünya ölçeğine özellikle yayıldığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıktığı söylenebilir (5). Savaş sonrasında ABD kökenli çokuluslu şirketlerin hızla dünya ölçeğine yayılması, bir başka deyişle üretken sermayenin uluslararasılaşma sürecinin hızlanması, farklı sermaye kesimleri arasındaki rekabeti ve devletten talep ettikleri politikalar arasındaki çelişkileri arttırmıştır. Bu süreç, 1970’li yıllarda finansal serbestleşme ve para-sermayenin uluslararası hareketliliğinin artmasıyla daha da derinleşmiş, 1990’ların başında reel sosyalizmin çöküşüyle birlikte ise yeni coğrafyalara yayılmıştır. 1990’lardan itibaren küreselleşme olarak adlandırılan bu süreçte sermayenin tüm formlarının (ticari, finansal ve üretken sermaye) reel sosyalist ülkeleri de kapsayacak şekilde dünya ölçeğine yayılması, her ülkede farklı sermaye kesimleri arasındaki çelişkilerin daha da derinleşmesine yol açmış; uluslararası birikim süreciyle farklı biçimlerde eklemlenen sermayelerin çelişkili taleplerini idare etme işlevini ise ulus dev-

let aygıtları üstlenmiştir. Dolayısıyla otoriter devlet biçiminin temel bileşenleri olarak tanımlanan eğilimler (siyasal alanın daralması, devlet aygıtının güçlenmesi ve devlet aygıtı içinde yürütmenin özerkleşerek ön plana çıkması) bu süreçte daha belirgin ve yaygın hale gelmiştir (6).

Küreselleşme sürecinde sermaye içi çelişkilerin artmasının temel nedeni, sermaye birikiminin uluslararasılığı ile devletin ulusallığı arasında giderek artan örtüşmezliktir. Bu örtüşmezlik, her ülkede farklı sermaye kesimlerinin devletten talep ettikleri politikalar arasındaki çelişkilerin artması biçiminde ortaya çıkar. Bu noktada söz konusu çelişkileri anlamaya yönelik olarak Bryan'ın yaptığı dördü ayrımlı oldukça yararlıdır(7). Bryan, belirli bir ülkede üretim yapan sermayelerin uluslararası birikimle bütünleşme sürecinde metaların üretimi, üretilen metaların satılarak paraya dönüşmesi (realizasyonu) ve bu paranın yeniden üretime tahsis edilmesi (yeniden üretimi) aşamalarını nerede gerçekleştirdiklerine bakarak dört sermaye kesimi tanımlar: ulusal, küresel, yatırım açısından sınırlı ve pazar açısından sınırlı sermayeler. Ulusal sermaye, ülke içinde üretim yapan, ürettiği metaları iç pazarda satarak paraya çeviren ve bu parayı tekrar ülke içinde yatırıma dönüştüren sermayedir. Genellikle uluslararası yatırımlar yapamayacak kadar küçük ölçeklidir ve ithalatı mümkün olmayan ya da doğal olarak korunan sektörlerde yoğunlaşır. Hizmet sektöründeki küçük ölçekli sermayeler bu kesime örnektir. Küresel sermaye ise uluslararası ölçekte satış ve yatırım yapabilen, satış ve yatırım yapacağı yeri uluslararası kârlılık koşullarına göre belirleyebilen sermayedir. Yatırım açısından sınırlı sermaye, uluslararası ölçekte satış yapabilen ancak yatırım yapamayan sermayedir, dolayısıyla uluslararası birikim sürecine ticari alanda eklenir, üretim alanında eklenemez. İhracat ürünleri üreten ama uluslararası ölçekte üretim yapacak büyüklükte olmayan sermaye kesimlerini kapsar. Son olarak, pazar

açısından sınırlı sermaye, uluslararası ölçekte yatırım yapabilen ancak sadece ulusal pazarda satış yapan sermayedir. Örneğin üretildiği yerde tüketilmesi gereken hizmet ya da dayanıksız tüketim malları üreten ulusötesi şirketler bu kesime girer (Bkz. Tablo-1).

Yukarıda tanımlanan dört sermaye fraksiyonundan her biri farklı devlet politikalarından yarar görür. Örneğin, pazar açısından sınırlı sermayeler için gümrük ve döviz kuru politikaları çok önemlidir, farklı türden ulusötesi şirketler arasında devletten beklentileri açısından önemli bir bölünme yaratır. Para sermaye ve meta ithalatı üzerindeki kontroller ile para politikalarının döviz kuru üzerindeki etkileri, dört sermaye kesiminin de kaderini belirler. Döviz kuru, farklı birikim biçimlerini sürdüren sermayeler arasında çözülmez bir çelişki oluşturur (7 s:92-93). Sermayeler arasındaki çelişkilerin niteliği, sermayenin uluslararasılaşmasının farklı tarihsel aşamalarında farklı biçimler alır. Örneğin üretken sermayenin uluslararasılaştığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sermaye içi çelişkilerin temel kaynağı ticaret ve gümrük politikaları iken, 1970'lerden itibaren sermaye piyasalarının küresel düzeyde bütünleşmesi, para politikalarını, özellikle de döviz kuru ve faiz oranlarına ilişkin politikaları da sermaye içinde ciddi bölünmelerin kaynağı haline getirmiştir (7 s:84). İşte bu noktada para sistemine ilişkin düzenlemelerin yarattığı çelişkiler, ticaret ve gümrük politikalarının yarattığı çelişkilere çok daha karmaşık olduğundan, bütün sermaye kesimlerini tatmin edecek politikaların üretilmesi ancak otoriter devlet biçimi ile, yani iktidarın yürütme aygıtı içinde teknokratların elinde toplanması ile mümkün olur. Ancak bu mekanizma da devletin uluslararası sermaye birikimi sürecinin çelişkilerini çözmesine yetmez. Çünkü uluslararasılaşma sürecinde sermayenin belirli bir kesiminin taleplerini karşılayan politikalar, mutlaka başka bir sermaye kesiminin cezalandırılması anlamına gelir

Tablo-1: Sermayenin döngüsü ve uluslararası birikim

	Üretim	Realizasyon	Yeniden üretim
Ulusal	ulusal	ulusal	ulusal
Yatırım açısından sınırlı	ulusal	uluslararası	ulusal
Pazar açısından sınırlı	ulusal	ulusal	uluslararası
Global	ulusal	uluslararası	uluslararası

Kaynak: Dick Bryan, *The Chase over the Globe* (1995)

Tablo-2: Ekonomik liberalizasyonun iki aşaması

	I. Aşama	II. Aşama
Öncelikler	<ul style="list-style-type: none"> - Enflasyonu düşürmek - Yeniden büyümeyi sağlamak 	<ul style="list-style-type: none"> - Sosyal koşulları iyileştirmek - Uluslararası rekabet gücünü artırmak - Makroekonomik istikrarı sağlamak
Reform Stratejisi	<ul style="list-style-type: none"> - Makroekonomik kuralları değiştirmek - Devleti küçültmek - Korumacı- devletçi dönemin kurumlarını ortadan kaldırmak 	<ul style="list-style-type: none"> - Yeni kurumlar yaratmak, varolanları dönüştürmek - Özel sektörün rekabet gücünü artırmak - Üretim, finans, sağlık, eğitim ve diğer Kamu hizmetlerinde reformlar yapmak - “Kapitalizmin ekonomik kurumlarını” yaratmak - Uluslararası ekonomik sistemle yeni bir tarzda eklemlenmek
Tipik araçlar	<ul style="list-style-type: none"> - Bütçenin kısılması ve vergi reformu - Fiyatların, ticaretin, yabancı yatırımların serbest bırakılması - Özel sektörün deregúlasyonu - Sosyal hizmetlerle ilgili bakanlıklar atlanarak acil sosyal yardım fonlarının oluşturulması - Kolay özelleştirmeler 	<ul style="list-style-type: none"> - İş yasalarında reform - Devlet memurluğu sisteminde reform - Devletin, özellikle sosyal hizmetlerle ilgili bakanlıkların yeniden yapılanması - Yargı reformu - Düzenleyici kapasitenin artırılması - Sektörel dönüşüm ve yeniden yapılanma - Karmaşık özelleştirmeler - İhracatı artırma kapasitesinin geliştirilmesi - Merkezi ve yerel yönetimler arasındaki ilişkilerin yeniden yapılandırılması
Başlıca aktörler	<ul style="list-style-type: none"> - Başkanlık sisteminde cumhurbaşkanı, parlamenter sistemde başbakan - Ekonomiden sorumlu bakanlar - Merkez Bankası - Dünya Bankası ve IMF - Özel finans grupları 	<ul style="list-style-type: none"> - Cumhurbaşkanı/başbakan ve bakanlar - Meclis, bürokrasi, yargı - Sendikalar, siyasi partiler, medya - Özel sektör
Reformların toplumsal etkileri	<ul style="list-style-type: none"> - Hemen görünür - Kamuoyunda görünürlüğu yüksek 	<ul style="list-style-type: none"> - Orta ve uzun vadede görünür - Kamuoyunda görünürlüğu düşük
Reformların idari karmaşıklığı	<ul style="list-style-type: none"> - Orta- düşük 	<ul style="list-style-type: none"> - Çok yüksek
Politik maliyetlerin içeriği	<ul style="list-style-type: none"> - Tüm topluma yayılan “geçici düzeltmeler” 	<ul style="list-style-type: none"> - Belirli bir kesime yönelik avantajların kalıcı olarak ortadan kaldırılması
Hükümetin temel stratejisi	<ul style="list-style-type: none"> - Yalıtılmış teknokratik elitlerin Makroekonomik yönetimi 	<ul style="list-style-type: none"> - Orta düzey kamu yöneticilerine yönelik Kurumsal reformlar

Kaynak. :Moises Naim, *Latin America's Road to theMarket: From Macroeconomic Shocks to Institutional Therapy*, San Francisco, CA: ICEG, 1994.

(7 s:5). Bu durumda devletin elinde sermayenin bütün kesimlerini tatmin edebilecek tek politik araç kalır, o da emeğe saldırdır. Küreselleşmenin ancak neoliberalizmin siyasi bağlamında ilerleyebilmesinin nedeni budur. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üretken sermayenin uluslararasılaşmasının hızlanmasıyla birlikte ortaya çıkan, 1970'lerin sonundan itibaren neoliberal niteliği belirginlik kazanan, 1990'lardan itibaren ise tüm dünya ölçeğine yayılan devlet biçimini "neoliberal otoriter devlet" olarak tanımlamak mümkündür (8).

Bu noktada neoliberal otoriter devletin oluşumunda iki temel evreden söz edilebilir. 1980'lerden 90'ların sonuna kadar süren ve ana akım literatürde "Washington uzlaşması" ya da "birinci kuşak reformlar" olarak bilinen dönemde temel amaç, "devletin küçültülmesi" söylemiyle bir önceki dönemin kurumlarının ortadan kaldırılması ve neoliberal politikaların hızla, siyasi aktörlerin direnci olmaksızın uygulanmaya başlaması olmuştur. Bu amaca yönelik olarak kullanılan temel mekanizma ise, iktidarın siyasal partilerden devlet aygıtına, devlet aygıtı içinde yasama ve yargıdan yürütmeye, yürütme içinde de yeni oluşturulan bir ekonomi bürokrasisine aktarılması olmuştur. Ancak devletin sadece dar bir bölmesinin, yani yürütme içinde oluşturulan yeni bürokrasinin neoliberal politikaları savunması, devlet içinde özellikle yürütme ile yargı, hükümetler ile teknokratlar ve yerleşik bürokrasi ile yeni bürokrasi arasında yoğun çatışmalara neden olmuştur. Bu nedenle 1990'ların sonundan itibaren devletin tüm bölmelerinin (yasama, yürütme, yargı) neoliberalleştirilmesi yoluyla devlet-içi çatışmaların önlenmesi amaçlanmıştır. "Post-Washington uzlaşması" ya da "ikinci kuşak reformlar" olarak adlandırılan bu süreçte neoliberal dönüşümler kurumsallaştırılmış ve bu bağlamda devletin düzenleyici rolünü vurgulayan "kurumsalci" yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Chavez öncesi dönemde Venezuela'da Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ve Dünya Bankası'nda yöneticilik yapan, 1996-2010 yılları arasında da Foreign Affairs dergisinin baş editörü olan Moises Naim'in (1995) 1994'de yaptığı sınıflandırma bu süreci oldukça iyi özetlemektedir (9) (Bkz. Tablo 2).

Naim'in ekonomik liberalizasyonun ikinci aşaması olarak tanımladığı evrenin bir diğer özelliği de

bu evrede devlet ile sermaye kesimleri arasındaki doğrudan etkileşim mekanizmalarının geliştirilmesi yönündeki vurgulardır. Bu vurguların teorik öncülleri, 1997 yılında yayınlanan Değişen Dünyada Devlet başlıklı Dünya Bankası Raporu'nun yazarlarından biri olan Peter Evans'ın küresel ekonomide devlet ile sermaye arasındaki ilişkileri tanımlamak üzere kullandığı "gömülü özerklik" kavramında bulunabilir(10). Evans'a göre 1970'ler ve 1980'lerde devletin rolü yapısal uyarılama politikaları doğrultusunda mülkiyet haklarının korunmasına indirgenmiştir. Ancak bu yaklaşımın paradoksu, sorun olarak görülen devletten aynı zamanda çözüm olmasının beklenmesidir. 1980'lerin sonundan itibaren bu paradoksu aşmak üzere devletin temel işlevi yeniden tanımlanmıştır. Bu tanıma göre küresel ekonomide devletin rolü, özel sektör ile daha yakın bir ilişki kurarak "uluslararası rekabetin soğuk rüzgârlarına maruz kalan" sermayedarlara ayakta kalmaları için gerekli bilgiyi sağlamaktır ve bunu yapabilmek için devletin "sermaye içine gömülü ama ondan özerk" olması gerekir(10). İşte ana akım literatürde "yönetişim" olarak da bilinen bu yaklaşım doğrultusunda neoliberal otoriter devletin oluşumunun ikinci evresinde bir yandan devletin bütün kurumları neoliberalleşirken, öte yandan da söz konusu kurumlar sermayenin farklı kesimleriyle daha fazla içiçe geçmişlerdir.

Türkiye'de de neoliberal otoriter devlet biçiminin oluşumu kabaca yukarıda özetlenen aşamalara uygun biçimde gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye'deki dönüşümün tarihsel özgünlüklerini anlamak için öncelikle kısaca Türkiye'de kapitalizminin küreselleşme sürecine ve bu bağlamda sermaye birikiminin 1980 sonrasında geçirdiği evrelere bakmak yararlı olacaktır.

Türkiye Kapitalizminin Küreselleşmesi ve Sermayeîçi Çelişkiler

Türkiye kapitalizminin küresel ekonomiyle eklemlenme sürecini, ülkede kapitalist gelişmenin ortaya çıkışı ile başlatmak yanlış olmaz. Zira sermaye birikimi sürecine görece geç başlamış ülkelerden biri olan Türkiye'de kapitalizm, gelişmesinin her evresinde dünya ölçeğindeki birikim mekanizmaları ile farklı biçimlerde eklemlenerek ilerlemiştir. Dolay-

sıyla her evre, aynı zamanda sermayenin farklı işlevlerinin (meta, para ve üretken sermaye) ülke içinde oluşma ve uluslararasılaşma sürecinin evreleridir (11). Bu bağlamda ilk evre, ticari sermayenin oluşum ve uluslararasılaşma evresidir. 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı ekonomisinin Batı Avrupa ticari sermayesiyle eklemlenmesiyle başlayan bu evrede, tarımsal ürünler metalaşarak uluslararası ölçekteki ticari sermaye döngüsü içine çekilmiştir (12). 1929 krizinin ardından dünya pazarlarındaki daralma, Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatı ve temel tüketim malları ithalatını sekteye uğrattığında ise, temel tüketim mallarının yerli üretimle karşılanması bir zorunluluk haline gelmiş, böylelikle 1930'lu yıllarda büyük ölçekli devlet yatırımları yoluyla ticari sermayenin üretken sermayeye dönüşüm süreci başlamıştır. Bu süreç 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren yerli ticaret burjuvazisinin belirli kesimlerinin yabancı sermaye ile işbirliği içinde sanayi üretimine yönelmesiyle ivme kazanmış, 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca bu sanayileşme modeli ile belirli bir sermaye birikimine ulaşan büyük sermaye kesimleri holdingleşerek banka sahipliği yoluyla para-sermaye üzerinde de denetim kurmaya başlamıştır (13). 1970'lerin sonuna gelindiğinde ise bu kesimler, tüketim mallarına yönelik yatırım ve pazar olanaklarını tüketerek, sanayileşme sürecinde bir üst aşama olan ara ve sermaye malı üretimine geçmek istemiş, bu da döviz ihtiyacını artırmıştır (14 s:18). Bu durum dışa yönelik sermaye birikimine geçişi bir zorunluluk haline getirmiş ve 1980'den sonra ihracata dayalı birikim modeline geçilmiştir.

1980 sonrasında ise sermaye birikim süreci üç ana evreden geçmiştir: İhracat temelli birikim evresi (1980-1989); uluslararası para-sermaye girişine dayalı birikim evresi (1989-1999) ve üretken sermayeye dayalı birikim evresi (1999 ve devamı) (15). 1989'a kadar süren ilk evrenin temel özelliği, uluslararası sermaye birikim süreciyle emek-yoğun sektörler üzerinden, tüketim mallarının ihracatı temelinde bütünleşmedir. Bu model, tarımda fiyat ve gelirlerin, sanayide de ücretlerin düşürülmesini gerektirmiş; reel ücretlerin baskı altına alınması yoluyla iç talep düşürülerek ihracat önemli ölçüde artırılmıştır (16). 1980'li yılların sonuna gelindiğinde ise emek-yoğun sektörler aşırı bağımlılık ve işçi eylemlerindeki canlanmayla birlikte ücretlerin baskılanmasına dayalı politikaların sınırlarına gelinmesi

nedeniyle ihracattaki ivme azalmıştır. Bu noktada döviz biçiminde sermaye ihtiyacını karşılayacak yeni bir yola başvurulmuş; 1989'da kabul edilen 32 sayılı kararla sermaye hareketleri serbest bırakılarak, dünya ölçeğinde aşırı biriken para-sermayenin ülke içine çekilmesi mümkün hale gelmiştir (17). 1989'dan 1999'a kadar süren ikinci evrede finansal serbestleşme yoluyla ülke içine çekilen uluslararası para-sermaye, hükümete verilen yüksek faizli borçlar yoluyla holding bankalarına kaynak aktarma mekanizması olarak işlev görmüştür (18). 1990'lı yıllar boyunca büyük holdingler bu yolla kârlarını büyük ölçüde artırmışlardır. Ancak, para-sermaye hareketine dayalı politikalar kısa vadede bireysel sermayeler için kârlı olsa da, uzun vadede üretim kapasitesinde ciddi düşüşlere yol açarak sermaye birikim sürecinin tıkanmasına ve birbiri ardından gelen krizlere neden olmuştur (14). 1990'ların sonuna gelindiğinde üretim kapasitesinin artırılması, sermaye birikiminin devamlılığı açısından kaçınılmaz hale gelmiş ve bu noktada Türkiye kapitalizminin uluslararası birikim sürecine üretken sermaye temelinde eklemlenmesine yönelik üçüncü bir evreye geçilmiştir. Bu evrede uluslararası rekabet gücünü yüksek teknolojiye dayalı üretime yönelme yoluyla artırma hedefi doğrultusunda birbiriyle bağlantılı beş temel politika benimsenmiştir:

- 1) Bankacılık reformu yoluyla para-sermayenin devlet borçlanması yerine üretken yatırımlara yönlendirilmesi;
- 2) üretken yatırımlar önündeki yönetsel-kurumsal engellerin kaldırılması;
- 3) üretken yatırımların sektörel bileşiminin emek-yoğun sektörlerden teknoloji-yoğun sektörler kaydırılması;
- 4) bölgesel politikalar yoluyla üretimin sosyomekansal boyutunun uluslararası rekabet gücünü arttıracak biçimde yeniden düzenlenmesi;
- 5) bu yapısal dönüşümler doğrultusunda emek üzerinde yeni kontrol mekanizmalarının kurulması (19).

Bu politikalardan ilki olan bankacılık reformu 1999'da kurulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) eliyle başlatılmış ve 2001 krizinin ardından hızla tamamlanmıştır. Sanayi ile bankacılık sektörü arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi anlamına gelen bu reformla, devlete

borç vererek rant sağlama yerine geleneksel etkinliklerine dönerek sabit sermaye yatırımlarına yönelen bankaların varlığını sürdürmesine izin verilirken, bu dönüşüme ayak uyduramayan bankalar tasfiye edilmiştir (20). İkinci olarak üretken yatırımlar önündeki yönetsel-kurumsal engelleri kaldırmak üzere 2001 yılında “yatırım ortamını iyileştirme programı” başlatılmış, bu program çerçevesinde şirket kuruluşunu kolaylaştıran, esnek istihdamı kurumsallaştıran ve doğrudan yabancı yatırımları düzenleyen çok sayıda yasa çıkarılmıştır. Üçüncü olarak, üretken yatırımların sektörel bileşiminin emek-yoğun sektörlerden teknoloji-yoğun sektörlerle kaydırılması yoluyla uluslararası rekabet gücünün artırılmasına dönük yeni bir sanayileşme politikası benimsenmiş ve bu politika özellikle Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kalkınma planlarında yansımaları bulmuştur. Yeni sanayi politikalarının temel hatlarının en kapsamlı biçimde ortaya konduğu rapor 2007 yılında DPT ve Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı’nın (TEPAV) işbirliği ile 9. Kalkınma Planı (2007-2013) için hazırlanan Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Raporu’dur (21). Bu raporda sanayileşme politikaları neoliberalizm ekseninde yeniden tanımlanmış; yeni sanayileşme politikalarının ithal ikameci dönemin sanayileşme politikalarından farklı olarak piyasa yönelimli olacağı şu ifadelerle vurgulanmıştır: “Burada sanayi politikalarıyla kast edilen belirli sektörlerin devlet eliyle desteklenmesi ya da belirli firmaların devlet tarafından özel olarak korunmasını içeren bir yaklaşım değil; devletin ve özel sektörün karşılıklı diyalog yoluyla imalat sanayindeki işletmelerin rekabet gücünü artırmaya yönelik politika çerçevesini belirlemesidir” (21).

Yeni sanayileşme politikalarında ayrıca üretimin sosyo-mekansal boyutunun uluslararası rekabet gücünü arttıracak biçimde yeniden düzenlenmesi amacıyla ulus-altı bölgeler tanımlanmış ve farklı bölgelerde emek üzerinde farklı kontrol biçimleri kurulmasıyla her bölgenin uluslararası birikim sürecinde yatırım çekecek özelliklerinin ön plana çıkarılması öngörülmüştür (22). Üretken sermaye birikimine dönük yeni stratejinin dördüncü temel ayağını oluşturan bu politikanın en tipik ifadesi, 2005 yılında Ankara Sanayi Odası Başkanı Zafer Çağlayan’ın Doğu ve Güneydoğu bölgesinde yatırımları artıracak bir öneri olarak gündeme getirdiği

“bölgesel asgari ücret” talebini destekleyen Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen’in “Türkiye’nin kendi Çin’ini yaratması gerektiği”ne dair sözleri olmuştur (23). Bu bağlamda ihracat oranının artmasına karşın uluslararası pazar payının düşük olduğu sermaye-yoğun sektörler vasıflı emek gücünün yoğun olduğu batı ve kuzeybatı bölgelerine yönlendirilirken; pazar payı yüksek olmasına karşın ihracat oranı düşmekte olan emek-yoğun sektörlerin ise “ucuz emek” bölgeleri olarak bilinen doğu ve güneydoğu bölgelerine göç ederek rekabet avantajını koruması önerilmiştir (24). Bu süreçte teşvik sistemi de “küresel ekonomide rekabet edebilen bir sanayi tabanının olmasını özendirme” önceliği üzerinden yeniden yapılandırılmıştır (21:12). 2008 krizinin ardından 4 Haziran 2009’da açıklanan yeni teşvik ve istihdam paketi ile bu politikalar tam anlamıyla ete kemiğe bürünmüş, yeni teşvik sisteminde, sosyo-ekonomik gelişme düzeylerine göre dört bölge tanımlanarak yatırımcılara büyüklüklerine, sektörlerine ve bölgelerine göre bir dizi teşvik verilmesi öngörülmüştür (Bkz. Şekil-1).

Yeni teşvik sistemine göre birinci bölgede elektronik ve makine imalatı gibi yüksek teknoloji gerektiren yatırımlar; 2. bölgede gıda ve içecek imalatı gibi görece daha düşük teknoloji gerektiren yatırımlar; 3. ve 4. bölgelerde ise konfeksiyon ve tarıma dayalı imalat sanayi gibi emek yoğun sektörlerin teşvik edilmesi öngörülmüştür (Resmi Gazete, Tarih/Sayı:16.7.2009/27290). 6 Nisan 2012’de kabul edilen yeni teşvik paketiyle ise il bazlı bölgesel teşvik sistemine geçilerek bölge sayısı dörtten altıya çıkarılmıştır (Bkz. Şekil-2). Son pakette 6. bölgenin tamamen Kürt illerinden oluşması ise özellikle dikkat çekicidir. Böylece Türkiye’nin kendi Çin’ini Kürt coğrafyasında yaratması hedefine somutluk kazandırılmıştır.

Son olarak, yüksek katma değerli üretim yoluyla uluslararası rekabet gücünü artırma yönündeki politikalar, emek gücü üzerinde yeni kontrol mekanizmalarının kurulmasını ve bu mekanizmaların sektörel ve sosyo-mekânsal düzeyde farklılaşarak çeşitlenmesini getirmiştir. Bu süreçte özellikle yüksek teknoloji sektörlerde ve bu sektörlerin teşvik edildiği bölgelerde işgücü verimliliğini artırmaya yönelik politikalar, ya da Marx’ın görece artı değer üretimi olarak tanımladığı süreç ön plana çıkarken, emek-yoğun sektörlerde ve bu sektörlerin teşvik

Şekil-1: 4 Haziran 2009 tarihli teşvik sisteminde bölgeler (www.yoikk.gov.tr)

edildiği bölgelerde ise çalışma saatlerinin uzatılması, izinlerin sınırlandırılması gibi mutlak artı-değer üretimine yönelik politikalara ağırlık verilmiştir. Bütün bunlara ek olarak işgücü esnekliğine yönelik politikaların uzantısı olan istihdam edilebilirlik, uyum sağlayabilirlik, çok işlevlilik, işten çıkarma kolaylığı ve güvencesizleştirme gibi mekanizmalar yoluyla emek gücünün her an yeri doldurulabilir bir meta olarak değersizleştirilmesi süreci tüm sektör ve bölgelerde yaygınlaşmıştır (25). 2008 krizinden sonra açıklanan istihdam paketinde yer alan aktif işgücü programlarının güçlendirilmesi, mesleki eğitim faaliyetlerinin genişletilmesi, işsiz gençlerin kısa süreli stajyer olarak istihdam edilmesi gibi düzenlemeler de bu süreci pekiştirmiştir (26). Böylece 1980'lerde ve 90'larda emek üzerindeki kontrol esas olarak bölüşüm alanında (ücretlerin düşürülmesi yoluyla) kurulurken, 2000'li yıllarda buna üretim ve yeniden üretim alanlarındaki kontrol mekanizmaları da eklenmiştir.

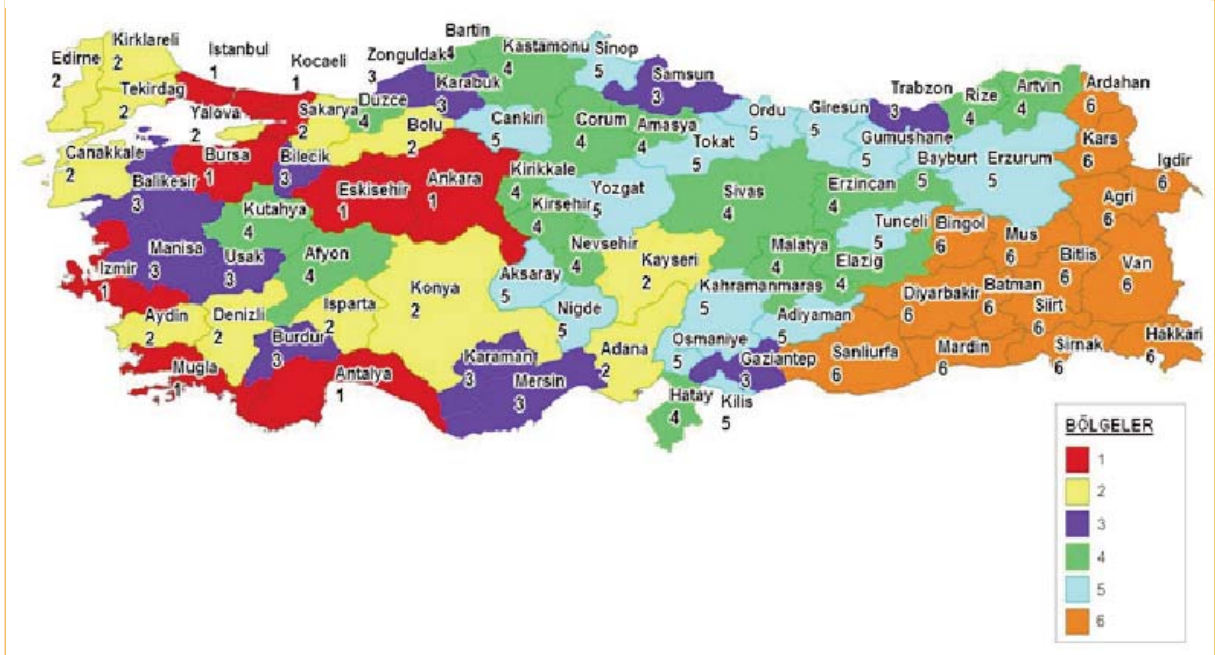
Türkiye kapitalizminin küreselleşmesinin buraya kadar anlatılan temel evrelerinin her birinde farklı sermaye kesimleri arasında yeni çelişkiler ortaya çıkmıştır. Örneğin yerli ticari sermaye gruplarının uluslararası şirketlerle kurdukları çeşitli ortaklıklar yoluyla büyük sanayi kuruluşlarına dönüştüğü 1960'lı yıllarda, ithal ikameci politikalar çerçevesinde uluslararası birikim süreciyle farklı biçimlerde eklenen sermayeler arasındaki çelişkiler, esas olarak teşvik uygulamaları ve yabancı sermaye po-

litikalarına ilişkin olarak ortaya çıkmıştır. Teşvik sertifikalarının verilmesinde yatırım büyüklüğünün temel ölçüt olarak alınması, uluslararasılaşmış büyük sermayeler ile Anadolu merkezli küçük sermayeler arasındaki çelişkileri derinleştirmiş ve bu çelişkileri büyük sermayelerin hegemonyası altında idare etme işlevini DPT üstlenmiştir (8). 1980'lere gelindiğinde ise ihracata dayalı birikim evresine geçilmesiyle birlikte sermaye içi çelişkiler daha çok gümrük ve ticaret politikaları üzerinden yaşanmış, 1990'larda başlayan finansal serbestleşme döneminde bu çelişkilere döviz kuru ya da faiz oranı gibi para politikalarına ilişkin çelişkiler de eklenmiştir. 1990'ların sonlarından itibaren gündeme gelen yeni sanayileşme yönelimi ise, söz konusu çelişkilere yatırım ve teşvik politikalarına ilişkin çelişkileri de eklemiştir. Yeni teşvik politikalarının, üretimin sektörel ve sosyo-mekânsal dönüşümüne yönelik olarak büyüklük, sektör ve bölge temelinde farklılaşması, sermaye içi çelişkileri daha da çeşitlendirerek karmaşıktırmış ve söz konusu çelişkilerin idaresi neoliberal otoriter devlet biçimini çok daha fazla ön plâna çıkarmıştır. Bir sonraki bölümde bu süreç ayrıntılı olarak incelenecektir.

Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin Oluşumu

1980 sonrasında Türkiye kapitalizminin dünya kapitalizmi ile daha derin bir biçimde bütünleşmesi, hem emek ile sermaye arasındaki çelişkileri, hem de

Şekil-2: 6 Nisan 2012 tarihli teşvik sisteminde bölgeler

uluslararası birikim süreciyle farklı boyutlarda eklenenen sermayeler arasındaki çelişkileri derinleş-tirmiş ve bu çelişkilerin idaresi devlet aygıtında daha köklü bir dönüşümü zorunlu hale getirmiştir. Bu dönüşüm üç temel mekanizma ile gerçekleşmiştir. Birincisi, siyasi partilere ve seçim sistemine konan bir dizi yasal kısıtlama (örneğin 1983'de kabul edilen yüzde 10 seçim barajı) ile siyasal alan daraltılmış, tek sesli ve ideolojilerden arındırılmış bir siyasal yapı yaratılarak sınıfsal çelişkilerin idaresi etkili bir biçimde siyasal alandan devlet aygıtına aktarılmıştır. İkincisi, önemli ekonomik politika kararları Meclis atlanarak Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı kanun hükmünde kararnamelerle alınmış ve bu yolla yürütme aygıtı yasama karşısında güçlendirilmiştir³. Üçüncüsü, yürütme aygıtının iç hiyerarşisi uluslararası birikim süreciyle ekleneme biçiminin değişen gerekleri doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Daha önce Maliye Bakanlığı'na bağlı olan Hazine Genel Müdürlüğü ile Ticaret Bakanlığı'na bağlı olan Dış Ticaret Genel Sekreterliği ilgili bakanlıklardan alınarak 'Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı' adı altında bir araya getirilmiş ve bu müsteşarlık doğrudan Başbakanlığa bağlanmıştır. Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü de DPT'den alınarak Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bağlanmış ve böylelikle ekonomi yönetimiyle ilgili tüm önemli kararlar doğrudan Başbakanlığa bağlı olarak hareket eden ve bir önceki dönemin ekonomi yö-

netiminin temel kurumları olan DPT, Maliye ve Ticaret Bakanlığı'nın etkisinden uzak ve özerk bir biçimde çalışan tek bir birimde toplanmıştır (27).

Ancak bütün bu düzenlemelere karşın başta özelleştirme olmak üzere neoliberal politikalar, Türkiye'de başka ülkelere göre çok daha yavaş uygulanabilmiş, hatta bazı durumlarda tümüyle tıkanmıştır. Bunun temel nedeni yürütme aygıtını güçlendirme yönündeki tüm girişimlere rağmen Türkiye'de devlet içi çatışmaların yoğunluğunu sürdürmesidir. 1982 Anayasası Cumhurbaşkanlığının gücünü ve yetkilerini artırdığı halde, Türkiye'de Latin Amerika tarzı bir başkanlık sisteminin kurulması mümkün olmamıştır. Bu durumda neoliberal program, doğrudan Başbakanlığa bağlı olarak çalışan yeni bir bürokrasi yaratılarak uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak bu durum, devlet içinde üç türlü bölünmeye neden olmuştur: yürütme ile yargı, hükümetler ile teknokratlar ve yerleşik bürokrasi ile yeni bürokrasi arasındaki bölünmeler. Yürütme ile yargı arasındaki bölünme ve çatışmalar, en yoğun biçimde hükümetler ile Danıştay ve Anayasa Mahkemesi arasında yaşanmıştır. Neoliberal politikalara ilişkin kararlar Meclis atlanarak Bakanlar Kurulunun çıkardığı kanun hükmünde kararnamelerle alındıkça, bu kararlara muhalefet eden kesimlerin en sık başvurduğu yöntem, söz konusu kararnamelerin iptali için Danıştay ve Anayasa Mahkemesi'ne başvurmak olmuştur. Bu mekanizma özellikle sen-

dikalar tarafından özelleştirmeye ilişkin kararlarda kullanılmış ve söz konusu kararların çoğu 'ulusal çıkarlara' ya da 'kamu yararına' aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi ve Danıştay tarafından iptal edilmiştir. İkinci tür bölünme ise karar alma konumundaki hükümetler ile bu kararları uygulama konumundaki teknokratlar arasında yaşanmıştır. Söz konusu bölünme, hükümetlerin neoliberal politikalara tümüyle bağlı olduğu 1980'li yıllarda işlevsel iken, neoliberal politikalara daha az bağlı olan koalisyon hükümetlerinin iktidara geldiği 90'lı yıllarda sürecin tıkanmasına yol açmıştır (28). Son olarak, neoliberal ilkelerle hareket eden yeni bürokrasi ile bir önceki dönemin ilkeleri doğrultusunda hareket eden yerleşik bürokrasi arasındaki bölünme, 80'li yıllarda neoliberal düzenlemelerin yerleşik bürokrasinin müdahalesi olmadan hızla başlatılmasını sağlamış, ancak sürecin daha sonraki aşamalarında bir engel haline gelmiştir (29).

Bu noktada neoliberal otoriter devletin oluşunun ikinci evresine geçilmiş, neoliberal politikalara ilişkin devlet içi çatışmaları aşmak üzere 1990'ların sonundan itibaren köklü adımlar atılmıştır. Yürütme ile yargı arasındaki bölünmeleri aşmak üzere atılan ilk adım, 1999 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikle özelleştirme (madde 47) ve uluslararası tahkime (madde 125) anayasal dayanak kazandırılması olmuştur. Böylelikle 80'li ve 90'lı yıllar boyunca sendikaların açtığı davalarda Danıştay ve Anayasa Mahkemesinin "kamu yararına aykırı olduğu gerekçesiyle" özelleştirmeleri durdurmasından yakınan sermayenin önü açılmış, 2000'li yıllar boyunca özelleştirmeler büyük bir hız kazanmış ve pek çok emek karşıtı düzenleme yasama geçirilmiştir. İkinci olarak, 1990'ların sonundan itibaren yürütme aygıtı içinde neoliberal politikaları hükümetlerin politik tercihlerinden bağımsız olarak kesintisiz biçimde uygulayabilecek çok sayıda bağımsız düzenleyici kurul oluşturulmuştur⁴. Bu kurullara, devlet aygıtı içindeki özerk konumları ve geniş yasama, yürütme ve yargı yetkileri sayesinde hem karar alıcı hem de uygulayıcı rolü verilmiş, böylelikle karar alma konumundaki hükümetler ile bu kararları uygulama konumundaki teknokratlar arasındaki çatışmalar büyük ölçüde önlenmiştir. Son olarak, 2001 yılında kurulan Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) ile üst düzey ekonomi bürokrasisinin

bütün kesimleri (Maliye Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı gibi 1980 öncesinin ekonomi yönetiminin önde gelen kurumları ile Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı gibi 1980 sonrasında neoliberal ekonomi yönetiminin önde gelen kurumları) uluslararası rekabet gücünü yatırımlar yoluyla artırma hedefi etrafında bir araya getirilmiş, böylelikle yerleşik bürokrasi ile yeni bürokrasi arasındaki çatışmalar büyük ölçüde aşılmıştır. YOİKK'in ulusal ekonomiyi yüksek teknolojiye dayalı sanayileşme temelinde yeniden yapılandırma vurgusu, bir önceki dönemin ideolojik belkemiğini oluşturan ulusal kalkınma, planlama ve sanayileşme söylemleriyle tarihsel bir bağ kurulmasını sağladığı gibi, ulusal kalkınma kavramının neoliberal bürokrasi içinde yeniden dolaşıma sokulmasını sağlamıştır. Bu yeni kalkınma ve sanayileşme vurgusunun 'uluslararası rekabet gücünü artırma' bağlamına yerleştirilmesi ise, ulusal kalkınmacılığa piyasa yönelimli bir içerik katarak neoliberalizmi yerleşik bürokrasinin gözünde meşrulaştırma işlevi görmüştür. Sonuç olarak ortaya çıkan bu yeni sentez, bürokrasinin geniş kesimlerine hitap ederek neoliberalizmin devlet aygıtının bütününde hegemonik hale gelmesine yol açmıştır (11 s:184). YOİKK'in bir başka özelliği de üst düzey ekonomi bürokrasisi ile sermayenin farklı kesimlerinin temsilcilerini (TOBB, TÜSİAD, YASED ve TİM Başkanları) aynı çatı altında bir araya getirmesidir. Böylelikle daha önce sözü edilen "devletin gömülü özerkliği", yani devletin uluslararası rekabeti gücünü artıracak ekonomi politikalarını özel sektör ile yakın bir işbirliği içinde belirlemesi yönünde de ilk adım atılmıştır.

Ayrıca bu dönemde yasama süreci de yeni bir anlam kazanmıştır. 90'lı yılların sonundan itibaren Meclisin yasama etkinliğinde çarpıcı bir canlanma olmuştur. Yürütme aygıtının yasama karşısındaki konumunun daha da güçlendirildiği bir dönemde yasama etkinliğindeki bu ani canlanma ilk bakışta garip karşılanabilir. Ancak yasaların çıkarılma biçimine ve içeriklerine daha yakından bakıldığında, çoğunun yürütme aygıtı tarafından taahhüt edilen neoliberal düzenlemelerle ilgili olduğu görülür. Başka bir deyişle yasama aygıtı hükümetin hazırladığı yasa taslaklarını onaylamakla görevli teknik bir kuruma indirgenmiş, bu anlamda 80'li yıllara göre daha aktif ama yürütme aygıtı karşısında daha da

ikincil bir konuma düşmüştür. Poulantzas'ın terimleriyle ifade edilecek olursa “yasalar norm evrenselliğine dayalı bir mantığın ürünü olmaktan çıkıp, yürütme aygıtında cisimleşen somut, gündelik ekonomi politikalarına ilişkin kayıtların tutulduğu hesap defterinin bir parçası haline gelmiştir (4 s:218-219).

Bu noktada buraya kadar anlatılan bütün dönüşümlerin AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından önce gerçekleştiğini özellikle vurgulamak gereklidir. Başka bir deyişle, Türkiye'de neoliberal otoriter devlet biçiminin oluşumu AKP ile başlamamış, tersine AKP sürece oldukça ilerlemiş bir aşamasında dahil olmuştur. 2002 yılında AKP iktidara geldiğinde, neoliberalizmin siyasi iktidarlardan bağımsızlaşarak yürütme organının dokusuna kazanması süreci büyük ölçüde tamamlanmış, devletin sermayedarlar ile yakın işbirliği içinde hareket etmesini sağlayacak yapılar oluşturulmuş, yasama ve yargı organları büyük ölçüde yürütme organına tabi hale getirilmiştir. Bununla birlikte AKP iktidarı, özellikle 90'lı yılların koalisyon hükümetlerinden farklı olarak, sermayenin tüm kesimlerinin desteğini arkasına almayı başarmış ve 2000'li yıllar boyunca neoliberal otoriter devlet biçimini daha da pekiştirecek önemli adımlar atmıştır. Bu adımların en önemlilerinden biri, 12 Eylül 2010 Anayasa değişikliği ile yargının yürütmeye bütünüyle tabi kılınmasıdır. Bu bağlamda en kritik değişiklik ise, yürütmenin yargısal denetimine ilişkin madde ile ilgilidir. 125.maddenin 4. fıkrası ile düzenlenen, yürütmenin yargısal denetimine ilişkin hüküm daha önceki Anayasada yoruma açık bırakılmıştır. 4. fıkradaki “yargı yetkisi, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır” ifadesi, idari yargı denetimini hukukilik denetimi ile sınırlandırmakla birlikte “yerindelik denetimini” yasaklamadığından, yargıçlar bu fıkraya dayanarak, 2000'li yıllar boyunca pekçok neoliberal düzenlemeyi kamu yararına aykırı olduğu gerekçesiyle iptal ya da yürütmeyi durdurma kararları almaya devam edebilmiştir. 12 Eylül 2010 Anayasa değişikliği ile bu yolu tamamen kapatmak üzere “yargı yetkisi, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır” kaydı (m.125/IV), “..sınırlı olup hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamaz” (m.11) yasağına dönüştürülmüş, böylelikle hükümetin çıkardığı neoliberal düzenlemelerin ip-

tali için Danıştay'a başvurma yolu büyük ölçüde kapanmıştır. Yine Anayasadaki değişikliklerle Anayasa Mahkemesi üyelerinin belirlenme ve işleyiş sürecinde yürütmenin yetkilerinin artırılması da, yargının yürütme organına kazanmış olan neoliberal ilkelere tabi kılınması sürecini pekiştirmiştir.

AKP döneminde neoliberal otoriter devletin konsolidasyonu doğrultusunda atılan bir başka önemli adım ise “devletin gömülü özerkliği” ile ilgilidir. Devletin, sermayedarların içine gömülü ama onlardan özerk bir biçimde hareket ederek hepsine uluslararası rekabette ayakta kalmaları için gerekli bilgiyi sağlama işlevini vurgulayan yaklaşım, en kapsamlı biçimde Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Raporu'nda yer almıştır. Raporda özel sektörün bilgi ihtiyacının devlet tarafından karşılanmasını sağlamak üzere, “Türk sanayicilerinin, faaliyet gösterdikleri sektörün küresel değer zincirinin hangi kısımlarına ne şekilde entegre olmaları gerektiği ve değer zincirinin ne kadar geniş bir halkasına yatırım yapmalarının verimli olacağı hakkında tek başlarına edinemeyecekleri malumatın özel sektöre aktarılması” önerilmiştir (21 s:11). Raporda ayrıca imalat sanayinin küresel ekonomiye entegrasyonu ve rekabet gücünün artması için “stratejik koordinasyon” gerektiği vurgulanarak, devletin bu süreçteki rolü şöyle tanımlanmıştır:

“Küresel ekonomiye entegrasyonun ülkenin uzun dönemli büyüme stratejilerine uygun bir şekilde gerçekleşebilmesi için şirketler kesimine malumat sağlayacak, kamunun karar alma sürecine entegre olarak yerli ve yabancı yatırımları etkin bir teşvik sistemiyle yönlendirecek bir kamu-özel sektör diyalog mekanizmasının kurulması gerekmektedir..Bu mekanizma kamu ile şirketler kesimi arasında çift yönlü bir malumat akışı sağlayacaktır. Özel sektörden sağlanan malumat analiz edilerek firmaların verimli alanlara yatırım yapmaya yönlendirilmesi sağlanacaktır” (21, s:150).

Dolayısıyla raporda devletin, ekonomik politikalara ilişkin kararları hem “kamu-özel sektör diyalog mekanizmasını” kullanarak sermayenin farklı kesimleriyle daha fazla etkileşim halinde alması, hem de “stratejik koordinasyon” yoluyla devletin tüm bölgelerini aynı yönde harekete geçirmesi önerilmektedir. Raporda ayrıca “ÖİK'nın belirlediği politika önerilerinin Ekonomik Koordinasyon Kurulu

benzeri diyalog mekanizmalarınca gündemine alınması” gerektiği belirtilmiştir (21, s:150).

2008 krizinden sonra AKP hükümeti, tam da ÖİK Raporu’ndaki bu öneriler doğrultusunda Ekonomi Koordinasyon Kurulu’na (EKK) yeni işlevler yüklemiştir. EKK, 2004 yılı Mayıs ayında ekonomik gelişmelerin daha yakından izlenmesi ve bakanlar arası iletişimin artırılması amacıyla Bakanlar Kurulu bünyesinde kurulmuş⁵; 2008 krizi sonrasında ise kriz yönetimi bağlamında yeni bir önem kazanmıştır. 28 Şubat 2009’da yürürlüğe giren 5838 sayılı yasayla Başbakanlık Teşkilatı hakkındaki kanuna yeni bir madde eklenerek EKK’ya yasal statü verilmiştir. Yasaya göre EKK başbakanın belirleyeceği bakanlardan oluşur ve kurul üyesi Başbakan Yardımcısı, Kurula başkanlık eder. EKK toplantılarına konuyla ilgili bakanlar ve kamu görevlileri ile özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin temsilcileri davet edilebilir. EKK’nın görevleri arasında ise şunlar sayılmaktadır:

“Ekonomik istikrarla ilgili gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek; para, kredi, finans, maliye, borçlanma, gelirler ve diğer ekonomi politikaları ile plan ve programların tespitinde, uygulanmasında ve güncelleştirilmesinde koordinasyonu sağlamak; küresel ve ulusal ekonomi ile ilgili gelişmeleri izlemek, değerlendirmek, gerektiğinde araştırmalar yapmak veya yaptırmak; gerektiğinde, gelir azaltıcı veya harcama artırıcı önerileri değerlendirmek, uygun görülenler hakkında etki analizlerini yapmak veya yaptırmak, devlet yardımları politikalarının tespitinde, uygulanmasında ve güncelleştirilmesinde koordinasyonu sağlamak” 6.

Bu ifadelerden görülebileceği gibi krizden sonra EKK, temel ekonomik kararlarla ilgili bütün yetkileri elinde toplayan bir yapıya dönüştürülmüş; ayrıca “gerektiğinde araştırmalar yapmak ya da yaptırmak” ifadesinden de anlaşılacağı gibi sermayenin organik aydınlarının da karar sürecine katılarak sermayedarlara bilgi aktarmalarını sağlayan bir platform işlevi görmüştür. Kriz sonrasında bütün kritik kararlar EKK toplantılarında alınmıştır. Üst düzey ekonomi bürokratları ile işveren örgütlerinin katıldığı bu toplantılara emek örgütlerinin temsilcileri ise nadiren çağrılmış; ancak “ulusal istihdam stratejisi” örneğinde olduğu gibi sınıfsal olarak fazla çatışmalı ve dolayısıyla toplumsal meşruiyeti sağlamanın fazla zor olduğu konularda göstermelik ola-

rak sürece katılmaları istenmiştir. Burada neoliberal otoriter devlet biçimi açısından yeni olan ise EKK’nın (benzer bir yapı ve işlevi olan YOİKK’den farklı olarak) bütün bunları hem çok sık hem de farklı bölgelerde toplanarak gerçekleştirmesi; böylelikle sermaye birikiminin hızla değişen ve bölgelere-sektörlere göre farklılaşan gereklerine uygun politikaları, farklı yerelliklerdeki sermaye kesimleriyle sürekli etkileşim halinde ve Meclisin tümüyle dışlandığı bir gündelik işleyiş içinde hızla belirleyebilmesidir.

Son olarak AKP iktidarının 3 Mayıs 2011’de kabul edilen 6223 Sayılı Yetki Kanunu çerçevesinde çıkarttığı kanun hükmünde kararnamele bakanlıklarda ve üst kurullarda yaptığı kimi değişiklikler üzerinde kısaca durmak ve son gelişmelerin neoliberal otoriter devlet biçimi açısından ne anlama geldiğini tartışarak yazıyı noktalamak anlamlı olacaktır.

Sonuç Yerine

AKP’nin üçüncü iktidar döneminde hızla çıkarıldığı 6223 Sayılı Yetki Kanunu çerçevesinde merkezi devlet aygıtında köklü değişimlere gitmesi, Türkiye’de devletin dönüşümünü sermaye birikim sürecinden kopuk olarak ele alan yaklaşımların sıklıkla düştüğü yanılgıları yeniden gündeme getirmiştir⁷. Bu yaklaşımlar, söz konusu değişiklikleri dar anlamda AKP iktidarının devlet içinde kadrolaşma çabası ya da planlamacı/kalkınmacı devletin tasfiyesi açısından yorumlayarak, bir bütün olarak devletin sermaye birikim sürecinde edindiği yeni rolleri görmezden gelmektedir. Örneğin 643 Sayılı Kararname ile devlet bakanlarının kaldırılarak başbakan unvanı taşıyan başbakan yardımcılarının yaratılması ve bakan ile müsteşar arasına bakan yardımcısı makamının eklenmesi gibi değişiklikler, dar anlamda siyasi kadrolaşma çabası biçiminde yorumlanmıştır. Oysa sürece Türkiye’deki sermaye birikiminin geldiği yeni aşama açısından bakıldığında, burada söz konusu olanın, birikimin hızla değişen koşullarının idaresini kolaylaştırmak üzere yetkinin doğrudan sermayenin bürokrasi içindeki güncel temsilcilerinde, yani siyasi iktidarda toplanması olduğu söylenebilir. Benzer biçimde, 649 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile sekiz üst kurulun özerkliğine son verilmesi ve ilgili bakanın, üst kurulların

her türlü idari etkinliklerini denetlemekle yetkili kılınması gibi gelişmeler, ekonomi yönetiminin yeniden politizasyonu olarak değil, zaten yürütme organının dokusuna kazınarak bürokrasi içinde çatışma kaynağı olmaktan çıkmış olan neoliberal politikaların düzenli devlet aygıtının içine geri çekilmesi olarak yorumlanabilir⁸ (30).

Bir diğer örnek Devlet Planlama Teşkilatı'nın kapatılarak Kalkınma Bakanlığı'nın kurulması ile ilgilidir. Güler'e göre bu gelişme, planlı kalkınma döneminin kapatıldığı anlamına gelmektedir, çünkü planlama tüm bakanlıkların eşgüdümünü gerektirir⁽³¹⁾. "Tüm bakanlık ve kamu kurumlarıyla kuruluşlarının üstünde yer alması gereken devlet planlama işlevi bakanlıklardan biri –Kalkınma Bakanlığı haline getirilerek, örgüt yapısını değiştirme yoluyla gerçekte "planlı kalkınma dönemi" kapatılmıştır" (31). Burada da, sürece sermaye birikimi açısından bakıldığında, Kalkınma Bakanlığı'nın planlamanın sonu anlamına gelmediği, aksine çok daha ayrıntılı ve karmaşık olan yeni ve neoliberal bir sanayileşme planının daha merkezi/güçlü bir kurumla yürütülmesi amacıyla kurulduğu söylenebilir. Bu süreçte "tüm bakanlık ve kamu kurumlarıyla kuruluşlarının üstünde yer alarak" eşgüdümü sağlama işlevini ise zaten YOİİK ve EKK gibi kurullar üstlenmiştir. Benzer biçimde, Güler'e göre Ekonomi Bakanlığı "Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bakanlığa dönüştürülmüş biçiminden ibarettir (...) Ekonominin asıl –mali kurumları Başbakanlık bünyesinde ekonomik konuları eşgüdümlemekten sorumlu Başbakan Yardımcısı'na bağlı bırakılmıştır" (31). Oysa sürece Türkiye kapitalizminin son on yıllık yönetimleri açısından bakıldığında Ekonomi Bakanlığı'nın ekonomi yönetiminde görece önemsiz bir kurum değil, aksine yeni sanayi politikalarının belkemiğini oluşturan teşvik sistemini yönetmek üzere uzmanlaşmış, kendi ifadeleriyle "yatırım-istihdam-üretim-ihracat süreçlerinin eşgüdümü"nü tek elden sağlayan temel öneme sahip bir kurum olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, 2000'li yıllarda Türkiye'de kapitalist üretimin sektörel ve sosyo-mekânsal dönüşümü yoluyla küresel rekabet gücünü artırma yönündeki politikalar, hem emek üzerindeki kontrol mekanizmalarının, hem de sermaye içi çelişkilerin bölge ve sektör temelinde daha da çeşitlenerek karmaşıklaşmasına yol açmış, bu durum neoliberal

otoriter devlet biçiminin yeni mekanizmalarla pekiştirilmesini gerektirmiştir. Bu çerçevede AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından bu yana giderek artan ve özellikle üçüncü iktidar döneminde iyice belirginleşen otoriterleşme eğilimlerini, devletin dar anlamda bir siyasi parti tarafından ele geçirilmesi olarak değil, 1980'lerin başından bu yana adım adım inşa edilen neoliberal otoriter devletin 2000'li yıllarda geçirdiği dönüşüm bağlamında yorumlamak gereklidir. Bu dönüşümün temel amacı ise, neoliberal otoriter devletin, bir yandan sermaye birikiminin sektörel/bölgesel temelde yeniden örgütlenişine daha hızlı tepki verecek biçimde farklı ölçeklerde toplumsal dokuya daha derinden nüfuz edebilecek kadar esnek, aynı zamanda da tüm bu farklı ölçeklerde birikim sürecini aynı yönde harekete geçirebilecek denli merkezileşmiş biçimde davranmasını sağlayacak yeni siyasal-yönetimsel mekanizmaların yaratılmasıdır.

Dipnotlar

1. Burada üretim kavramı genel anlamda emek sürecinin varlığına işaret eder. Dolayısıyla sadece sınai üretimi değil, hizmet ve diğer sektörlerdeki üretimi de kapsar.
2. Bu yaklaşımın Türkiye örneğinde ayrıntılı bir inceleme için bkz. Bayramoğlu, S. (2005) Yönetişim Zihniyeti, İletişim Yayınevi, İstanbul.
3. 1972-78 döneminde sadece 17 tane kanun hükmünde kararname çıkarılmış iken, 1982-1990 döneminde bu sayı 305'e çıkmıştır (Sönmez Ü. Independent Regulatory Agencies: The World Experience and the Turkish Case, Unpublished Master Thesis, Middle East Technical University, Ankara. 2004 s:143).
4. Bu kurullardan bazıları şunlardır: Sermaye Piyasası Kurulu (1992), Rekabet Kurulu (1994), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (1999), Telekomünikasyon Kurulu (2000), Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (2001), Şeker Kurulu (2001), Kamu İhale Kurulu (2002), Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurulu (2002).
5. "Ekonomiye sıkı takip,"Radikal Gazetesi, 18.5.2004.
6. Kanun No.5838, Resmi Gazete, Tarih/Sayı:28.2.2009/27155 (Ek madde 9: 18/02/2009-5838 S.K./27.mad).
7. Söz konusu süreci sermayeye yeni değerlendirme alanları açılması bağlamında ele alan alternatif bir yaklaşım için bkz. Ercan F. "Kanun Hükmünde Kararnamelerin İşaret ettikleri: Kamu Girişimciliği ve Yeni Değerlenme Alanlarının Açılması", İMO Ankara Şubesi Haber Bülteni, Kasım 2011, 2011/7, Ankara
8. Bu noktada Poulantzas'ın otoriter devlet biçimi ile ilgili olarak yaptığı önemli bir vurguyu hatırlamakta yarar vardır. Poulantzas'a göre bir devlet biçimi olarak liberal demokraside siyasi partiler iktidara geldiklerinde kendi

tabanlarını oluşturan kesimlerin sınıfsal çıkarlarını yürütme organında temsil ederler. Otoriter devlet biçiminde ise iktidardaki siyasi partilerin rolü, kendi tabanlarının sınıfsal çıkarlarını devlet düzeyinde temsil etmek yerine, yürütme organında cisimleşmiş olan “devlet çıkarlarını” (günümüzde neoliberalizmi) kendi tabanlarının ve toplumun geniş kesimlerinin nezdinde temsil etmeye dönüşür. Poulantzas bu süreçte iktidara gelen kitle partilerini “tamı tamına devlet partisine dönüşen egemen kitle partisi” sözleriyle tanımlar. AKP'nin bugünkü konumu tam da budur.

Kaynaklar

1. Poulantzas N. Political Power and Social Classes (London: Verso). 1968.
2. Harvey D. Spaces of Capital: Towards a Critical Geography (New York: Routledge). 2001;276-80.
3. Güveloğlu N. “Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri” Praksis, 2004;12:11-36.
4. Poulantzas N. State, Power, Socialism (London: New Left Books). 1978.
5. Kannankulam J. “Authoritarian Statism and Right-wing Populism”, Workshop on State and Globalisation: Perspectives from Germany and Turkey, Frankfurt University, 2003.
6. Jessop B. “Poulantzas’s State, Power, Socialism as a Modern Classic”, Historical Materialism konferansına sunulan bildirisi. 2006
7. Bryan D. The Chase Across the Globe: International Accumulation and the Contradictions for Nation States, Westview Press, Boulder. 1995.
8. Oğuz Ş. “Türkiye’de Otoriter Devletçiliğin Gelişimi: Seksenler Dönüm Noktası mı?”, Der. B. Şen, AE Doğan. İçinde: Tarih, Sınıflar ve Kent, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010;197-221.
9. Naim M. “Fads and Fashion in Economic Reforms: Washington Consensus or Washington Confusion?”, Third World Quarterly, 2000;21(3):505-28
10. Evans P. Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation: Princeton University Press, Princeton, NJ. 1995.
11. Ercan F, Oğuz Ş. “Rethinking Anti-Neoliberal Strategies through the Perspective of Value Theory: Insights from the Turkish Case,” Science and Society, 2007;71(2):173-202.
12. Savran S. Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri (1919-1980), Kardelen Yayınevi, İstanbul. 1992:21
13. Gülalp H. Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet, Belge Yayınları, İstanbul. 1993:34
14. Ercan F. “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış” Der. N. Balkan, S. Savran. İçinde: Neoliberalizmin Tahribatı, Metis Yayınları, İstanbul. 2004
15. Ercan F. “Türkiye’de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi (1980-2004)”, Der.D. Yılmaz vd. İçinde: Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi, Dipnot Yayınevi, Ankara. 2006:402.
16. Ercan F, Gültekin-Karakaş D, Tanyılmaz K. “Türkiye’de Sermaye Birikimi, Sanayileşme Politikaları ve Sektörel Değişimler”, Der. G.E. Arslan, İçinde: Çeşitli yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi, GÜ Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No 4, Ankara. 2008.
17. Ercan F. “Türkiye’yi Anlamak: Bir Çerçeve Denemesi”, Der. A.R. Güngen vd. Emek ve Siyaset, Dipnot Yayınevi, Ankara. 2010.
18. Gültekin-Karakaş, D. “Sınıfsal bir Süreç Olarak Türkiye Banka Reformu”, Türkiye’de Kapitalizmin Güncel Sorunları, Dipnot Yayınevi, Ankara, 2007. s.269-314.
19. Oğuz Ş. “Krizi Fırsata Dönüştürmek: Türkiye’de Devletin 2008 Krizine Yönelik Tepkileri”, Amme İdaresi Dergisi, 2011;44(1):1-23.
20. Gültekin-Karakaş D. Hem Hasımız Hem Hısıımız: Türkiye Finans Kapitalinin Dönüşümü ve Banka Reformu, İletişim Yayınları, İstanbul. 2009.
21. DPT. Dokuzuncu Kalkınma Planı: Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2007.
22. Gündoğdu İ. “Sermayenin Bölgesel Kalkınma Eğilim(ler)i: Kalkınma Ajansları Yasası Üzerine Tarihsel-Coğrafi Materyalist Bir İnceleme” Praksis, 2009;19:267-302.
23. Köse AH, Öncü A. “Size bir tas piring...Pardon bulgur yetmez mi?” Evrensel Gazetesi, 6 Ağustos 2005.
24. Kocabıçak E, Ercan F. “New industrial policy and new roles in production and reproduction of gender in Turkey”, International Association for Feminist Economics Kongresi’nde sunulan bildirisi, Boston, 26-28 Haziran 2009.
25. Oğuz Ş, Ercan F. “Avrupa Birliği’nde Emek Üzerindeki Yeni Kontrol Biçimleri ve Türkiye’deki Sendikaların Tepkileri”, Güngen, Ali Rıza vd. (Der.) Emek ve Siyaset, Dipnot Yayınevi, Ankara. 2010:14.
26. Müftüoğlu Ö, Özgün Y. “Sınıflar Arası Mücadelede Yeni Bir Dönemeç: Türkiye’de 2008 Krizi”, Praksis, 2010;22:151-174.
27. Güzelsarı S. Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü: Türkiye’de Mali İdarede Yeniden Yapılanma, SAV Yayınları, İstanbul. 2008:125.
28. Sönmez Ü. Piyasanın İdaresi: Neoliberalizm ve Bağımsız Düzenleyici Kurumların Anatomisi, İletişim Yayınları. 2011
29. Sönmez Ü. Independent Regulatory Agencies: The World Experience and the Turkish Case, Unpublished Master Thesis, Middle East Technical University, Ankara. 2004:149.
30. Cebeci A. Bilmediğimiz Kapitalizm-Gizli Elin Kurumsallaşması: YOİKK, SAV Yayınları. 2012.
31. Güler BA. “Yetki Kanunu -6223 Bağlı Karamamelerin Genel Özellikleri ve Yeni Kurulan Beş Bakanlık Üzerine Değerlendirme” <http://www.birgulaymanguler.net/> Erişim: 25/3/2011.●

SERMAYENİN YERİNE DÜŞÜNMEK

Dr. Gültekin AKARCA
Wilhelm Wolff Toplum Araştırmaları Derneği

Sermayenin Diliyle Konuşmak

Dönem dönem kimi kavramlar gündelik dilimize sessizce sızar. Çoğu zaman bu kavramların kökenini sorgulama ihtiyacı duymayız. Bu bir modadır. Bir süre boyunca anlatılanların değer kazanması bu kavramların kullanımındaki inceliğe bağlı kalır. Sonra moda kavramlar popüleritesini yitirir, yerini başka kavramlara bırakarak kaybolur gider. Son dönemin en moda kavramlarından üç tanesi herhalde “farkındalık”, “sürdürülebilirlik” ve “fark yaratmak” olsa gerekir. Konuşmalarına mütevazı bir hava katmaya çalışanlar “farkındalık yaratmanın” öneminden bahsederler. Bunu, konuşmanın bir başka yerine yerleştirilen “sürdürülebilirlik” izler. Bulunan çözüm, yapılan iş sürdürülebilir olmalıdır. Ama mutlaka geliştirilen proje fark yaratmalıdır. İdeolojik hegemonya pratik bir şeydir. Sıkça tekrarlandığı gibi “insanlar inandıkları için dua etmezler; dua ettikleri için inanırlar”. Öyle ise dilimize sızıveren, çoğu zaman düşünmeksizin, özensizce kullandığımız bu moda kavramların da ürettiği bir ideolojik hegemonya vardır.

Farkındalık, kökenini Budizm’den alan bir kavramdır. Budist öğretisi; dün veya yarın değil, bugün der. Önemli olan kişinin bugün huzura kavuşmasıdır. Bunun için de, kişi kendinin farkına varmalıdır. Bu, kendinin farkına varma hali, ister yoga pratikleriyle, ister kognitif terapinin bir kolu olarak farkındalık terapileriyle olsun bir sürecin sonucunda sağlanabilir. İnsan, bu süreç boyunca kendi özüne ulaşmaya çalışır. Hiç de yabancı olmadığı bir söylem karşımızda ete, kemiğe bürünmüş bir biçimde belirir. Bu, Hegel idealizminden başka bir şey değildir. Hegel’e göre insan; mutlak tinin bir sureti

olarak kendindeki özün farkına varma sürecini yaşar. Mutlak tin sonuçta tanrının kendisidir. Tabii ki gündelik dilimize sızan kelime; kaynağını oluşturan bu söylemden epeyce farklılaşmış, deforme olmuştur. Ancak bu deformasyon ne kadar olumlu yöndedir, oldukça kuşkuludur. Farkındalık; bir eyleme sözcüğüne dönüştüğünde anlamı dışsallaşır. Çünkü **farkındalık** hali, kişinin kendisinde yaşadığı bir süreçken, **farkındalık yaratmak**; birilerinin bir başkaları üzerindeki eylemini imler. Ancak hala kelimenin ontolojisi izlerini korur. Çünkü içsel sırlara (ezoterizm) ulaşma sürecinde bir kişinin bir başka kişiye bu sırları aktarması dogmayı doğurur. Öyle ise kişi ancak bir başkasının farkındalık sürecinin önünü açabilir, onun yolunu bulmasını kolaylaştırabilir. Kimse kimseye bir şey öğretmez, bir kişi bir başkasını ikna edemez vb. Çünkü, her kişi “biriciktir”. Kavram bu haliyle bireyciliğin yeniden üreticisi işlevini yüklenir. Farkındalık yaratmanın ayna görüntüsü “bence” diye başlar. Kişinin bir düşünceyi, tavrı, pratiği savunması, sahiplenmesi için hiç bir ortak referansa sahip olması gerekmez. Böylece toplumsal bütünün hem güncel, hem tarihsel birikimi gereksiz ve geçersiz ilan edilir. Kendisinden başka referans noktası tanımlamayan kişiye bizim yapabileceğimiz yegane katkı zaten onun kendisinde var olanın farkına varmasını sağlamak olabileceğine göre, sınır baştan tanımlanmıştır: Kişinin kendisi. Böylece bir aradlığın yegane biçimi, **bencellerin** kesişim noktası haline gelir. Toplumu bireylere bölen ve öyle kalmasını arzulayan egemen sınıfın ideolojisi, güncel pratiğimizin ürünü olarak bizzat kendimiz tarafından yeniden ve yeniden üretilir.

Moda kavramlarımızın ikincisi; sürdürülebilirliktir. Sürdürülebilirlik farkındalık kadar sofistike bir kavram değildir. Sıklıkla kalkınma, ekonomik büyüme vb. tartışmalarının popüler kelimesidir. Sermayenin istikrar arayışının formülasyonudur. Kapitalizmin küresel bir bunalımın içerisinde bulunduğu son dönemde bu denli revaçta olması oldukça anlaşılabilir bir şeydir. Kelimenin her kullanımı gizliden gizliye sermayenin korkularını ele verir. Ancak dimağımıza bir düsturu nakşetmekten de geri durmaz: İstikrar. İstikrar, sermayenin temel içgüdülerinden birisidir. Eğer içgüdülerden ilki sermayenin büyümesi, çoğalması ise ikincisi bu büyümenin kesintisiz ve süreğen olmasıdır. Süreğenlik, tekil sermayenin arzusu olmaktan çıkıp genelleştiginde sistemin ebedileşmesi arzusuna dönüşür. Kapitalizm sonsuzdur. Oysa işçi sınıfı için aynı temenni geçerli olamaz. Onun çıkarları değişimden yanadır. Söyleminin de böyle kurulması gerekir.

Son moda kavramımız **fark yarat-**maktır. Kavramı ister burjuva iktisadında marjinal fayda, katma değer kavramlarına dayandırın, ister inovasyon ile eşleştirin, ister insan kaynaklarının temel düsturu olarak kabul edin, isterse kişisel gelişim kitaplarının renkli motifi olarak algılayın, her koşulda özünde rekabet saklıdır. Toplumsal rekabetin kökü sermayede can bulduğuna göre, kavramın tarihi de sermayenin tarihi kadar gerilere dayanır. Peki, ne olmuştur da kullanmaktan yıpranmış, gözden düşmüş bu kavram yeni kılığı ile tekrar popülerleşmiştir? Bir şeyi kullanmak için gerekçemiz, o şeye duyduğumuz ihtiyaçtan kaynaklanır. Öyle ise bugün **rekabet et** sözünün iticiliğinden sıyrılıp fark yarat emiri ile sermaye bir ihtiyacını somutlamak istemekte, tüm toplumsal dokuyu yeni bir motivasyonla harekete geçirmeye çalışmaktadır. Kar oranlarının tarihsel olarak düşme eğiliminde olduğu Marx'ın kapitalizmi analiziyle bir sır olmaktan çıkmıştır. Toplumsal sermayenin her çevrimi, sermayeler arası dengenin bozulduğu dönemsel kırılmalara uğrar. Bu kırılmalar kar oranlarının düşme eğilimi yasasının etkisinde yaşanan teknik gelişmenin emek verimliliğinde yarattığı sıçramaya bağlı olarak farklı düzeylerde kriz görünümlerine sahip olur. Karlılıkta yaşanan ani düşme; sermayeler arası can pazarına, yani rekabetin ölümüne bir zorunluluk olarak kendisini dayatmasına neden olur. Yok olmamak için

diğer sermayelerin önüne geçmek, bir fark yaratmak dürtüsü tıpkı tehlike altında tüm organlarımızın adrenalinin hükümranlığına girmesi gibi tüm bünyeyi ele geçirir. İşçilerin sömürsü artırılmalı, meta maliyetleri düşürülmeli, yeni ürünlerle yeni talep alanları yaratılmalı ve marjinal bir fayda sağlanmalıdır. Bir adım öne geçen, peşi sıra büyüyen uçurumdan kendisini kurtaracaktır.

Sermayenin Yerine Düşünmek

Moda kavramlar eşyanın doğası gereği gelip geçicidirler. Dilimize sinsice girerler, görevlerini tamamlayıp yerlerini yeni kavramlara bırakıp kaybolup giderler. Bu tip kavramların yaygınlık kazanması kimi zaman özensizliğin, kimi zaman özentinin, kimi zaman da bilinç durumumuzda yaşadığımız geriliğin sonucudur. Ancak kullandığımız kimi kavramlara dair niyetlerimiz her zaman bu kadar masum olmayabilir. Bunlar bir bütün düşünce biçiminin kavram setini oluşturabilirler ve bir sızmanın ürünü olarak değil, taammüden dünyamızı işgal ederler. **Sosyal devlet, kamuculuk, projecilik** bu tip kavramlardandır. Eğer kavramların iktidarından söz edilebilirse, bugün bu kavramlar doğrulukları neredeyse sorgulanamaz tanrısal bir erke sahiptirler. Etkileri entelektüel alanın sınırlarının ötesinde gündelik sınıf mücadelesinin her bir santimetre karesine kadar yayılmıştır. İster fabrika kapısına konulmuş işçinin çaresizliğinde, ister dönüşen kapitalizme karşı örgütlenmiş bir eylemde, isterse "biz varız" diyen bir halkın onur mücadelesinde ne zaman bir çözüm önerisi dillendirilmek istense, aklı ilk gelen kelimeler bunlardır. Bu yazı, bilincimizde köklenen bu ayrık otlarına bir müdahale çabasında olacaktır. Ancak içi boş, bilimsel nesnellikten uzak, herhangi bir tutarlılığa sahip olmayan bu kavramları hak etmedikleri tahta oturtan asıl nedenin, işçi sınıfının yaşadığı yenilgi ve bu yenilginin peşi sıra gelen umutsuzluk olduğu aklımızın bir köşesinde mutlaka durmalıdır. Bu gerçeklik bize, aynı zamanda, bu kavramların iktidarının ancak yükselecek bir sınıf mücadelesi ile yıkılabileceğini söylemektedir. Çünkü işçi sınıfı, ancak kendi dilini ve kendi düşüncesini mücadele içerisinde üretebilir. Oysa ki bu kavramlar işçi sınıfına sadece sermaye yerine düşünmeyi öğretmektedir.

Devlet

Kavramların ilk ikisi (sosyal devlet, kamuculuk) devlet teorisine aittir. Bu nedenle biz de tartışmamıza buradan başlayacağız. Projeci pratik ise sermaye yerine düşünmenin formüle edilmiş halidir. Yazının sonunda bu konuya tekrar döneceğiz.

Geçmişte sınıfsal yazına hakim olan tartışmalardan birinin devlet teorisi üzerine olduğunu, o tartışmaları takip edenler bilir. Bu tartışmaların geliştiği nokta sıklıkla güncel devletin niteliği üzerine olmuştur. Devletin sınıfsal karakterine ve baskıcı niteliğine yapılan göndermeler, sıklıkla devletin biçiminin faşist diktatörlük olduğu tespiti ile son bulmuştur. Devlet teorisinin Marksizm’de iki soyutlama düzeyi mevcuttur: Genel devlet teorisi ve kapitalist devlet teorisi. Dünyanın devletine faşist diktatörlük tanısı koyanların bugün aynı devleti sosyal devlet olarak kutsamalarını tarihsel bir ironi olarak değerlendirip bir yana koyarsak, bu tartışmaların yürüdüğü zeminin daha çok genel devlet teorisi yazınından beslendiğini söyleyebiliriz. Devlet teorisinin ikinci alanı olan kapitalist devlet teorisi ise güncel devletin çözümlenmesinde çokça yer tutmaz. Bunun temel nedenlerinden birisi Marx’ın eserlerinde kapitalist devlet teorisinin köşe taşlarına dair kimi ipuçları olmasına karşın tamamlanmış bir analizin bulunmamasıdır. Bu yazının da tamamlanmış bir kapitalist devlet teorisine yaslandığı söylenemez. Çünkü kapitalist devlet teorisi Marx’ın planlarının içinde dış ticaret ve dünya pazarının analizi ile birlikte ele alınmakta, aynı soyutlama düzeyinde, ortak bağlamda konuşlanmaktadır. Verili soyutlama düzeyinde kapitalist üretim ilişkilerinin serimi anlamına gelen bu çalışma Marx tarafından tamamlanamadığı gibi, geçen zamana karşın bu konuda fazlaca yol da kat edilememiştir. Ancak her şeye rağmen yola nereden başlayacağımıza dair kimi çıkış noktaları mevcuttur ve yazının yaslandığı arka plan, bu çıkış noktalarından oluşmaktadır. Tamamlanmamış bir teorik zemin üzerinde tartışma yürütmenin zorluk ve riskleri açıkken, bu sorunlu alandan kaçınmamamızın nedeni, bugün sosyal devlet imlemesine sahip bir devlet tartışmasının böyle bir referansı zorunlu kılmasındandır. Çünkü tartışmanın bir yönü genel devlet teorisinin argümanları ile yanıtlanabilirken diğer yönü kapitalist devlet teorisinin ilgi alanına

girmektedir. Sosyal devlet kavramını gündemimizden eksik etmeyenler, bilincinde olsunlar veya olmasınlar, kavrama iki teorik düzeye dair de anlamlar yüklemektedir. Bu karışık durumu koruyarak bir ilerleme sağlamak mümkün olmayacağına göre meseleyi ayrıştırarak tartışmak daha anlamlı olabilir. Sorun çerçevesinde gerek genel devlet teorisi, gerekse kapitalist devlet teorisi ekseninde sorulması gereken tek bir soru vardır: **Devlet sosyal olabilir mi?** Yani toplumun tümünün çıkarlarının ifadesi olan bir devletten bahsedilebilir mi? Soruyu bildik hale sokarsak şöyle biçimlendirebiliriz: Devlet bir sınıfın elinde bir başka sınıfa karşı kullandığı bir araç mıdır? Yoksa devlet, sınıflar üstü bir konuma mı sahiptir? Bu tartışma genel devlet teorisinin argümanları içerisinde kalarak çözümlenebilir. Çünkü devlete ait bu soru, devletin görüldüğü tüm toplumlar için geçerli bir sorudur ve yanıtı için gerekli malzeme tüm sınıflı toplumlarda mevcuttur. Aynı soruyu kapitalist devlet ekseninde sorduğumuzda tartışma evrenimiz değişikliğe uğrar. Öncelikle, devletleri farklı üretim tarzlarında değişen özellikleri ve bu üretim tarzlarında gördüğü farklı işlevleri ile birlikte ele almamız gerekir. Soru yeni soyutlama düzeyinde **“kapitalist devlet sosyal olabilir mi?”** biçimini alır. Sorunun yanıtını bulabilmesi için mevcut üretim ilişkileri bağlamında devletin işlevi ve bu işleve uygun araçların neler olduğunun ele alınması gerekir. Kapitalist devlet teorisi ancak kapitalist üretim ilişkilerinin içerisinde çıkarılabilir. Çünkü devlet, egemen üretim ilişkilerinin hukuksal ifadesi anlamına gelen mülkiyet ilişkilerinin kurumlaşmış halinden başka bir şey değildir. Önce ilkinden başlayalım.

Devlet Sosyal Olabilir mi?

Sorunun sınırlanmış hali, yani “devlet bir sınıfın başka sınıf üzerinde baskı aracı mıdır?” yoksa “sınıflar üstü bir konuma mı sahiptir?” biçiminde formüle edilmiş şekli Marx, Engels ve Lenin tarafından tüketilmiş bir tartışmadır. Aslında bu satırların yazarının elinden daha iyisi, üretilmiş metinlerin bir kez daha okunmasını salık vermekten ötesi gelmez.¹ Burada yapabileceğimiz yegane şey, teorik olarak ölümü ilan edilmiş bu cenazenin, sermayenin güncel ihtiyaçları doğrultusunda nasıl yeniden diriltildiğinin betimlenmesinden ibaret

olacaktır. Bu gereklidir; çünkü hala ölünün türbesinin başında ondan umut dilenenler arasında işçi sınıfına öncülük edenler çoğunluktur.

Sosyal devlet ile anlatılmak istenen genellikle bir devlet biçiminden ziyade kapitalist üretim ilişkilerinde bir dönemin adıdır. Bu dönem, kapitalizmin iki altın çağından ikincisidir ve sosyal devlet bu çağın unsurlarından sadece birisidir. Bu çağların ilkinden (1847-1873) hemen bir yüzyıl sonra ikinci dünya savaşının bitiminden 1973 bunalımına kadar süren dönem altın çağ, sosyal devlet dönemi ya da refah devleti dönemi olarak bilinir. Toplumların tarihinin insan aklının ürünü olduğuna inanan idealist bakış açısı bu dönemin bütün şanını John Maynard Keynes'e bahşeder. Emek üretkenliğinin artışı ve refah ile (sahip olunan kullanım değeri kitlesinde artış) seyreden sermaye çevriminin yükselme döneminin nimetlerinden yararlanan işçi sınıfının anılarında da Keynes, hak etmediği bir yere sahiptir. Kapitalizmin temel çelişkisini yoksulluk ve varsillik denklemine görenler, emek üretkenliğinde meydana gelen artışın aynı zamanda sömürde, yani başkaları tarafından tüketilen yaşamlarımızda, bir artış olduğunu dillendirmezler. Kalkınma teorilerinin ardına üretim araçları mülkiyetinden yoksun bırakılmış işçi sınıfının çaresizliği gizlenir. Bugün neredeyse bir aziz mertebesine yükseltilen Keynes'in gerçekte azılı bir işçi düşmanı olduğu ise pek anımsatılmak istenmez. "Çamuru balığa tercih eden, kaba ve görgüsüz proletaryayı –tüm hatalarına rağmen hayata nitelik kazandıran ve tüm insani ilerlemenin özünü taşıyan- burjuvazi ve entelijansiyanın üzerinde tutan [Komünist ve Marksist] amentüye nasıl evet diyebilirim."(1). diyen Keynes, safını hangi sınıftan yana belirlediğini ise açık etmekte tereddüt etmez. "[İşçi partisi] bir sınıf partisidir ve söz konusu olan benim sınıfım değildir. Eğer savunacaksam, kendi çıkarlarımı savunacağım... Bana adalet ve iyi niyet olarak görünebilecek şeylerden etkilenebilirim; ancak sınıf savaşı beni eğitilmiş burjuvazinin yanında bulacaktır."(2) derken, herhalde bir gün gelip de ruhunu ve inancını kaybetmiş işçi partilerinin sahip çıktıkları doktrinlerin, kendi görüşlerine atıfla kaleme alınacağını hayal bile etmemiştir. Çünkü onun dönemi, işçilerin ayak seslerinin Avrupa'nın tüm meydanlarında duyulduğu, sokaklarda kurulan barikatların ve 1917'nin korkusunun bankalarda, borsalarda kol gezdiği bir dönemdir. Vulger iktisadın gerçeklikten tümenden koptuğu bu dönemde iktisadi süreçleri an-

lamaya yarayacak bir teoriye ihtiyaç vardır. Keynes'i önemli kılan şey onun burjuva iktisadının o güne değin geçerli kimi dogmalarına saldırmasıdır. Say kanununu (her arz kendi talebini yaratır) reddeder. Arz eksenli iktisat politikalarını eleştirir ve yerine talep eksenli politikalar önerir. Bugün krizi finansal alanda cereyan eden bir durum olarak görenlerin lanetledikleri spekülasyonların krizleri derinleştirdiğini, ancak krizlerin nedeni olmadığını söyler. Gösterdiği bu cesarete karşın kapitalizmin krizini asla bir bilim insanının kaygılarıyla ele almaz. Onu harekete geçiren güdü, sınıfına duyduğu sadakattir. Kar oranlarının düşüşünün ve bu hareketin krizlerde oynadığı rolün farkındadır. Ancak kar oranlarının neden düştüğünü sorgulamaz. Genel Teori'de buna dair tek girişimi, baştan savma, tarımsal ürünlerde yaşanan mevsimsel dalgalanmalara dair Jevons'a yaptığı göndermelerdir. Gramsci'nin dediği gibi, 'gerçekler devrimcidir'. Onun içinse önemli olan, görüngüdür. Görüngü düzeyinde kalarak bilim yapılamaz, fakat eylem yapılabilir. Keynes'in de amacı sermayeye bir kurtuluş programı sunmaktır. Görüngüde ele aldığı konu stoklarda biriken ürünlerdir. Bu durumun açıklaması olarak günün şartlarının geçer akçesi olan eksik tüketim teorisini neredeyse sorgusuz sualsiz kabul eder. Stokları önlemenin temel yolunun arzı kontrol etmekten geçtiğine ilişkin dönemin ezberine karşın çıkar. Bu politikaların krizi derinleştirdiğini iddia eder. Amacı, tam istihdamı sağlayacak politikalar ve yeniden tanımlanacak gelir dağılımı ile onun ticaret çevrimleri dediği sermaye çevrimlerinin boom (göneng) döneminin yarısında donmasını sağlamaktır. Sermaye'ye cenneti vaad eder. Bunun için amaç tüketimi artırmak olmalıdır. Eylem planında Adam Smith'in Laissez Faire'ine yer yoktur. Piyasalar kendileri böyle bir eğilime girmeyeceklerine göre, süreç devlet tarafından yönetilmelidir. Ancak bu sayede 'sermayenin marjinal etkinliği' dediği, umut edilen kar miktarı artırılabilir. Keynes, teorisinin yerleşik akla ve burjuvazinin önyargularına ters düştüğünün farkındadır. Bunun için iman tazelemek ve teorisinin sonuçları konusunda burjuvaziye güvence vermek için şunları söyler: "Devlet tüketim eğilimini kısmen vergileme sistemiyle, kısmen faiz oranlarını sabitleyerek ve kısmen de, belki de, diğer yollardan etkileyerek yönlendirme görevini üstlenebilir. Bunun ötesinde, bankacılık politikasının faiz oranını belirleme etkisinin olabileceği pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, kamu yatırımlarının, tam istihdama

ulaşılmasında tek yol olduğunu düşünüyorum. Bu ise kamu otoritesinin, **özel sektörle işbirliği** (abç) yapmaya elverişli her türlü anlaşmaları ve araçları saf dışı bırakmasını gerektirmez. Ancak, bunun dışında toplumun iktisadi yaşamının büyük bir kısmını içine alan bir **Devlet Sosyalizmi** (abç) sistemini doğrulayan başkaca hiçbir somut durum mevcut değildir. Devlet açısından önemli olan üretim araçları mülkiyetine sahip olmak değildir. Devlet, üretim araçlarının artırılmasına tahsis edilen derneşik kaynakların miktarını ve bunlara sahip olanların ödüllendirilmesine ilişkin temel oranı belirleyebilme imkanı varsa, yapılması gerekeni yerine getirmiş olacaktır." (3). Alıntından da anlaşılacağı gibi onun derdi Devlet Sosyalizmi, ya da kamuculuk değildir. Tam istihdamın sağlanması amacıyla, gerekli sermaye eksikliğinin tamamlanması için devlet yatırımlarına ihtiyaç vardır. Böylece tam istihdam şartlarında talep artacak, bunun sonucunda sermayenin marjinal etkinliği yükselecektir. Eğer devletin yatırım için yöneldiği üretim alanları özel sektörün ilgi alanına giriyorsa, devlet, özel sektörle işbirliğine girmelidir. Bugün sanıldığı gibi Keynes'in savunduğu, devleti üretim araçlarının kolektif mülkiyetine sahip kılmak değildir. Amaç, sınıfın sermayesinin atıl halden kurtulmasını sağlamaktır. Genel inancın aksine, tarihin akışında Keynes'in hemen hiç bir rolü yoktur. 1945 sonrası yaşanan altın çağın hikmeti Keynes'in politikalarına uyulmasına bağlansa da, gerçek bunun tam tersidir. Çünkü Keynes önermelerini hep stok fazlasının bulunduğu ve efektif talebin düştüğü koşullara göre şekillendirmiştir. Oysa ki 1945 sonrası yaşanan yirmi beş, otuz yıllık dönem ikinci dünya savaşı sonrası sistemin kendi içine çöktüğü ve ekonominin daraldığı bir dönemdir. Yıkılan fiziki sermayenin yerine konması, genişleyen dünya pazarı ve pazarın aktörlerinin değişmiş olması bir dönem büyümeyi sağlamıştır. Ve bu durum Keynes politikaları hali hazırda tedavüldeyken, Marx yanıldı çılgınlıklarının altında ve tıpkı Marx'ın anlattığı gibi, son bulmuştur. Çünkü kriz Keynes'in sandığının aksine dolaşım alanından değil, Marx'ın çözümlediği gibi sermayenin varoluş biçiminden kaynaklanmaktadır.

Silvio Gesell ismini bugün bilen bilen var mıdır, bilmez. Bu isim, Keynes'in laissez-faire'e karşı anti-Marksist bir sosyalizm kurma umudunu bağladığı kişiye aittir. Keynes, kitabının son sayfalarında şu kehanette bulunur: "Gelecekte Marx'tan çok Gesell'in düşüncesinden yararlanılacaktır" (4). Bilindiği

gibi Keynes kendisini Cassandra ile özdeşleştirir. Cassandra Yunan mitolojisinin bir kahramanıdır ve Apollon tarafından kendisine geleceği görme yeteneği bahşedilmiştir. Ancak Cassandra gördüklerine kimseyi inandıramayacaktır. Gelin görün ki, tarihin ironisi, Keynes'in öngörülleri tarih tarafından doğrulanmasa da, teorisi en çarpık biçimlerde kendi düşmanı saydığı sınıfın mücadele hattını belirlemektedir.

Peki, işçi sınıfı bu tuzağa neden düşmektedir. Sıklıkla yanlış, iktidar kavramının algılanışından kaynaklanmaktadır. İktidar, yapabilme erkini elinde bulundurmaktır. Devlet bir iktidar aracıdır. Çıkarları uzlaşmaz iki sınıftan oluşan bir toplumda iktidar, ancak bir sınıfa ait olabilir. Az iktidardan ya da çok iktidardan söz edilemez. İktidar hep ya da hiç kâna tabidir. Sadece iktidarın uygulanma biçimlerindeki farklılıklardan bahsedilebilir. '1945-70 arası dönemde sermayenin iktidarı ABD'de mi çoktur yoksa Avrupa'da mı?' sorusu, anlamsız bir sorudur. Sınıf mücadelesinin gelişimine bağlı olarak bir sınıf erkinde zayıflama olabilir. Ancak bu durum erkin bir başka sınıfın (uzlaşmaz karşıtık tanımlanan) erkiyle alması bir hal aldığı, devletin sınıflar üstü bir konumda ergidiği anlamına gelmez. Eğer böyle bir şey olsaydı devlet ortadan kalkardı. Bonapartizm olarak tartışılan ikili iktidar dönemleri ve bu dönemlerin yarattığı devletin görece özerkliği tartışmaları, her ne kadar devletin dönemsel olarak sanki sınıflar üstü davrandığına delil olarak sunulabiliyor olsa da, tarihin doğru bir okuması bunun tam tersini kanıtlamaktadır. Böylesi dönemlerde ya devrim öncesi Rusya'da olduğu gibi ikili iktidar yapıları ortaya çıkar ya da Fransa'da olduğu gibi devletin uygulamaları, doğrudan niteliğinden üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin koşullarının koruyucusu rolüne geriler. Ancak sınıfsal karakteri asla değişmez. Bu durumu daha rahat anlayabilmek için "kapitalist devlete" bakmakta yarar olabilir.

Kapitalizm ve Devlet

Kapitalizm genelleşmiş meta üretimidir. Meta'nın toplumsal ilişkilerde görülmesi ilkel çağlara kadar gider. Çünkü meta, yararlılık taşıyan, emek ürünü olan ve değişilen her şeydir. Bu haliyle meta, rastlantısal olarak karşı karşıya gelen ve takas ilişkisine giren ilkel iki kavmin ilişkisinde görüldüğü gibi üretimin amacının doğrudan değişmek olduğu

kapitalizmde de görülür. Kapitalizmi diğer üretim tarzlarından ayıran meta üretimi olması değildir; meta üretiminin genelleşmesidir. Genelleşmiş meta üretiminden kasıt; emek-gücünün yani insanın üretebilme potansiyelinin, tanımlı bir süreliğine, satılabilir hale gelmesidir. Bir kişinin bir işgünü boyunca kendisi için değil emek-gücünü satın alan kapitalist için üretim yapması, onun kendi emek-gücünü üretebilmesini sağlayacak metalara pazarda ulaşabiliyor olması ile mümkün hale gelir. Bunun için üretimin, toplumsal olarak, en azından emek-gücünün yenilenmesine giren metaların üretilmesi ölçeğinde, örgütlenmiş olması gerekir. Genelleşmenin düzeyini bu koşulun sağlanıp sağlanmaması belirler. En olgun halinde ise kapitalist toplum, emek-gücü satıcıları ve üretim araçlarının sahipleri olarak ikiye ayrılmış bir biçim alır. **Kapitalist üretim ilişkileri açısından toplumu oluşturan tüm bireyler, meta sahipliği paydasında birleşirler.** Bu bireylerin bir kısmının üretim aracı sahibi, diğerlerinin üretim araçlarından yoksun, bu nedenle emek-güçlerini satmak zorunda olmaları ve bu zorunlu ilişkinin emek sömürüsü ile sonuçlanması bir şeyi değiştirmez. Tüm bireyler meta (üretim araçları, tüketim malları ve emek-gücü) sahipleri olmaları nedeniyle, ister yurttaş olarak, ister vatandaş olarak adlandıralım, hukuk karşısında eşitlenirler. Sömürü ilişkileri bu eşitlik tanımının içerisinde gizlidir. Çünkü emek-gücü özel bir metadır. Onun değeri, son tahlilde, yenilenmesi için gerekli olan metalar toplamının değeri tarafından belirlenir. Emek-gücünün değerini oluşturan meta sepetinin içeriği; toplumların üzerinde yaşadıkları coğrafyaya, kültüre, alışkanlıklara, toplumsal gelişmeye ve daha önemlisi sınıf savaşımına bağlı olarak değişim gösterir. İşçi, işgününün bir bölümündeki çalışması ile kendi emek-gücünün değerini üretir. Ancak kapitalist onun emek-gücünü tam bir işgünü için satın almıştır ve işçinin üretebilme potansiyelini tüketmeye işgününün sınırları içerisinde devam eder. Yani bir işçi emek-gücünün değerini alamadığı için değil, emek-gücünün değerini üretmek için gerekli zamanla, işgünü arasında bir büyüklük farkı bulunduğu için sömürülür. Bu bir aldatma ilişkisi değildir. İşçi, emek-gücünü bir meta olarak kapitaliste satmakta, kapitalist de emek-gücünün kullanım değerini yani üretebilme potansiyelini tüketmektedir. Diğer metalar için geçerli durum emek-gücü için de

geçerlidir. O, yararlılığı için alınır ve yararlılığı tüketilir. Burada diğer metalardan farklı olan durum; emek-gücünün kullanım değerinin tüketilmesi ile kendi değerinin üzerinde bir de artı değer yaratma özelliğine sahip olmasıdır. Yani emek-gücünün kullanım değeri (yararlılığı) kendi değerinin üzerinde bir değer üretebiliyor olmasıdır. Burjuva hukuku bu durumu eşitlik ilişkisi içerisinde güvenceye alır. Herkes kapitalist toplumda ceteris paribus metalarını değerince satar. Ve eğer hukuk, ilişkilerin akit altına alınması ve devlette bu akdin güvencesi ise her şey kuralına uygun seyretmektedir. Normal şartlar altında meta alıcıları ve satıcıları pazarda karşı karşıya gelirler ve metalarının değerine serbest pazar şartlarında karar verirler. Bir mübadele ilişkisi pazarda oluşuyorsa, bu mübadelenin, tarafların özgür iradeleriyle gerçekleştiği varsayılır. İşçi emek-gücünü istediği kapitaliste satma özgürlüğüne sahiptir, ancak hiç kimseye satmama özgürlüğü söz konusu değildir. Onun tercihinin sınırları açlık ile hangi kapitalist tarafından sömürüleceğinden geçer. Sermaye de işçinin emek-gücünü satın almak zorundadır; çünkü, emek-gücü olmaksızın değer ne kendisini koruyabilir, ne de büyütebilir. Kendisini büyütme yeteneğine sahip olmayan birikmiş cansız emek olarak sermaye, sermaye niteliğini kaybeder. Kapitalistin tercihinin sınırları ise yedek işgücü ordusunun büyüklüğü, dağılımı ve işçi sınıfının örgütlülük düzeyi tarafından çizilir. Bu zorunluluklar işçiler ve kapitalistleri iki uzlaşmaz sınıf olarak hem ilişkiye sokar, hem de karşı karşıya getirir. Ancak unutulmamalıdır ki, işçi, emek-gücünün değerini talep ettiği sürece burjuva hukuku açısından hiçbir sorun söz konusu değildir. Özel sermayelerin artıkar arayışları nedeniyle emek sömürüsünü artırmaya çalışmaları ve bunun sonucu olarak kendi hukuklarını çiğnemeleri her ne kadar burjuvazinin bir baskı aygıtı olarak devlet tarafından görmezden gelirse de işçilerin emek-güçlerinin değerini talep etmeleri ve bunun için mücadele vermeleri, onları, burjuva hukukunun dışına çıkarmaz ve sistem tarafından meşru görülür. İşçi sınıfının mücadelesinin egemen hukukun dışına çıktığı tek koşul, mücadelenin yönünün emek-gücü metasının değerince satışı talebinden, sömürünün ortadan kaldırılması talebine yönelmesidir. Bunun için işçi sınıfının mücadelesinin, üretim ilişkilerinin kendisine yani mülkiyet ilişkilerine yönelmesi, üretim araçları

mülkiyetinin toplumsallaşması ile somutlanan ancak tüm meta ilişkilerinin lağvedilmesini içeren bir içeriğe sahip olması gerekir. Böyle bir mücadele için işçi sınıfı, bizzat kendisinin tıpkı burjuvazi gibi bir kapitalist kategori olduğunu kabul etmeli ve bunu reddetmelidir. Öyle ise kapitalist devlet, sınıf savaşımının bir tarafı olduğunu açık etmediği, işlevini üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin koşullarıyla sınırladığı dönemlerde sınıf çatışmasında adaletin sağlayıcısı görünümüne sahip olabilir. Ancak bu şartlarda bile devlet, burjuvazinin devletidir. Ona bu niteliği veren bizzat üretim ilişkileri ve bunun hukuksal ifadesi olan mülkiyet ilişkileridir. Kapitalist devlet tüm meta sahiplerini yurttaşları/vatandaşları yani uyruğu olarak görür.

"Bu ekonomik işlemlerin, ilgili tarafların iradi hareketleri olarak, kendi ortak iradelerinin ifadeleri olarak ve bir üçüncü tarafa karşı yasa zoruyla kabul ettirilebilir sözleşmeler olarak görüldükleri hukuki biçimler, sırf biçimler olarak bu içeriği belirleyemezler. Bunlar onu yalnızca ifade ederler. Bu içerik üretim tarzına tekabül ettiği, ona uygun düştüğü yerde adaletlidir. Bu biçimle çeliştiği yerde adaletsizdir. Kapitalist üretim temeli üzerinde kölelik adaletsizdir; tıpkı, metaların kalitesine hile karıştırmanın adaletsiz olması gibi." (5).

'Sosyal' tamlaması ile devletin, sermayenin çıkarları ile işçi sınıfının çıkarlarının bir uzlaşma halini temsil ettiği vurgusu, burjuva adaletinin maskesi ardında kapitalist sömürü ilişkilerinin gizlenmesinden başka bir şeye hizmet etmez. Bir ilişki biçiminin adil olmadığını söyleyebilmek için tıpkı yukarıda verilen köle örneğinde olduğu gibi egemen ilişki biçiminin ötesinden bakmak gerekir. Kapitalist üretim ilişkilerinin adaletsizliğini anlatabilmek için de bu üretim tarzının ötesinden bakmak bir zorunluluktur. Ufkunu egemen üretim ilişkilerinin ötesine taşıyamayanların eşit ilişkiler içerisindeki sömürüyü ve adaletsizliği görebilmelerini beklemek safdillik olur. Kapitalist üretim ilişkilerinin içerisinde bakıldığı sürece işçinin sömürüsü pekala adil bir eylem olarak görülebilir ve toplumun ideolojik yeniden üretimi de bu adalet görünüşü üzerine inşa edilebilir. Sosyal demokrasi ile sosyalizm arasındaki fark da bu sürece yaklaşımda ortaya çıkar. Sosyal demokrasi sistemin suiistimallerine karşı çıkarken sömürüyü meşrulaştırır, sosyalizm ise adalet arayışını egemen üretim ilişkilerinin ötesinde bir bakış açısına dayandırır.

Kapitalist Devlet ve Tarih

Devletin sınıflar üstü bir konuma sahip olduğu yanılması toplumların tarihine bakıldığında, kaybolup gider. Çünkü komünal toplumların gentilice örgütlenmesinden, sınıflı toplumların devletine evrildiğinde, karşımıza çıkan ilk şey, yönetici sınıf ile mülk sahibi sınıfın aynı olduğudur. Antik toplumun klasik örneklerinden ister Atina, isterse Roma'ya bakalım, demokrasi veya imparatorluk biçimlerine bürünse de devlet, doğrudan köle sahiplerinin devletidir. Yönetimsel veya yargısal erk doğrudan mülkiyetin bir işlevi olarak ortaya çıkar. Germenik toplumda ve feodalizmde toprak sahibi, hem kanun koyucu, hem kanunların uygulayıcısı, hem de yargıçtır. Kapitalist öncesi üretim biçimlerinde görülen bu çıplak resim, kapitalist toplumun nüveleri oluşmaya başladığında flulaşır. Kapitalizme geçildiğinde ise devletin mülkiyet ilişkilerinden bağımsızlaştığına dair bir yanılama görüngenüye hakim olur. Bu görüngenü kendisini teoride yeniden üretir. Bu yanılmayı ortadan kaldırmanın yolu, devletin analizinde tarihsel yöntemi kullanmaktan geçer. Sorunun kaynağında, iktidar erkine dair pratiğin mülk sahibi sınıfın bir işlevi olmaktan çıkması yatar. Görüngenüde, kapitalizme geçişle birlikte, devlet ile hakim sınıf arasında bir kopuş söz konusudur. Öyle ise takip edilmesi gereken süreç, bu ayrışmanın nasıl gerçekleştiğidir.

Kapitalist devlet aynı zamanda ulus devlettir. Ulus devletin oluşum süreci bize kapitalist devlete evrimi gösterir. Antik toplumun şahikası Roma İmparatorluğu çözülme sürecine girip Germen kavimlerinin saldırıları ile dağıldığında, tüm Avrupa coğrafyasına aile ekonomisine dayalı bu kavimler hakim oldu. Germen kavimleri parçalı yapıları ile Roma'nın ölçeğinin çok gerisindeydi. Bu gerilik üretici güçlerin gelişimi açısından da geçerliydi. Tarihçiler sonraki dört yüz yıl Avrupa'nın çok sessiz olduğundan bahsederler. Ancak ne zaman ki Germenik yapı serflik sisteminin hakim emek ilişkisi haline gelir ve dönüşüme uğrar, işte bundan sonra sonu gelmez bir devinim kıtayı etkisi altına alır. Tarım ve zanaatın yani kırla kentın ayrışması ile yeni işbölümüne uygun olarak farklı bir beşeri coğrafya ortaya çıkar. Derebeylerinin şatolarının hemen dışına kurulan kentler, işlikleri barındırdığı kadar artan ürün çeşitliliği ve üretim hacmindeki genişlemenin göstergesi yerel pazarları da barındırmak-

tadır. Ticaret, tek başına toplumsal artığın el koyucusu soyluların uzak diyarlardan getirttiği lüks malların konu edildiği bir uğraş olmaktan çıkmış, doğrudan-üreticilerin gündelik kimi ihtiyaçlarının değişimini de dert edinir hale gelmiştir. Meta çeşitliliğinin artışı ve mübadelenin yoğunlaşması yeni bir işbölümü ve yeni bir sınıf doğurmuştur. Feodal üretim ilişkilerinin kendisinden doğan, ancak bu ilişkileri dönüştürecek dinamikleri ilişkilerin içine taşıyan bu sınıf, tüccar sınıfıdır. Artan emek üretkenliği ve zenginlik, derebeylerini, hakimiyet alanlarını yani servetlerini çoğaltmaya güdülerken, bu güdü müttefikini tüccar ve tefeci sınıfında bulmuştur. Böylece, uzunca bir dönemi kapsayan kavimler savaşı, Avrupa tarihinin önemli bir kesitini oluşturur. Tüccar sınıfı beyliklerin birleşmesinden yanadır. Çünkü neredeyse her bir beylik kendi sınırları içerisinde bir pazara sahiptir ve pazarlarda ticaret yapmak isteyen yabancı tüccarlar derebeyine bedel ödemek zorundadır. Sermaye sınırlardan hiç hoşlanmaz. Yerel tüccarlar kendi pazarlarını yabancı tüccarlara karşı hasislikle korumaya çalışırken, bir başka pazarın kapılarının da kendilerine açık olmasını şiddetle arzularlar. İşte tüccar sınıfın pazarların birleşmesi talebi ile derebeylerin birbirine hakimiyet kurma mücadelesi birbirini besleyen iki ihtirasi tek eylemde birleştirir. Böylece derebeylikler arasında bir savaş ve bu savaşı finanse etmekten ikili bir kazancı olan tüccar/tefeciler sınıfı arasında simbiyotik bir ilişki doğar. Tüccarlar/tefeciler, derebeylerinin birbirleriyle yürüttükleri savaşları finanse etmektedirler; bundan hem faiz geliri elde ederler, hem de savaşların sonucunda genişleyen pazarlardan yararlanırlar. Diğer yandan; derebeyleri arasındaki savaş/hakimiyet mücadelesi, beylikleri birleştirir ve beylerden bir beyi diğerlerinden ayırır. Böylece ortaya çıkan monarşi, gerek zorla, gerekse çıkar birliği nedeni ile beyliklerin birleşmesinden oluşan krallıkların yönetim biçimi haline alır. Bu ilişkide değişen tek şey beylerden birisinin diğerleri üzerinde iktidar kurması değildir. Bundan daha önemli olan şey, toplumsal artığa el koyma biçiminin, feodal üretim tarzının sınırları içerisinde değişime uğramasıdır. Daha önceden feodal bey, tabiiyeti altındaki serflerin üretiminin sonucunda ortaya çıkan fazlaya, rant olarak el koymaktadır. Monarşinin ortaya çıkması ile birlikte kral, önce savaş giderlerinin karşılanması için (tüccar-

lardan aldığı borçları ödemek üzere) artık üzerinde hak talep eder; böylece vergi, klasik feodal ranta karşı ilk saldırısını gerçekleştirir. Daha sonra toplumsal artık üzerinde tek hak sahibi haline geleceği şekilde yeni artığa el koyma biçimini genişletir. Bu dönem özellikle İngiltere’de serflik ilişkilerinin çözüldüğü ve feodal ilişki biçiminin bir kabuk olarak kaldığı süreci imlemektedir. Başlangıçta vergi toplama işi geçmişin soylularının görevidir. Onlar özgür üreticilerden, kral adına vergi topluyor, bunun bir kısmını kendisine alıyordu ve bir kısmını da krala aktarıyordu. Paylaşım ilişkilerinin yapısında ortaya çıkan bu değişimin toprak sahibi sınıfta büyük bir rahatsızlığa yol açmadığını tahmin edebiliriz. Hala toplumsal artığa ekonomi dışı zorla el koyulmaktadır. Bu haliyle feodal ilişki biçiminin varlığını hala koruduğundan söz edebiliriz. Hakim sınıfların (toprak sahipleri ve tüccar sınıfı) ortak çıkarlarının temsilcisi konumuyla monark, diğer topluluklara karşı beyliklerin toplamını ifade eden krallığın çıkarlarını korumaktadır. Beyliklerin girdiği bu ilişki, özünde hala Germenik gentilice örgütlenmenin izlerini taşımaktadır. Çünkü Germenik yapıda her bir klan diğer klanlarla, dış tehditlere karşı konfederal bir örgütlenme oluşturur. Günümüzde İsviçre, Belçika gibi ülkelerde halen varlığını devam ettiren kanton yapısının kökeni anlatılan sürece dayanmaktadır. Fark edilebileceği gibi, monarşinin ortaya çıkması ve rantın yerini verginin almasına karşın feodal üretim ilişkilerinin sınırları aşılmamıştır. Krallığın sınırları içerisine dahil olan beylikler toplumsal artığa rant yoluyla el koymuyor ancak iltizam yoluyla aynı sonuca ulaşıyorlardı. İltizam sisteminde kralın vergi toplama yetkisi, toplanan verginin belirli bir miktarını krala ödemek kaydıyla satın alınıyordu. Memurluğun ilk çekirdeğini oluşturan bu sistemde mültezimler çoğunlukla eski feodal beylerden müteşekkildi. Dünün derebeyleri yeni dönemin kontları, dukeleri, baronlarıydı. Ancak tüccar sınıfın, kral yani iktidar üzerinde etkinliğinin artması ile mültezim ve iltizama dayalı vergi sistemi devrimci dokunuşlarla yeni formlara büründü. Bu dokunuşlar gerçek anlamda bürokrasinin doğmasına neden oldu. Şimdi artık vergi toplamak mültezimlerden kopuyor, doğrudan kralın memurlarının işi haline geliyordu. Tarihte ilk kez modern vergi sistemi doğdu. Toplanan vergi krallığın temel gelir kaynağıydı ve iktidar üzerinde hakimiyetini ilan etmiş

tüccar/tefecî sınıfa borçların geri ödenmesi için aktarıyordu.

Bu ilişkinin aldığı en ileri biçim merkantilist devletin doğuşudur. Bu yazı çerçevesinde bizi merkantilist devletin özellikleri ilgilendirmiyor. Ancak feodal rantın vergiye evrimi ve bürokrasinin doğuşu bize iki şeyi göstermektedir. Bunlardan ilki verginin kaynağının toplumsal artığa dayanmasıdır; ikincisi ise devletin temsil ettiği çıkarlar ile bu çıkarların karşılığını bulduğu sınıf arasındaki organik bağın kopuşudur. Çıkarlar devlet aygıtında doğrudan değil dolayımına tabi bir niteliğe dönüşmüştür. Tüccar sınıfı henüz bu aşamada feodal bir nitelik taşımaktadır. Onun kapitalist bir sınıfa dönüşmesi için üretken sermayenin ve sınıai burjuvazinin ortaya çıkması gerekir. Feodal toplumun çatlaklarında yetersen bu sınıf, karşıtı ile birlikte büyür: işçi sınıfı. İlk kez 1640'larda İngiltere'de, daha sonra 1789'da Fransa'da başlayan burjuva devrimler çağı, 1848'de burjuva enternasyonalizmiyle tüm Avrupa'ya yayılır. Artığın zor yoluyla alımının siyasal ifadesi olan devletler bir bir yıkılır. Şimdi modern burjuva devletlerin anayasasında 'özgürlük, eşitlik, mülkiyet ve Bentham' yazmaktadır. "Özgürlüktür, çünkü, metain, diyelim emek-gücünün hem alıcısı hem satıcısı yalnızca kendi serbest iradelerinin etkisi altındadırlar. Serbest taraflar olarak sözleşme yaparlar ve vardıkları anlaşma, ortak iradelerinin yasal ifadesinden başka bir şey değildir. Eşitliktir, çünkü birbirleriyle basit meta sahipleri olarak ilişki içine girerler ve eşdeğerleri eşdeğerle değiştirirler. Mülkiyettir, çünkü taraflar, kendi malı olan şeyler üzerinde tasarrufta bulunur. Ve Bentham'dır, çünkü her iki tarafda yalnız kendisini düşünür." (6).

Hukuk ve Devlet

Anayasa hukuktur. Hukuk, ilişkilerin dolayımına uğramasıdır ve bu dolayım yalnızca anlaşma anında gerçekleşir. Hukuk ilişkiyi yaratmaz, ilişki hukuku doğurur. Bu nedenle evrensel, mutlak norm arayışı anlamlı ilişkilerin sonsuzlaştırılması özleminden başka bir anlama gelmez. Oysa tüm hukuk iki öznenin biriyle kurduğu ilişkide başlar. Bu ilişkinin çatışmalı hal alması şu soruyu gündeme getirir: 'Olması gereken' nedir? Çelişkinin çözümü için taraflara dışarıdan bir otoritenin bu sorunun yanıtını dikte etmesi gerekir. Dışsal bir otoritenin var olmadığı/kabul görmediği noktada çözüm, tarafların birbirlerine uygu-

ladıkları zor ile sağlanır. Öznel olanın toplum tarafından çözümü, toplumsal ölçüğün öznel olana uygulanmasını gerektirir. İyi ama toplumsal olan nedir? Otorite, hangi erk tarafından kullanılırsa kullanılsın, toplumsal olanı ifade etmek yükümlülüğü ile sınırlı kaldığı sürece, ilişkilerde olageleni dilendirmekten başka bir fonksiyona sahip olamaz. Kapitalist üretim tarzında kurulan ilişkiler kapitalist ilişkilerdir. Otorite olarak devletin ve onun dilendirdiği buyruğun/yasanın sınırı üretim ilişkilerince çizilmesine karşın tek bir biçime sahip değildir veya tek bir biçime indirgenemez. Ancak ilişkiler nesnel olmasına rağmen, ilişkilerin genelleştirilmesi bu nesnelliği temsil etmek zorunda değildir. Toplum adına olagelenin ifade edilişi, öznel yani subjektif olana teslim olur. Otoritenin kimin elinde olduğuna bağlı olarak olagelenin tanımlanması ve tekil ilişkilere dikte edilmesi sınıfsal çıkarların etki alanına girer. Bu, sınıf savaşımının hukuka yansımından ya da hukuk alanında yeniden üretiminden başka bir anlam taşımaz. Ancak hala dikkat edilmesi gereken bir husus vardır; sınıf savaşımı hangi hal ve biçimde hukuk alanında sonuç üretirse üretsin, üretim ilişkileri değişmediği ya da hukuk alanında süren sınıf savaşımının sonuçları üretim ilişkileri ile uyum sağlamadığı sürece, hukukun ilişkiler üzerindeki etkisi sınırlı kalacaktır. Hiçbir irade kullanımı, keyfi, koşullardan bağımsız hüküm süremez. Toplumsal hareketin yasaları, iradenin koyduğu yasaları belirler.

İki öznenin ilişkisinde **olması gereken**, toplumsal ölçekte **olandır**. Olan/olagelen, normdur. Bu nedenle norm ancak tekil ilişkilerin genelleşmesinden türetilir. Bu türetmeyi tüm toplumu temsil etme yetkisi tanımlanmış bir özne söyleyebilir. Bu özne, devlettir. 'Olması gereken', hukukta yasa/kural, devletin dilinde buyruktur. Hangi biçimde söylenirse söylenirse, ilişkiye seslendiği sürece, bir çıkarın ifadesi olmaktan bir santim bile öteye gitmez/gidemez. Öznel çıkarın genelleşmiş ifadesi olarak yasa ya da buyruk, bu nedenle, her koşulda bütünle çatışmalı bir içeriğe sahip olmak zorundadır. Çatışma, sınıfsal çıkar farklılıklarının yansımından başka bir şey olamaz. Bu nedenle devletin kendisi, bir sınıfın bir başka sınıf üzerinde baskı aygıtı olduğu halde, aynı zamanda, bir savaşım alanıdır da. Üretim ilişkileri değişmediği sürece, o ilişkilerin kendisinden türeyen ve ilişkinin yeniden üretiminden başka bir an-

lama gelmeyen hukuk da değişmez. Hukukun çatışmaya üreteceği her çözüm, olması gerekenin yani olanın, yani ilişkinin normal/olağan halinin öznel olana dikte edilmesi anlamına gelecektir. İşçi sınıfının mücadelesi üretim ilişkilerinin kendisine yönelmediği, yani mülkiyet ilişkilerini hedef almadığı sürece ancak sömürüyü üreten sözleşmede adalet talebinden öteye gidemez. İlişkilerin değişmediği tüm şartlarda mülk sahibi sınıf ile organik ilişkisi dolayına uğramış devlet, görece özerk bir görünüm alsa dahi, egemen üretim ilişkilerinin yeniden üreticisi niteliğini taşımaya devam edecektir. Onun aldığı görece özerk biçim üretim ilişkilerinden yani işçi sınıfı için sömürü ilişkilerinden bağımsızlaştığı anlamına gelmez. Tam tersine devlet, uzlaşmaz karşıtlık içindeki her iki sınıfa da dışarıdan seslenirken dahi, sermayenin çıkarlarının sözcülüğünü yapmaya devam etmektedir.

Bu nedenle, işçi sınıfının iktidarı ile işçilerin iktidarını birbirinden ayırmak gerekir. İşçi sınıfının iktidarda sonal hedefi olan sömürü ilişkilerini üreten mülkiyet ilişkilerine yönelirken yapması gereken ilk iş, geçmiş ilişkilerin ifadesinden başka bir anlamı olmayan aygıtın kendisine yönelmelidir. Çünkü yeni üretim ilişkilerinin gelişebilmesinin yolu buna uygun toplumsal üst yapı kurumlarının inşası ile mümkündür. Gittikçe sönmüş devlet, gittikçe sınıfsızlaşan bir ilişki biçiminden başka hangi gerçekliğin ifadesi olabilir?

Bir Sermaye Lehçesi Olarak Kamuculuk

Sınıflar üstü devlet teorisinin bir versiyonu olarak kapitalist kamuculuk² elbetteki tartışmayı böyle bir zeminde yürütmez. Kapitalist kamuculuk birey devlet ilişkilerini temel alır ve son tahlilde sınıf-sınıf ilişkilerini yok sayar. Bunun bir nedeni devletin gelirlerinin kaynağı ve bu gelirlerin toplumsal yeniden dağılımına yönelik yanlış bakış açısı ise bir diğer nedeni de bizim gibi kapitalist dünya pazarının yayılımının etkisi altında kapitalistleşen ülkelerde, devletin üstlendiği roldür. Sorunu açıklığa kavuşturabilmek için öncelikle verginin ya da devlet gelirlerinin kaynağının açıklanması gerekir. Klasik kapitalist bir devlette devlet gelirleri; dolaylı ve dolaysız vergiler, gümrük gelirleri, senyoraj, devlet tahvilleri, sınırlı (doğal) kaynakların tahsisinden alınanlar, kamu arazilerinin satışı gibi alt başlıklarda

sıralanabilir. Ancak bunların ayrıştırılması gerekir. Öncelikle devlet tahvilleri bu listenin dışına çıkarılmalıdır. Her ne kadar devlet tahvili, eline geçen kişi için fiktif sermaye niteliğine kavuşsa da, borç senedi niteliğindedir ve bu nedenle gelir kaynağı olarak görülemez. Keza kimi kıt doğal kaynakların tahsisinden ya da banka kurma, radyo-televizyon-telefon frekans tahsisi gibi imtiyazların devrinden elde edilen gelirler bir çeşit ranttır ve sonuç itibarıyla bu imtiyazlara sahip olanların elde ettiği karların ortalama karın üzerinde kalan kısmına devlet tarafından el konulmasını içerir. Ancak bu tahsis gelirleri sınırlıdır ve devlet gelirlerinin içerisinde dönemsel olarak yekûn teşkil edebilmekle birlikte, sürekli bir gelir kaynağı olarak görülemez. Keza, kamusal arazilerin satışı ya da devlet işletmelerinin devri de gelir kaynağı olması açısından dönemsel ve sınırlı bir öneme sahiptir. Bu nedenlerle, anılan kelimeler tartışmanın dışında ele alınması gereken konulardır. Geriye, pek çok farklı biçime bürünmekle birlikte, devlet gelirlerinin ana iskeletini oluşturan vergi kalır. Burada ayrıntılarına girmeksizin gümrük gelirlerinin verginin bir çeşidi olduğunun ve bu verginin, ürünü ihraç eden kapitalist tarafından değil, ithal eden ulusun kapitalist sınıfı tarafından ödendiğinin altını çizmek gerekir. Keza gelir kaleminin içerisinde sınırlı bir öneme sahip olmakla birlikte senyoraj geliri de bir tür vergidir. Ancak burada senyoraj geliri ile enflasyonu³ birbirinden ayırdığımızı, kastedilenin genişleyen emisyon hacminin devlet tarafından tamamlanması olduğunu söylemeliyiz.

Devlet gelirlerinde sorun vergiyi kimin ödediğinde düğümlenir. Klasik Marksist akım verginin kaynağını toplumsal artı-değerde görürken, ücret ve harcamalar üzerinden işçilerin vergilendirildiğine dair görüşler de kimi Marksist ekonomi politikçiler tarafından savunulmaktadır. Burjuva iktisat ile birlikte aynı tespiti paylaşan bu bakış açısı, burjuva iktisadın vardığı noktanın tam tersi sonuçlar üretir. Bu yaklaşım, devletin burjuvazinin devleti olduğunu işçiden vergi alındığı iddiası ile temellendirirken, burjuva iktisadı tam tersi bir sonucu, yani devletin sınıflar üstü konuma sahip olduğunu gerekçelendirmek için, yine aynı iddiayı kullanır. İşçiden vergi alınması fikrinin tahrik edici bir yönü vardır. Böyle bir iddia ile devletin işçi sınıfını sömürdüğünü, bunun devletin sınıfsal karakterinin göstergesi olduğunu öne sürmek oldukça caziptir.

Bir an her şey apaçık görünür. Çünkü, sonuç olarak verginin sermayenin çıkarları için harcadığını ve burada bir adaletsizlik olduğunu öne sürmek oldukça kolaydır. Ancak önermenin açıklayıcılığı buraya kadardır ve bundan sonra işler sarpa sarmaya başlar. Sorulması gereken ilk soru, 'devletin sömürü ilişkilerinin yeniden üretimi işlevine mi sahip olduğu', yoksa 'dolaysız amacının işçi sınıfının sömürsünü mü hedeflediği'dir. Soruya eğer devletin işçi sınıfının sömürsünü amaçladığı şeklinde yanıt veriyorsak, bu, devletin kolektif sermaye vasfını ortadan kaldırır ve onu özel sermaye biçimine büründürür. Böyle bir durumda, toplam toplumsal artı-değerden aldığı payın miktarı değişim yasalarınınca belirlenmeyen devlet, diğer sermayelerle çatışma içerisine girer. Çünkü her bir özel sermayenin payına düşen artı-değer miktarı son tahlilde sermayeler arası rekabet tarafından belirlenir. Bir sermayenin ortalama kar oranının üzerine çıkan kar miktarı, diğer sermayelerin el koyacağı artı-değer kitlesinde bir indirim anlamına gelir. Rekabet koşulları içerisinde dönemsel artı-karlılık anlamına gelen bu durum, normal şartlar altında, bir süre sonra sermayenin hareketi ile dengelenir. Eğer çatışmanın bir tarafında devlet diğer tarafında özel sermaye yer alıyorsa, böyle bir durumda, özel sermayenin rekabet etme şansı yoktur. Çünkü devletin üretim yaptığı alanlara sermaye hareketi olamaz. Bunun iki nedeni vardır: Büyüklük olarak özel sermaye devletle boy ölçüşemez; ikinci olarak devlet politik gücü temsil eder. Devletin mutlak tekel biçimini alması ekonomi politik yasalarını tümünden geçersiz kılar⁴. Tekil sermayeler, devlet tekelinden artı kalan alanda faaliyet göstermezler; tam tersine devlet, tekil sermayelerin kapsayamadığı sermaye faaliyet alanlarını, onların ihtiyaçları doğrultusunda doldurur. Sermayenin üç temel formu da (ticari sermaye, para sermaye, üretken sermaye) bu kurala tabidir. Devlet gerektiğinde banka kurar, gerektiğinde mağaza açar, gerektiğinde üretimde bulunur ve bu işleri rekabet şartları oluşuncaya değin sürdürür. Rekabet şartları oluştuğunda ise bu alanı terk eder. Devletin gelirlerinin üretilen toplam toplumsal artı-değerden geldiği doğrudur. Ancak bu hiçbir koşulda gerçek bir sermaye biçimine bürünmez. Çünkü sermaye üretimde değil, yeniden üretimde gerçeklik kazanır. Yani sermayenin kendisini büyütmesi, ortaya çıkan artının tüketiminin biçiminden⁵ bağım-

sız olarak yeniden üretim zincirini başlatması varsayılır. Her ne kadar devlet kimi üretim süreçlerinde şu veya bu düzeyde rol alır görünse bile, bu durum ona sermaye niteliği kazandırmaz. Devletin üretim sürecinde rolünün özel sermaye biçimine bürünmemesi, kolektif kapitalist olarak devlete emek-gücünü satan işçilerin sömürülmedikleri anlamına gelmez. Tam tersine devlet sömürü sonucu ele geçirdiği artıyı sermayeye aktarır.

Eğer üretimden değil de vergiden söz ediyorsak, bu, devletin el konulan değerün üretim sürecine dışsallığını baştan kabul etmeyi gerektirir. El konulan değer, işçi ile kapitalist arasında kurulan ilişkinin sonucunda üretim ile ortaya çıkmakta, devlet bu ortaya çıkan yeni değerün bir bölümü üzerinde hak talep etmektedir. Devlet sürece ancak yeni değer üretildikten sonra dahil olur. Ortaya çıkan değer, dolaşım alanında meta formundan para formuna bürünürken ya da büründükten sonra hak talep edebilir. Meta üzerinden gerçekleşen hak talebi dolaylı vergi anlamına gelirken, gelir üzerinden alınan vergi dolaysız vergi olarak adlandırılır. Konunun anlaşılabilmesi için bu iki aşamada da neler olup bittiğine yakından bakmak gerekir. Öncelikle metanın gerçekleşme aşamasında yaşananları yani dolaylı verginin ele geçiriliş sürecinde olan biteni görelim.

Bir kapitalistin belirli bir sermaye ile işe başladığını varsayalım. Kapitalist elindeki paranın bir kısmı ile üretim aracı diğer kısmı ile emek-gücü satın alır. Bunlar üretim sürecinin sonucunda yeni metalara dönüşür. Üretim sürecinin başlangıcında yatırılan tüm sermayenin üretim sürecinde tükettildiğini varsayalım. Böyle bir durumda ortaya çıkan toplam meta kitlesinin içerdiği değer şöyle olur: [Toplam metanın değeri = korunan değer + yeni üretilen değer]. Yeni üretilen değer de, emek-gücünün değeri ve artı-değer olarak ikiye ayrılır. Metanın değerini oluşturan bileşenlerden korunan değer kısmı (yani sermayenin üretim araçlarına yatırılan kısmı) ve emek-gücünün değeri olarak işçiye ödenen kısım metanın maliyet büyüklüğünü oluşturur. Sermayenin ister basit, isterse genişlemiş ölçekte üretime yeniden başlayabilmesi için bu kısmın öncelikle kapitalistin eline geçmesi gerekir. Metanın değerinin metanın fiyatına eşit olduğunu varsaydığımız koşullarda üretilen değer üzerinde kim hangi hak talebinde bulunacaksa, talebin tümü bu artık kısım

üzerinde olmak zorundadır. Çünkü, metanın fiyatının, dolaşım sürecinde kar, faiz ve rantın maliyet fiyatına eklenmek suretiyle belirlendiği fikri, burjuva iktisadın en aptalca ve tarihsel savunularından birisidir. Öyle ise bir metanın gerçekleşmesi yani satışı sırasında el konulan verginin de bu kısımlardan birisine tekabül ediyor olması gerekir. Bunun dışında bir yaklaşım, yani verginin metanın değerinin üzerine bir ek yoluyla alındığı önermesi, değer yasasına uygun değildir. Bu varsayım vergi yoluyla el konulan değerın kaynağının toplumsal ölçekte izahını imkansız kılar. Şimdi geriye dönüp maliyet fiyatının üzerinde kapitalistin karını oluşturan artı-değer miktarına bakalım.

Her bir kapitalist üretim sürecinin sonunda yattığı toplam sermayeye, ortalama kar oranınca bir kar talep eder. Böylece metanın üretim fiyatı ortaya çıkar. Metanın üretim fiyatı = maliyet fiyatı + (ortalama kar oranı x yatırılan sermaye)'dir. Toplumsal ölçekte metaların değerleri toplamı ile fiyatları toplamı birbirine eşit olmak zorundadır. Yine aynı şekilde karlar toplamı ile artı-değerler toplamı da birbirine eşittir. Her bir kapitalistin ortalama kar oranınca belirlenen ölçekte kara ulaşamadığı koşullarda bu sektörde üretime devam etmeyeceği ve daha karlı alanlara hareket edeceği ortadadır. Vergi ile devlete aktarılan değer büyüklüğünün fiyat veya değer ögesinin bir parçasını oluşturmadığı açıktır. Aslında bize vergi ile fiyat artışı gibi görünen şey, metanın gerçekleşme eylemi sırasında o metanın alıcılarının vergilendirilmesinden başka bir durum değildir. Bu durumun araba alım-satımı sırasında alınan vergiden hiç bir farkı yoktur. Nasıl ki araba alımı sırasında devletin aldığı vergi ayrı bir işlem olarak gerçekleşiyor, metanın alıcıya maliyetini artırıyor (bir ek ödeme niteliği kazanıyor) ancak metanın fiyatından bağımsız bir parçayı temsil ediyorsa, metanın fiyatına eklenen ve sanki fiyatın bir parçasıymış gibi görünen vergide de durum aynıdır. Her meta, değerinin ifadesi olan fiyatlarla satılır. Bunun üzerinde satış sırasında devlet tarafından el konulan kısım, metanın satış fiyatının bir parçasını oluşturmaz. Soru hala ortadadır. Maliyetin öğeleri olarak değişmeyen ve değişmeyen sermayenin vergilendirilemeyeceğini kabul ettiğimiz koşullarda ve her bir kapitalist ortalama kar oranınca kar elde ederken verginin kaynağı nedir? Her alım-satım eyleminde devlet, alıcıdan (satıcıdan

değil) belirli bir miktar değeri vergi olarak sızdırır. Marx buna benzer bir sorunu farklılık rantında "toplum tüketici kimliği ile öder"⁶ diye, çözümlenmektedir. Yani meta alım-satımında da olsa vergi sermayenin çevrimi tamamlanıp gelir halini aldıktan sonra alınır. Öyle ise gelir kavramına bakmak yararlı olabilir.

Gelir için Marx şöyle der: "Okur, gelir teriminin çifte anlamda kullanıldığını fark edecektir: birincisi, sermayenin belirli aralıklarla verdiği meyve anlamında artı-değeri belirtmek için; ikincisi, bu meyvenin kapitalist tarafından belirli aralıklarla tüketilen ya da kendi özel tüketim fonuna eklenen kısmını belirtmek için. İngiliz ve Fransız iktisatçıların kullandıkları dille uyum halinde olduğu için bu çifte anlamı ben de alıkoydum."(7).

Yani Marx'a göre gelir, artı-değere el koyan sınıflara ait bir kavramdır. Çünkü işçiye gelir olarak görünen ücret, kapitalist için değişen sermayedir. Kapitalist sınıfın el koyduğu toplam artı-değer kitlesinin faiz, rant ve girişimci karı olarak mülk sahibi sınıflar arasında bölüşümü, üretim sonucu oluşan metanın gerçekleşme eylemi sırasında/sonrasında sağlanır. Mutlak rant olarak toprak sahibine ödenen artı-değer, üretilen tarımsal metanın (diğerleri de buna indirgenebilir) değerinin içerisinde. Faiz, kapitalistin el koyduğu toplam karın bir bölümünün para sermayeye belirli bir oranda, sözleşmeye tabi olarak ödenmesiyle aktarılır. Ve en son girişimci karı üretken kapitaliste⁷ kalır. Bu durumun tek istisnası farklılık rantıdır. Marx, farklılık rantında ortaya çıkan sanal değeri toplumun tüketici kimliği ile ödediğini söyler. Yani üretilen toplam artı-değerin ilk paylaşımında bu değer gerçekte ortada yoktur. Ancak ekonomi politikte yoktan var olamayacağına göre, bu değer bir kaynağı olsa gerekir. Bu değer, artı-değerin gelir olarak harcanması sırasında toprak sahibine ödenir. Ödenen bu kısım metanın değerinin bir parçası değildir. Metanın satışı sırasında **gerçekleşen değer** olarak değil; alıcının yaptığı ödeme sayesinde **aktarılan değer** olarak toprak sahibinin eline geçer. Öyle ise bu değer bir başka üretim sürecinin ürünüdür ve harcanma sırasında metanın bireysel değerinin üzerinde, toplumsal değeri uyarınca yapılan ödeme olarak önce kapitalistin ve sonuç olarak toprak sahibinin eline geçmektedir. Marx bu nedenle farklılık rantında ödemeyi "toplumun tüketici kimliği" ile yaptığını

söylenecektir. Benzer bir durum vergi için de geçerlidir. Üretim gerçekleşmiş, ortalama kar oranı yavaşınca her bir kapitalist eşit oranda pay talep etmekte ve buna bağlı olarak ceteris paribus metanın piyasa fiyatı, üretim fiyatına eşit olarak tecelli etmektedir. Her meta değer yasası doğrultusunda oluşan fiyattan satılmaktadır. Ancak alım-satım sırasında devlet, fiyata eklenen, önceden üretilmiş ve gelir olarak kapitalist sınıfın eline daha önceden geçmiş bir miktarı vergi olarak tahsil etmektedir. Toplum vergiyi tıpkı farklılık rantında olduğu gibi gelirinden tüketici kimliği ile ödemektedir.

Önümüze baştaki soru tekrar çıkmaktadır. Meta satıcısının karşısına alıcı olarak sadece kapitalist değil işçi de çıkmaktadır. Öyle ise işçi de bu ödemede rol sahibi değil midir? İlk bakışta haklı gibi görülen bu soru ancak bir adım daha ilerlenerek yanıtlanabilir. Gerçekten işçi de piyasada, meta sahiplerinin karşısında, elinde emek-gücünün değerini temsil eden ve onu ertesi güne çıkaracak metalar toplamının değer büyüklüğüne sahip bir ücret ile durmaktadır. Bu ücret ile işçi, şimdi, fiyat artı vergiden oluşan (tek kalemede toplanmış) bir değer büyüklüğü ile temsil olunan metalarından elde edebildiklerine sahip olur. Ancak bu metalar kitlesi artık, onun emek gücünün değer büyüklüğünü temsil etmemektedir. Böyle bir durumda ya kapitalist, işçinin emek-gücünü satın alırken vergi miktarında bir parayı ücretine ekleyecek ya da işçinin emek-gücünü değerinin altında bir ücretle kıymetlendirecektir. İkinci koşul pratikte bir anlam taşısa dahi teorik olarak anlamlı değildir. Çünkü bu durum, emek-gücünün değeri kavramına aykırıdır. Emek-gücünün değerinde bir gerileme varsaysak bile kapitalist bu işlemi ancak bir kez gerçekleştirebilir. Çünkü, ücretler (emek-gücünün değeri) vergi miktarınca gerilemiş ve yeni bir ücret (emek-gücü değeri) düzeyi ortaya çıkmıştır. Bir sonraki alış-veriş sırasında bu vergi tekrar ödeneceğine göre bu sefer verginin işçi tarafından ödendiğini gerekçelendirmek nasıl mümkün olabilir? Bunun için ancak şöyle temelsiz bir söyleme sahip olmak gerekir: İşçinin emek gücünün değeri = ücret + vergiden oluşur. Eğer böyle bir söyleme sahip isek bizi, 'işçinin emek gücünün değeri = ücret + vergi + kapitalistin el koyduğu artı-değerden oluşur' söyleminden ne uzak tutabilir?⁸ Gözden kaçırılan şey, bir iş gününde emeğin ürettiği ürünün toplam değeri ile emek-gü-

cünün değeri arasındaki ayrımdır. Çünkü bir kez daha söylersek emek-gücünün değeri onun ertesi gün aynı verimlilikte çalışmasını sağlayacak metalar kitlesinin toplam değerince belirlenir.⁹

Yukarıda anlatılanlar işçi ücretleri üzerinden alınan dolaysız vergiler için de geçerlidir. Sadece işçi ücretlerinin üzerine eklenen vergide durum daha açık olarak gözlemlenebilir. İşçinin bordrosunda net ücret ve vergiler toplamı görünmektedir. Ancak hiçbir işçi aldığı ücretin brütünü emek-gücünün değeri olarak görmez. Ücretin belirlenmesinde kapitalist ile işçi arasındaki pazarlık, net ücret üzerinden yürütülür. Vergiler bu pazarlığın sonucuna göre eklenir. Öte yandan patronlar da, işçilerin vergiler nedeniyle artan maliyet fazlalığından her fırsatta şikayet etmekten geri durmazlar.

Şimdi analizimizi bir adım daha ilerletip kapitalistin yaptığı harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergileri inceleyelim. Kapitalistin eline geçen artı-değerin geniş anlamıyla gelir olarak adlandırıldığını görmüştük. Bu gelirin tüketimi kapitalist tarafından iki biçimde olur: Ya kapitalist bu geliri kendi bireysel ihtiyaçlarını karşılamak için harcar ya da sermayesini genişletmek amacıyla kullanır. Pratikte görülen, sıklıkla, bunun ikisinin birlikte yaşandığı hallerdir. İlk durum üretken olmayan ya da bireysel tüketim, ikinci durum ise üretken tüketim olarak adlandırılır. Bireysel tüketimde değer yok olurken; üretken tüketimde değer, fiziki formunu oluşturan metaların tüketilmesine karşın, korunur.

Gelirin bu iki harcama biçimi verginin analizinde önemli ayrımlara neden olur. Önce üretken tüketimden başlayalım: Kapitalist elindeki para ile üretim aracı üreticilerinden meta ve emek-gücü pazarından emek-gücü satın alır. Aldığı üretim araçlarının kapitaliste maliyeti = metanın fiyatı + metanın fiyatına eklenen vergi kadardır. Kapitalist, ürün ortaya çıkıp metasını pazara götürürken metasının fiyatını şöyle hesaplar: Metanın fiyatı = Metanın maliyeti + [yatırılan sermaye × ortalama kar oranı]. Şimdi metasının maliyeti = değişmeyen sermaye (vergi için yaptığı ödeme de buna dahil edilmiştir) + değişen sermaye (ücretler ve vergi) haline gelmiştir. Kapitalist, metasını satarken ek maliyet unsurlarını da içeren fiyattan satar. Böylece fiyat düzeyleri yükselir. Öte yandan, toplam artı-değerin oranlandığı toplam yatırılan sermayedeki toplumsal ölçekte alınan vergiye bağlı artış, ortalama kar

oranlarında bir düşme olarak kendisini gösterir. Tüm bunların sonucunda vergi, toplumsal ölçekte artı-değerden bir indirim olarak kendisini gösterir. Kar oranlarında düşme ve artı-değerden indirim anlamına gelen böyle bir uygulama sermaye birikimi üzerinde olumsuz sonuçlar üretir.

Kapitalist üretim tarzında adil bir vergi politikasının temelini kapitalistin bireysel tüketimine ayrılan artı-değeri hedeflemesi gerektiği ortadadır. Ancak şimdiye kadar analizimize dahil etmediğimiz bir başka unsur daha denkleme dahil etmekte yarar var. Üretim sürecinin sonucunda ortaya çıkan ve metalarda billurlaşan artı-değer ilkin kapitalistin eline geçer. Ancak artı-değer üzerinde hak sahibi olan tek kişi kapitalist değildir. Bir yandan kapitalist sınıf kendi arasında artı-değerin kar olarak adlandırdığımız kısmını pay ederken, öte yandan doğanın mülk edinilmesine bağlı olarak toprak sahiplerine rant olarak ödemedede bulunur. Rantın sermayeleşmediğini varsaydığımız koşullarda, artı-değerin bu kısmının tümünün bireysel tüketime gideceğini söyleyebiliriz. Öte yandan karın parçalarını oluşturan, tüccar karı, faiz ve girişimci karı kapitalist sınıfın bölünmesinin ana eksenlerini oluşturur. Kapitalist devlet bu üç temel kapitalist sınıf alt kümesinin ve toprak sahiplerinin çıkarlarının kesişim noktalarına ve bu bileşenlerin devlet üzerindeki etkilerine göre vergi politikalarını belirler.

Vergi politikalarının bir eksenini verginin kimden alındığı ise diğer eksenini kime harcandığıdır. Genel olarak devlet harcamalarını beş başlıkta toplamak mümkündür.

- 1- Borç geri ödemeleri. (Bir harcama değil, harcanmış olanın karşılama mekanizmasıdır)
- 2- Devletin baskı aygıtı ve bürokrasinin finansmanı.
- 3- Uluslararası işbölümünde pazarın korunması ve geliştirilmesi.
- 4- Özel sermayelerin, sermaye büyüklüğünün yeterli olmadığı, ancak toplam toplumsal sermayenin çevrimi için gerekli koşulların (yol, su, elektrik vb) sağlanması.
- 5- Toplam toplumsal artı-değerin bir bölümünün yeniden dağılımı (Sübvansiyon mekanizmaları).

İlk madde sermayenin en ilkel formlarının bile tarih sahnesine çıkışından bugüne, devlet ile ser-

maye arasındaki ilişkinin doğrudanlığının göstergesidir. Uluslararası işbölümünde pazarın korunması veya genişletilmesi askeri aygıt gereksinim gösterir. Diğer yandan dünya pazarındaki rekabet, ulusal pazara dair devlet politikalarının temel belirleyicidir. Emek-gücünün değerine yönelik müdahalelerden hangi sektörün destekleneceğine kadar pek çok politika kaynağını, ulusal pazarın dünya pazarındaki konumundan alır. Bir ulusun kapitalistleri arasında ulus içinde rekabet, uluslararası çıkarların ortaklaşması rekabet yasalarının görüngüde biçim almasına karşılık gelir. Bu durum, ortalama kar oranının ve bunun üzerinde yükseldiği toplumsal artı-değer oranının bir pazarın sınırlarını çiziyor olmasına bağlıdır. Bu nedenle devlet, bir yandan sermayeler arası rekabetin alanıyken, diğer yandan özellikle işçi sınıfına yönelik politikalar üzerinden mutlak artı-değerin yükseltilmesi amacıyla sermayenin kolektif çıkarlarının temsilcisi rolüne bürünür. Kolektif sermaye kimliği devlete uluslararası işbölümünde hangi üretim alanlarının destekleneceğini, sermayenin hangi alt kümesinin önceleneceğini söyler. Tekil sermayelerin desteklenmesi olarak görünen bu durum, eğer sermayenin toplam çıkarları ile örtüşmezse, devlet erki üzerinde egemenlik çatışması su yüzüne çıkar. Çatışmanın sonuçlandığı nokta bir denge durumudur. Sermayeler arası rekabete yol açan bölünmenin aynı zamanda toplumsal işbölümünün bir görünümü olduğu düşünüldüğünde, devletin dengede durmaya çalıştığı ipin iki ucunu neyin tuttuğu ortaya çıkar. Devinen toplam toplumsal sermaye, sanayi sermayesinin varlık biçimleri olarak para sermaye, üretken sermaye ve meta sermaye formuna büründüğü için belirli bir orana bağlı olmak zorundadır. Sermayenin hareketi özde meta üretim alanlarında olduğu gibi sermayenin bu üç kesiti arasında da dengeyi kurar. Devlet müdahalesinin bu dengeyi bozduğu koşullarda ya sermaye hareketi devreye girer ya da sermayenin bu üç kesit arasında ki hareketi eğer devlet aracılığı ile sınırlanıyorsa devlet erki üzerinde çatışma ortaya çıkar. Öyle ise ipin bir ucunu kapitalistler arası işbölümü tutarken, diğer ucunda rekabet durmaktadır. Devlet sadece ipin geriminden sorumludur. Para sermayenin desteklenmesi, sermaye kıtlığının görüldüğü özellikle gönenç dönemlerinde herkesin çıkarıdır. Böylece üretken sermaye ve tüccar sermaye ihtiyaç duyduğu krediye daha uygun koşullarda

ulaşabilir. Ancak bunalım öncesi nispi aşırı sermaye koşulları ortaya çıktığında banka ve borsanın desteklenmesi, diğer sermaye sahiplerini isyan ettirir. Bunun gibi, üretimin emek yoğun sektörlerin egemenliğinden organik bileşeni yüksek, teknolojik sektörlerin egemenliğine kayışı emek-gücünün kapitaliste olan maliyetinin düşürülmesine yönelik devlet desteklerinin sorgulanmaya başlamasına neden olur. Böylece emek-gücünün değerine giren kimi metaların devlet tarafından ucuza maledilip işçi sınıfına sunulması ve bu yöntemle emek yoğun sektörlerin desteklenmesi eski ve hantal politikalar olarak lanetlenir. Bugün kamu reformu olarak sunulan ve devletin emek-gücünün değerine giren kimi metaların üretiminden elini çekmesinin bir yönünü bu durum oluşturur. Diğer yönünü kapitalist üretim ilişkilerinin yeterince gelişmediği, toplumsal sermaye yoğunluğunun yeterli düzeye ulaşmadığı koşullarda devletin, özel sermayelerin kimi görevlerini üzerine alması oluşturur. İngiltere vb. ülkelerdeki gibi bir ilkel birikim döneminin yaşanmadığı uluslarda işçi sınıfının oluşumu için devletin rol alması zorunludur. Topraktan koparılan işçilerin ihtiyaç duyduğu tüketim mallarının sermaye tarafından üretilmediği şartlarda, emek-gücünün ihtiyaç duyduğu tüketim mallarını üretme görevini devlet üstlenir. Bu nedenle devlet etten süte, ayakkabıdan kağıda kadar pek çok alanda üretimde bulunur. Burada amaç, kapitalist kamucu anlayışın yanlış algıladığı gibi devletin sosyal görevlerini ifa etmesi değildir. Sermayenin çıkarları doğrultusunda milyonlarca işçiyi savaşlarda kırdıran devletin, uyrugunu doyurmak gibi bir görevi olduğunu iddia etmek, küçük burjuva safdillikten başka bir şey değildir. Kapitalist üretim ilişkileri gelişip de, sermaye yoğunluğu belirli bir düzeye ulaştığında, sermaye karlı gördüğü alanlara akmaya çalışır. Böyle bir evreye ulaşıldığında kapitalist devlet, sınıfsal karakterine uygun olanı yapar ve bu alanları özel sermayeye terkeder. Bugün özelleştirme denilen uygulamaların özünde devletin sosyal görevlerini terk etmesi değil, kapitalizmin krizi nedeniyle boyutu artan nispi aşırı sermayeye alan açma çabası yatmaktadır. Çünkü hiç bir sınıflı toplumda devlet sosyal niteliği ile imlenemez. Sosyal-hukuk devleti söylemi sınıflar üstü devlet algısının üzerine bina edilmiş bir kandırmacadan öte anlam taşımaz.

Sübvansiyonlar, artı-değerin vergi olarak devletin el koyduğu kısmının üretim ilişkilerinin yeniden üretimi için harcanan bölümü dışındaki büyüklüğün sermayenin kolektif çıkarlarıyla temel bir çelişki oluşturmayacak şekilde yeniden dağılımıdır. Bu ister doğrudan destekleme şekline bürünsün, ister emek-gücü maliyetine giren kullanım değerlerinin üretiminde olduğu gibi "sosyal" bir görünüm alsın, isterse gümrük vergisinde olduğu gibi ulusal pazarın dış ticaretin yıkıcı etkilerine karşı korunması için duvarlar örsün, her halükarda sermaye sınıfının çıkarlarına hizmet eder. Bu nedenle kapitalist devlet sosyal olamaz. Devlete sosyal yani sınıflar üstü nitelik atfedip devletten hak talep etmek, emek-sermaye çelişmesini inkar etmek anlamına gelir. Bir işçi vergi verdiği için hak sahibi olmaz. O zaten tüm değerlerin üreticisi olduğu için hak sahibidir. Bu durum onun her türlü başkaldırışının meşru temelidir. Sinik ve kokuşmuş yakarışlar, yalvarışlar ve dilenme kültürü ise sermayenin bir lehçesi olarak kamucu dilin iniltilerinden başka bir şey değildir. Bu iniltiler teslimiyet ve yenilgiden başka hiç bir sonuç üretmez.

Projecilik

Gündelik hayatta bize nasıl görünürse görünsün, toplumsal doku sermayenin dolayımıyla örülür. Çünkü kapitalizmde insanlar varlıklarının toplumsal üretimi için sermaye ile ilişkilenecek zorundadırlar. Sermaye dolayımı, toplumsallaşmanın ölçütüdür. Bu, ölçütün aldığı tüm çarpık biçimlere karşın böyledir. Meta üretiminin genelleşip, pazar için üretimin kural haline gelişi, kişinin kendisi için üretim yerine toplum için üretim yapmaya başlaması anlamına gelir. Kişinin toplum için üretimi, kapitalist üretim ilişkilerinde, meta fetişizmi olarak adlandırılır. Bizlere metalar arası ilişki gibi görünen şey, kapitalist üretim ilişkilerinde herkesin bir değerinin varlık koşullarını üretmek için girdiği ilişkinin çarpık görüntüsünden başka bir şey değildir. Bu nedenle kapitalizm, bu yanılsamalı görüntüye rağmen, insanlık tarihinin o güne kadar geldiği toplumsallaşma düzeyinin en son noktasıdır. Herkesin herkes için üretim yaptığı, ancak bunu sermayenin belirlemesi altında ve kapitalist üretim ilişkilerinin yasalarına bağlı olarak gerçekleştirdiği şartlarda hiç bir birey, bu ilişkilerin dışında varolamaz. Sermaye, in-

sanlığın o güne kadar ki birikiminin tümünün ifade şeklini alır. Bunu özel mülkiyete rağmen ve özel mülkiyet olarak yapar. Bir kez kapitalist üretim ilişkileri hakim hale gelip, geri kalan tüm üretim biçimlerini yok ettiğinde; tüm toplumsal kural, kurum ve özneleri kendi suretinin çizgileri haline dönüştürür. Herşey ama herşey ancak bu ilişkiler içerisinde, bu ilişkilere göre anlam kazanabilir. İşçi sınıfının bu ilişkiler içerisindeki konumu emek-gücü sahipliği ile belirlenir. Bu nedenle eyleminin sınırını bu konum belirler. İşçinin toplumsal sermayenin hareketine yegane müdahalesi, elindeki metanın yani emek-gücünün değerinin belirlenmesi ölçüde olabilir. Bu, onun sistem içi mücadelesinin muhteviyatını belirler. İşçi sınıfının **kapitalist üretim ilişkileri sınırını aşmayan** mücadelesi ancak sömürüyü sınırlandırma hedefiyle anlam kazanabilir. Bu mücadele temel olarak ücret, işgünü, emek yoğunluğu ve emek yağmasına karşı verilen mücadeledir. Ancak sömürüyü sınırlandırma eyleminin bir yönü işgünü kısıltmak, emek yoğunluğunu azaltmak ve ücretleri artırmak gibi niceliksel bir anlama sahipken, diğer yönünü üretim/dolaşım süreçlerinin işçi sınıfı tarafından denetimi hedefi oluşturur. Bugün sendikal mücadelenin neredeyse tümüyle toplu sözleşmeye indirgenmesi, toplu sözleşmelerin sadece ücret pazarlığı olarak algılanması sendikal hareketin üretim/dolaşım sürecinin denetimi görevinden kendini azade gördüğünün göstergesidir. Yeni iş yasası ve işçi sağlığı ve güvenliğine dair alanın düzenlemelerinde sınıfın gündemine işçi denetimi neredeyse hiç gelmemiştir. Üretim/dolaşım sürecinde emek-gücünün burjuvazi tarafından kullanılmasının denetimi talebi, işçi sınıfının mücadelesini işliklere, atölyelere, fabrikalara, hastanelere, okullara yani bilcümle üretim/dolaşım mekanlarına taşır. İşçi denetimi fazla mesaiden esnek üretime, emek yağmasından nesneleşmeye kadar toplu sözleşme metinlerine hapsedilen tüm kazanımları gerçeklik haline dönüştürür. İşçi sınıfının üretim/dolaşım sürecinde denetimi tesis edilmediği müddetçe toplu sözleşme masalarında elde edilen kazanımlar burjuva devletin hakemliğine teslim olur. Emek-gücünün tüketim koşullarının denetimi kapitalist üretim ilişkilerinin sınırları içerisinde elde edebilecek en önemli kazanımdır. İşçi sınıfının siyasal eylemi ise **iktidar ve mülkiyet ilişkilerine yönelmediği koşullarda**, ancak örgütlenme ve mücadele

alanının genişletilmesi hedeflerini içerebilir. Çizdiğimiz bu çerçeveye denk düşmeyen her proje ve programın gerçekleşebilmesi, ancak sermayenin alt kesimlerinden birisinin çıkarlarıyla örtüşmesi ve bu çıkarların genelin çıkarlarıyla en azından dönemsel olarak uyumlu olması ile mümkün olur.

1989 yenilgisi ve ardı sıra kaybedilen iktidar hedefi sınıfsal uzlaşma ve sistem içi çözüm arayışlarına neden olmuş, bunun somut tezahürü projeci dilin gelişimi şeklinde cereyan etmiştir. İktidar talebi içeren her türlü öneri, söylem ve eylemin anlamsız ve gereksiz görüldüğü bir ortamda tek gerçek yol, güncel politikalar üretmek ve projeler geliştirmek olarak görülmüştür. “Sağlıkta nüfus cüzdanı yeter” kampanyalarından, alternatif işçi sağlığı ve güvenliği modellerine kadar tüm projeler bugün sermayenin aklına teslim olmuş, sermayenin diline tercüme edilerek, sermaye birikim rejimlerinin bir unsuru olarak egemenler tarafından tedavüle konulmuştur. Böyle de olmak zorundadır. Çünkü ancak işçi iktidarında geçerli olabilecek projelerin hayata geçmesi için eğer işçi iktidarı hedefli bir mücadele yürütülüyorsa önerilecek her ilişki biçimi egemen üretim ilişkilerinin bir parçası olmak zorundadır. Referansın dün veya bugün olan projeler üretmek sadece sermayenin yerine düşünmek anlamına gelir. İşçi sınıfının yegane projesi iktidar talebinin ete, kemiğe büründürülmesi olabilir.

Sonsöz

Konu ile ilişkili olan, ancak söz etmediğimiz bir kaç konuya değinerek bitirelim. Emeklilik sigortası bu çözümlemeye dahil edilmemiştir. Çünkü, emeklilik sigortası işçinin emek-gücünün değerine girer. Tıpkı işçinin çocuklarının geçimi için harcanan metaların değerinin ücretin bir parçasını oluşturması gibi emeklilik kesintileri de, emek-gücünün değerinin bir parçasını oluşturur. Ücretin bu bölümü ister devlet tarafından bir fona aktarılsın, isterse işçi tarafından başka bir fonda biriktirilsin, özü değişmez. Bu nedenle işçi sınıfının temel mücadele alanlarından birisini bu keseneğin büyüklüğü ve bu fonun kontrolü oluşturmaldır.

İşsizlik sigortası/maaşı gibi ödemelerin yedek sanayi ordusunun işlevi ile ilgisinin kurulması gerekir. Yedek sanayi ordusu, burjuvazi için faal işçi sınıfının ehilileştirilmesi işlevine sahip bir araçtan başka anlam taşımaz. Büyüklüğü bu işlevi yerine getirmek

için gerekenden ne fazla, ne de az olmamalıdır. Bu oranın aşıldığı ve nispi aşırı nüfusun ortaya çıktığı bunalım dönemlerinde nüfus kontrol, göç ve fiziksel imha politikaları devreye girerken; bu oranın düştüğü canlanma ve boom dönemlerinde doğurganlık ve tersine göç politikaları devreye sokulur. Kullanım değerlerine ulaşma olanağı olmayan işçi sınıfının bu parçasının fiziksel varlık koşullarının toplumsal yapılar tarafından sağlanması gerekir. Bunun yolu ya bu kitlenin asgari yaşam koşullarının sağlanması için gerekli bir değer büyüklüğünün ücretlere eklenmesi ya da ücretlerden bağımsız olarak bu değer büyüklüğünün bu kişilere kolektif sermaye olarak devlet tarafından aktarılması gerekir. İşsizlik sigortası/maaşı gibi ödemeler özü itibarıyla işçi sınıfının bir kazanımından ziyade, sermayenin, emek-gücü piyasasında rekabet şartlarını devlet eliyle düzenlemesi için gerekli bir unsur olarak ortaya çıkar. İşsiz kitleye yapılan harcamalarla, bu kitlenin büyüklüğünün sömürü koşulları üzerinde sağladığı avantaj belirli bir denge oluşturmak zorundadır. İşsizlik sigortası/maaşını savunmak yedek sanayi ordusunun varlığını meşurlaştırmak anlamına gelir. Oysa ki işçi sınıfının işgününün kısaltılması talebi işsizlik sigortası kadar cazip ve kolay görünmese de, daha gerçek bir taleptir. Sekiz saatlik bir işgünü yerine altı saatlik bir işgünün uygulanması % 25 oranındaki işsizliği ortadan kaldırır. İşsizlik oranı azaldıkça doğru orantılı bir biçimde işçi sınıfının pazarlık gücü artar.

Kapitalist kamuculuk ve sosyal devlet tartışması özü itibarıyla bir devlet tartışmasıdır. Tartışmanın işçi sınıfının kazanımlarıyla ilişkilendirilmesi konuyu cumhuriyetin kazanımlarına kadar indirger. Böylece işçi sınıfının ter ve kanla elde ettiği kazanımlar burjuvazinin lutuflarına dönüşür. Mücadele somut kazanımların korunması ve yeni kazanımlar için mücadele verilmesi ekseninden, geçmiş güzelleme ve soyut hayallerin politik hedefler olarak sunulması eksenine kayar. Bu nedenle bugün esnekleşme, taşeronlaşma, işgüvencesinin kaybı, ücret düzeylerinin gerilemesi, işgününün uzaması, örgütlü sınıf hareketinin meşruiyetini yitirmesi gibi sorunlar sınıfın sınıfa karşı mücadelesinin konusu olmaktan çıkmış, devletten talep edilen haklar biçimine bürünmüştür. Bu nedenle sınıf örgütleri çareyi yurttışa, vatandaşa, komuoyuna seslenmekte bulmaktadır. Bu nedenle sınıf mücadelesi işyerle-

rinden, üretim süreçlerinden uzaklaşmış; protesto amaçlı sokak eylemleriyle iktidardan ihvan talep edilmektedir. Seslenilen merci sermayenin vicdanıdır. Ve sermaye yanıt verir: Yaşamak istiyorsan fark yarat. Açlığının da, çaresizliğinin de tek sorumlusu sensin. Eğer işçiyi sınıfsal kimliğinden arındırırsanız geriye vatandaş/yurttış kalır. Vatandaş/yurttış, devletin tebaasına dönüşmüş işçidir. Tebaa kelimesi, tabi olanı imler.

Sözlerimizi tamamlamadan bir yanlış anlamayı önlemek için şunu belirtmemiz gerekir. Bu yazı kapitalist kamuculuğa karşı sosyalist kamuculuğu savunmamaktadır. Kamu kavramı kategorik olarak vatandaş kavramına ihtiyaç duyar. Vatandaş ise meta sahipliği ile imlenir. Bu yazının son sözü işçi devletine aittir. Çünkü işçi devleti, sınıflar üstü devlet görüngüsüne son veren ve özel mülkiyet yerine işçi sınıfının kolektif mülkiyetinin vücut bulmuş halidir. Mülkiyetin tüm topluma ait olduğu aşamaya gelindiğinde ise mülkiyet gibi sınıflar ve devlet de ortadan kalkmıştır.

Bu yazının muhatabı işçi sınıfının en öndeki unsurlarıdır. Bu nedenle Marx'ın şu uyarısını bir kez daha tekrar etmekte yarar var: "Yönetici sınıf, yönetilen sınıfın en önde gelen kafalarını ne kadar fazla bünyesi içerisinde eritebilirse, egemenliği o denli sağlam ve o denli tehlikeli hale gelir." (8). Sermayenin organik aydınları için söylenecek zaten bir söz yok. Ancak işçi sınıfına önderlik eden, işçi sınıfından yana düşünen her aklın kimin diliyle ve kimin yerine düşündüğünü tarih bilimi ile test etmesi gerekir.

Dipnotlar

1. Aslında devletin sınıfsal konumu o kadar açık bir gerçektir ki, Adam Smith dahi bu durumu net bir biçimde dile getirir. "Mülkiyetin güvenliği için kurulduğu sürece mülki yönetim, gerçekte, zenginlerin yoksullara yahut biraz malı mülkü olanların hiç olmayanlara karşı savunulması için kurulur." Adam Smith, Milletlerin Zenginliği s. 795, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
2. Burada kapitalist kamuculuk vurgusunu özellikle yapıyoruz. Çünkü kimi sosyalizm tahayyülleri sosyalist kamuculuktan söz etmektedir.
3. Para basımıyla enflasyon yaratılması ayrı bir tartışmadır. Özünde ücret düzeyine devlet müdahalesi yatar ancak temel amacın gelir elde etmek olduğu söylenemez. Bu eylemin sonuçlarından biridir.

4. Marx'ın tekel karlarının ortalama kar oranı hesabına dahil edilmediğine dair önermesi, devlet dışı tekellerin rekabet dışı olduğu anlamına gelmez. Tekel koşullarında rekabetin yasalarının aldığı özel biçim ayrı bir yazının konusudur.
5. Basit veya genişlemiş ölçekte yeniden üretim kastedilmektedir.
6. "Toplumun tüketici kimliğiyle, tarımsal ürünler için yaptığı fazla ödeme, emek-zamanın tarımsal üretimdeki gerçekleştirilmesinde eksi olan şey, şimdi toplumun bir kesimi için, toprak beyleri için bir artıdır." Karl Marx, Kapital Cilt 3, s.584 Sol Yayınları 4. Baskı.
7. Tüccar sermayenin aldığı kar da bu ekseninde değerlendirilir.
8. Örneğin bir işçinin emek-gücünü oluşturan metaların değerinin 100 birim emek zaman olduğunu kabul edelim. Metaların satışı sırasında 18 birim vergi eklendiğini kabul edelim. Bu koşullar altında işçinin metalara 118 birim emek zaman ödeme yapması gerekecektir. Ancak işçinin emek-gücünün değeri 100 birim emek zamandır. Öyle ise işçinin emek-gücünün alıcısı kapitalistin işçinin emek-gücünün değerinin üzerinde kalan kısmı işçiye ödemesi gerekir. Bu gerçekleşmediği koşullarda işçi emek-gücünün değerini alamaz. İşçi böylesi bir durumda ancak emek-gücünün değerinin 18 birim altında (82 birim) bir ücrete ulaşabilir. Bir sonraki sefer 14.76 birim vergi öder ve ücreti 67.24'e geriler. Ücret her bir çevrimde sıfıra iraksanır. Bu sonuç saçmadır.
9. "En gerekli geçim araçlarını vergilendirme (yani böylece fiyatlarını yükseltme) çevresinde dönen modern maliyecilik, böylece otomatik ücret artışlarının

tohumunu kendi içerisinde taşır." Karl Marx, Kapital, 1. cilt s. 720, Sol Yayınları, 7. baskı. Adam Smith'in görüşleri de bu konuda Marx ile uyumludur. "Emek ücretlerini her yerde, kısmen emeğe karşı olan talep, kısmen zorunlu geçim maddelerinin ortalama fiyatı belirlediği için, bu ortalama fiyatı yükselten her şey, o ücretleri ister istemez yükseltmek gerekir; öyle olmalıdır ki; emeğe karşı ya artmakta, ya durulamakta ya da azalmakta olan talep durumuna göre, o zorunlu maddelerden işçinin elde etmesi gereken miktarını işçi satın alabilsin. Bu maddelerden alınan vergi, onların fiyatını, vergi tutarına nazaran ister istemez biraz daha çok yükseltir. Çünkü vergiyi peşin olarak ödeyen tacirin, onu genellikle bir karla birlikte alması gerekir. Dolayısıyla, bu tür bir vergi, emek ücretlerinde bu fiyat yükselişi oranında bir artışa sebep olmak lazımdır." Adam Smith, Milletlerin Zenginliği, s. 985-986 Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaynaklar

1. Keynes, "A Short View of Russia," Essays in Persuasion, syf 300.
2. Keynes, "Am I a Liberal?" Essays in Persuasion, , s. 324.
3. Keynes, Genel Teori, s. 319, Kalkedon Yayınları.
4. Keynes Genel Teori, s. 300, Kalkedon Yayınları.
5. Karl Marx, Kapital, 3.Cilt, s.298-299, Sol Yayınları, 2. Baskı.
6. Karl Marx, Kapital, Cilt 1, s. 178, Sol Yayınları 7. Baskı.
7. Karl Marx, Kapital, Cilt 1, s. 565 Dipnot, Sol Yayınları 7. Baskı.
8. Karl Marx. Kapital Cilt 3. sayfa 532 Sol Yayınları 6. Baskı.●

YENİDEN KAMUSALLIK! KAMUSALLIĞI YENİDEN TANIMLAMAK YA DA YERİNE DEVRİMCİ BİR SEÇENEK KOYMAK?

Mustafa DURMUŞ
Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

Giriş: Kavram Tartışmaları

Gerek teoride gerekse de pratikte “kamu” kavramı farklı biçimlerde ele alınabilmektedir. Buna karşılık en yaygın olarak kamu; herkese açık, bütün topluma ait, özel ya da kişisel olmayan, aile ya da piyasa olmayan, kolektivizm, kolektif mülkiyet ve dayanışma, kamusal eylemlilik alanı, halk (insan grubu), kamusal alanlar (mekân, yer), kamusal hizmet (kurumlar) ve vatandaşlık hakkı ya da sorumluluğu ve temsil alanı olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Kamu kavramı konusundaki tartışmalarının en çok yoğunlaştığı konuların başında kamu ve özel ayırımının nasıl yapılacağı gelmektedir. Bu ayırım konusunda kamu yönetimi ve siyaset teorisi çıkışlı farklı yaklaşımlar söz konusu olabildiği gibi, normatif ve iktisadi yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin normatif yaklaşımda, kamu-özel ayırımı açısından kamusal yararın/çıkarın varlığı temel bir çıkış noktası iken, iktisadi yaklaşımda kamusal mal ve hizmetlerin faydalarının bölünemezliği (tüketimde rakip olmama durumu) ve / veya faydadan mahrum edilemezliği bu ayırımı esas oluşturmaktadır (1,2).

Tarihsel bir perspektif içinde baktığımızda kamusallık, ulus devlet olgusuyla eş anlamlıdır ve 20. yy.da ulus devletler içinde kamusallığı sabitleyen üç zincirden söz etmek mümkündür (3): (i) Kamu (Public) = Vatandaşlar (Citizens) = Halk (the people) = Ulus (Nation) (ii) Kamu (Public) = Kamu sektörü (Public sector) = Devlet

(State) ve (iii) Kamu (Public) = Liberalizm (liberalism) = Yasal ve demokratik değerler (Legal and democratic values) = Kamusal alan (Public sphere).

Bunlardan ilk zincir kamuyu ulus fikrine indirger ve kolektif kimlik ve kolektif mülkiyetten hareketle vergi ile finansmana dayalı kamusal mal ve hizmetlerin sunumunun temelini oluşturur. Ancak bu tanım kamusal hizmetlerin kamusallığı ile ilgili israf, aşırı güç biriktirilmesi, paternalizm, temsil ve hesap verme eksikliği, ayrımcılık, baskılama, kamusal ihtiyaçlara kayıtsızlık, devlet sırrı, kamusal alanın depolitizasyonu (tepkisizlik) gibi önemli eleştirilere de uğramıştır.

İkinci zincirde kamu, kamu sektörü ve devlet özdeşleşir. Devlet, eşitlik, hoşgörü ve adalet gibi kamusal değerlerin hem belleği, deposu, hem de garantörü olarak, kolektif kamusal çıkarların bir savunucusu olarak tanımlanır.

Bu bağlamda örneğin Türkiye’de de kamu kavramı, genelde devlet ile özdeş olarak düşünülmüştür. Bunda devleti “sınıflar üstü” ya da “herkese ait” bir organ olarak sunan ideolojilerin etkisi büyüktür. Oysa devlet ve kamu kavramlarının ayrıştırılması hem devletçi düşüncenin aşılması hem de sosyalist bir kamusallığın kurulması bakımından çok önemlidir. (bu anlamda özelleştirmelere karşı yeniden devletleştirmeler sosyalist bir çözüm değildir).

Kamu devlet özdeşleştirmesinin bir önemli tehlikesi korporatist yapılanmaların halkın

gözünde meşrulaştırılmasına hizmet eder nitelikte olmasıdır. 19. yy sonlarında Avrupa'da işçi sınıfının sosyalizme ve sendikalizme doğru yönelmesi karşısında bunu durduracak ve devletin kamu olduğu biçimde bir algı yaratacak bir uygulama ve buna uygun bir devlet örgütlenmesi olarak hayata geçirilen korporatizm ya da korporatist devlet özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasına gerek duyulmaksızın sosyal adaletin sağlanabileceği düşüncesine dayanıyordu.

Korporatist bir devlet yapılanması altında emek ile sermaye arasındaki ilişki şu biçimde şekillendirilerek sınıf mücadelesi bastırılmıştır: Toplum ve ekonomi korporasyon olarak da adlandırılabilir olan temel çıkar gruplarının varlığına göre örgütlenmiş ve ortaya çıkan her hangi bir sorun (örneğin ücret düzeyleri) bu grupların temsilcileri arasında yapılacak müzakereler aracılığıyla çözümlenmiştir. Böylece serbest piyasa sistemde rekabet ile çözümlenen konular burada devletin eliyle, toplu pazarlık ile çözümlenmiştir. Teoride emek ve sermaye eşit temsil ediliyor görüntüsü verilse de uygulamada müzakereler en geniş yetkilerle donatılmış sermaye dostu liderin ya da diktatörün isteklerine göre sonuçlandırılmıştır (3).

Kapitalist ve sosyalist sistemin karması anlamında "Üçüncü Yol" olarak adlandırılrsa da korporatist yapılanmalar altında işçi sınıfı örgütlenmesi ve hak mücadeleleri fiilen ortadan kaldırılmış ve sendikalar etkisizleştirilmiştir. Nitekim ağırlıklı olarak 1929 Büyük Bunalımı ve savaş döneminde hayata geçirilen korporatist uygulamalar, ABD'de 1933-1945 döneminde Roosevelt'in başkanlığı altında uygulanan "Yeni Anlaşma" (New Deal) dışında asıl olarak faşist diktatörlükler altında uygulanmıştır. Örneğin, İtalya'da 1922-1945 Mussolini döneminde "Ulusal Korporatizm", Almanya'da 1933-1945 Hitler döneminde "Nasyonal Sosyalizm", İspanya'da 1936-1973 Franco döneminde "Ulusal Sendikalizm", 1932-1968 Salazar döneminde Portekiz'de ve 1933-1945 Vargas döneminde Brezilya'da "Yeni Devlet" ve 1943-1955 Peron döneminde Arjantin'de "Adalet Partisi" adları altında bu sistem uygulanmıştır (3).

Çağdaş batılı uluslardaki kamusal alan bakışını yansıtan üçüncü zincirde kamu, kamusal alan

liberal özgürlükler, yasalar ve demokratik değerler olarak ele alınır. Buna göre kamusal alan özel inançlardan ve çıkarlardan ve piyasanın ticarileşmiş ilişkilerinden açıkça farklılaşmış seküler bir alandır. Bunun tipik örneği devletlerin din ya da mezhebinin olmaması ve sekülerizmdir (4).

Kamusallığın kamu kaynaklarından ayrılan pay olarak tanımlandığı da sıklıkla rastlanan bir durumdur. Bu konuda iki rasyo kullanılmaktadır. İlki örneğin kamusal sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamaları içindeki payı gösteren bir rasyodur. Buna göre örneğin 2006 yılında OECD ülkelerinin sağlıkta kamusalılığı şöyle sınıflandırılabilir (5): Meksika ve ABD gibi çok düşük kamu payı (% 50'den az) olan ülkeler; Belçika, Yunanistan, Hollanda, G. Kore gibi düşük kamu payı (% 50-64) olan ülkeler; Avusturya, Kanada, Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Japonya, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, İspanya, Türkiye gibi orta düzey kamu payı (% 65-80) olan ülkeler ve Çek Cumhuriyeti, Danimarka, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Slovakya, İsveç, İngiltere gibi yüksek düzey kamu payı (% 80 üzeri) olan ülkeler.

İkinci rasyo yine sağlık harcamalarından örnekle, kamusal sağlık harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH) içindeki payını gösterir. Yine OECD ülkelerinde 2006 yılında, bu kamusalılık tanımına göre sırasıyla (5); % 6-% 8 aralığında Türkiye, Meksika ve İspanya ve İngiltere gibi ülkeler düşük düzey ülkeler; % 9-% 11 aralığında Yunanistan, Norveç, Danimarka, Portekiz, Fransa, Almanya ve İsviçre gibi orta düzey ülkeler ve son olarak % 15 ile ABD yüksek düzeyli ülke yer alır.

Kamusallık, kamusal alan olarak da tanımlanmaktadır. Özellikle son dönemlerde fiziki bir alan olarak kamusal; kamusal mekânların ticarileşmesi, metalaşması, neoliberal kentleşme ve zengin tüketimciliği, özelleştirilmeler (ormanlar vs), güvenlik kameralarıyla halka açık alanların militarizasyonu, kamusal alandan dışlanmak, birbirinden ayrılmış toplulukların ve kamusal alanların ortaya çıkması gibi hususlardan dolayı önemli hale gelmiştir.

Kamusal mekânlarda kültürel kamusalıktan da söz edilebilir. Kültürel kamusalılık (6) belli bir

zamanda belli bir kültürel konumda yaratılmış olan kamusal yerlerdir. Halkın ideal kamusalığın ne olduğuna ilişkin ortak fikrini yansıttığı düşünülür. Batıda mülkiyet, fiziksel konfigürasyon, canlılık (animasyon), denetim ve sivilite gibi kültürel kamusalığın açıklayan beş meta tema söz konusudur. Bu bağlamda mülkiyet bir toprak parçasının yasal statüsüdür. Özelleştirmeler ise kamu ve özel arasındaki net ayrımı bulanıklaştırır. Fiziksel konfigürasyon makro (yerin ötesinde) ve mikro (yerin içinde) olmak üzere iki düzlemde yer tasarımının yönü olarak tanımlanırken, animasyon kamusalığın sosyal ve antropolojik yönlerini yansıtır ve kamusal yerlerin kullanıcılarca gerçekleştirilen faaliyetlerini anlatır. Denetim kamusal yerlerdeki insanların temel haklarını kısıtlayan ve halkı pasifleştiren önlemler ve sivilite kamusal yerlerin korunmasını içerir.

Kamusal alanın sürdürülebilirliği söz konusu olduğunda çevre, ekonomik ve sosyal faktörlerin karşılıklı etkileşimi önem kazanır. Örneğin, daha çok yaya yollarını ön planda tutan ve temelde birbiri ile ilişkilendirilmiş bir kamusal ulaştırma planına, herkesin kullanımına açık parklara sahip bulunan kentlerde kamusalığın sürdürülebilmesi daha kolaydır. Bu durumda kamusalığın kendisi çevre dostu bir kentleşmeye yardımcı olur. Keza şehrin dışındaki büyük alışveriş merkezleri yerine şehir içinde küçük alışveriş alanlarının yaygınlığı, turizmin gelişmesi, kente sosyal sermaye ve nitelikli emek gücü akımı kamusalığın ekonomik yönden besler. Kentsel mekânlar sosyal etkileşimi hızlandırarak ve sosyal uyumu sağlamlaştırarak benzer bir işlev görebilirler. Bu anlamda düşüncelerin ve politik açıklamaların (basın açıklamalarının serbestçe yapılabildiği alanlar ve serbest kürsüler) serbestçe ifade edildiği yerlerin çokluğu da demokratik bir toplum olma bağlamında kamusalığa hizmet eder.

Kamusal alan olarak kamusalılık ile görünürlük arasında doğrusal ve çok önemli bir ilişki mevcuttur. Habermas örneğinin kamusal alanın görünürlüğüne özel bir önem atfeder. Ancak kamusalılık kamu /özel dikotomisine tabi kılındığında görünürlükle ilgili sorunlar doğması kaçınılmazdır. Zira bu dikotomi bizim kamuyu görünürlük ile özdeş kılmamıza yol açar. Oysa kamu kavramının görünürlüğü yanıtıcı ve kaypak

olabilir. Kamusal olarak tanımlanan pek çok şey aslında özel olabilir. Kamu sadece görünür değil, kitlelerce dokunulabilir, hissedilebilir olmak durumundadır.

Son olarak, kamu yönetiminin kamusalığının iki kavramsal biçiminden söz edilebilir. Bunlardan ilki kamusal mal ya da hizmetlerin kamusalığıdır. Bu bakışın kökü liberal iktisat teorisine (homo economicus) dayanır. Burada devletin görevi piyasa başarısızlıklarını gidermektir (7). İkincisi kamusalığın kamusal menfaat ya da fayda olarak ele alır. Bu bakış siyasal ve normatif bir perspektife sahiptir. Buna göre devlet (organik) kamu yararına olacak şekilde davranmalıdır. Bu iki ilke aynı zamanda kamusal örgütlerle özel örgütleri birbirinden ayırmada da kullanılır.

Kamusal mal ve hizmetlerin kamusalığının en güzel örneği ücretsiz kamusal sağlık hizmet sunumudur. Örneğin tüberküloz ile mücadele çok önemli bireysel fayda sağlar. Keza Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne göre tüberkülozlu bir hasta bunu 12 kişiye bulaştırabilir. Bu hastalık en fazla yayılan 5 hastalıktan biridir (8). Bu nedenle de hastalığın önlenmesi önemli bir toplumsal fayda yaratır. Domuz gribi ve AIDS gibi hastalıkların tedavisinin ayrıca uluslararası boyutta da faydaları söz konusudur (küresel kamusal mal ya da hizmet) (9). Keza kamusal sağlık harcamaları diğer harcamalara göre GSYH'yi en fazla olumlu etkileyen harcamalardır.

Böyle bir kavramsallaştırma içinde kamusalığın; siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji, ekoloji, iktisat, antropoloji, tarih, kentsel tasarım, insan coğrafyası, planlama, mimarlık, hukuk gibi bilim dallarının karşılıklı etkileşimi içinde ele alınması gerekir.

Kamusalılık Düşüncesi ve Pratiğinin Tarihsel Gelişimi

Kamusalılık fikrinin kökleri Aristo'ya kadar gider. Aristo kamusal alanı siyasi bir perspektiften ele almış ve "özel alan", "yaşam", "iyi yaşam", "akla dayalı konuşma", "iş", "erdem" gibi ayrımlar çerçevesinde ve leksis (akla dayalı konuşma) ve praksis (eylem) kavramlarına dayanarak tartışmıştır. Ona göre kamusal alanda yer almanın koşulu leksis ve praksistir. Bu aynı zamanda

siyasete katılmanın da gereğidir. Kamusal alan olmaksızın sözün de eylemin de bir anlamı yoktur. 19. yy da Marx, kamusal alanı toplumsal perspektiften ele alırken, toplumsal alanın kamusal bir nitelik kazanması gerekliliğini ifade etmiştir: “Devletin bizzat kendisinin politik hale gelmiş bir toplum tarafından geri alınması...”. Yabancılaşmanın “kamusal insan”, “özel insan” ayrışmasına neden olduğundan hareketle bunu ortadan kaldıracak devrimci bir praksi önermiştir. Yani Marx praksi toplumu dönüştürücü bir şey olarak ele alır: “Filozoflar yalnızca bu dünyayı değişik biçimlerde yorumladılar, oysa mesele onu değiştirmektir.” 20. yy.da Fraser, Bauman, Kluge ve Negt gibi filozoflar kamusal alanın toplumsal olarak genişletilmesi gerektiğini ileri sürerken Foucault, Agamben ve Arendt bu kavramı biyo politik bağlamında tartışmışlardır (10).

Ancak 20. yy.da kamusal alan üzerine temel çalışmayı Habermas yapmıştır. Habermas kamusal alanı tarihsel ve normatif bir kategori ve rasyonel iletişime dayalı olarak ele almış ve burjuva kamusal alanını ve onun 1960 yıllarda sosyal devlete doğru olan dönüşümünü tartışmıştır.

Habermas’a göre kamusal alanın öncülleri 18. yy sonlarında Almanya’da okuma toplulukları, aydınlanma cemiyetleri, eğitim birlikleri, mason örgütleri gibi burjuvaların kendileriyle sınırlı tuttıkları eşitlikçi, katılımcı ve karar almada çoğunluk kuralını ilk kez hayat geçiren kamusal topluluklardı. İlave olarak 1789 Fransız Devrimi, toplumsal hayatın politikleştirilmesi, kanaat gazeteciliğinin yükselişi, sansüre karşı ve düşünce özgürlüğü için mücadele ve genişleyen kamusal iletişim ağı burjuva kamusal alanının temellerini oluşturdu. “17 ve 18 yy.da bir egemenlik örgütlenmesi olarak devlet kendi içine dönüktü, yani sosyolojik bakımdan kraliyete, memurlara ve orduya, kısmen de soyluluğa dayanıyordu. Bu haliyle, örgütsel ve kurumsal açıdan burjuvazinin temsil ettiği toplumdaki ayrı iddi” (11:16,26). Yani kamusal alan, iktisadi vatandaş olarak burjuvazinin siyasal vatandaş sıfatıyla çıkarlarını dengelemesini ve yaygınlaştırmasını sağlayan bir siyasal işlev gördü. Bu bağlamda burjuva kamusal alanı, burjuva özgürlükleri güvence altına alan kamu erki ile özel hukuka göre örgütlenmiş iktisadi toplum

arasındaki ilişkinin kamu/devlet hukuku tarafından tesis edilmesidir.

Kamusal alan, iletişim ve demokrasiden oluşan bir üçgen söz edilebilir. Üçgenin her köşesi, kronolojik olarak Habermas’ın ilgilendiği ve odaklandığı bir ana sorunsala karşılık gelmektedir (12). Diğer taraftan, kamusal alan ile demokrasi arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği çok önemlidir, zira kamusal alan parlamenter demokrasinin temel şartıdır. Bu anlamda Habermas’a göre demokratik bir kamusal alan üretmenin yolu proletarya devrimi değil, akılcı-eleştirel kamusal alanı yeniden oluşturmaktır (10). Yine Habermas’a göre, Fransız devriminin Jakobin evresine ve Çartistler hareketine bakılarak hegemonik kamunun yanında ve ona teğet durumda bir plebyen kamusal alandan söz edilebilse de, bu kamusal alanı burjuva kamusal alanının tarihsel süreçte ezilmiş bir türü olarak ihmal edilebilir niteliktedir (11:19).

Habermas’ın kamusal alan anlayışı; burjuva kamusal alanını idealleştirdiği, burjuva kamusal alanın yanı sıra ve ona muhalif bir plebyen kamusal alanının eşzamanlı olarak gelişiminin önemini ihmal ettiği, kamusal alanı devletten ve piyasadan, ekonomiden ve ev yaşamından ayrı bir alan olarak kabul ettiği ve praksise yeterli vurguyu yapmadığı için eleştirilmektedir.

Sosyal Devlet ve Kamusal Alan

1945–75 dönemi ABD’de ‘Altın Çağ’, Avrupa’da ‘Sosyal Devlet ya da Sosyal Demokrasi’ ve az gelişmiş dünyada ‘Ulusal Kalkınma’ dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde kapitalizm tarihinde daha öncesine ve bugüne kıyasla işçilerin yaşam ve çalışma koşulları iyileşmiş, kamusal sağlık, kamusal eğitim ve sosyal güvenlik gibi haklar ve kazanımlar artmıştır.

Düşünceleri ile sosyal devlet dönemi üzerinde önemli etkilere sahip olan Keynes ve Beveridge’e göre devletin temel görevi tam istihdamın sağlanması ve sosyal adaletle uygun bir yeniden bölüşüm sağlamaktır (13). Keynes sosyal demokrat hedeflere mülkiyetin özel niteliğini değiştirmeden ulaşmayı öngörmüş, yeniden bölüşürücü devleti, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin, kapitalist üretim tarzının da koruyucusu olarak

tanımlamıştır. Yani, devlet kapitalist sistemi politik ve iktisadi krizlere karşı savunur, korur. Gerekliğinde kamu yararı için müdahalelerde bulunur, düzenlemeler yapar. Yeniden bölüşüm ise daha çok daha fazla tüketim harcaması- dolayısıyla da daha fazla yatırım yapılmasını sağlayacağı için benimsenmiştir.

Sosyal devlet uygulamalarına bakıldığında sosyal devletin üç temel özelliğinin olduğu görülür: Ekonomiye yapılan düzeltici müdahaleler ve sermaye kontrolleri, sosyal yardımlar ve örgütlü emek. Sermaye kontrolü ve ekonomiye yapılan müdahaleler içerisinde dış ticarete korumacılık, yatırımların regülasyonu, sermaye kontrolleri, sabit döviz kuru sistemi, emek ile ilgili koruyucu mevzuat ve kapsamlı kamu sektörüne sahip olmak sayılabilir.

Bu dönemde ayrıca kamusal mal ya da hizmet üretimi, sosyal sigorta sunumu ve kamu kolaylıkları piyasa başarısızlıklarına karşı önerilen çözümler olmuştur. Örneğin dönemin etkili neo klasik iktisatçılarından Paul Samuelson'un geliştirdiği sosyal (kamusal) mal teorisi(1,2) ile milli savunma, yargı ve iç güvenlik hizmetlerinin ortak olarak tüketildikleri (tüketimde rakip olmama) ve dışsallıkları nedeniyle (tüketimden mahrum edilememe durumu) piyasalarda üretilemeyeceğini ve devlet tarafından üretilerek vergileme ile finanse edilmeleri gerektiğini savunmuştur. Üçlü Tahsis Teorisi'nin sahibi sosyal demokrat Musgrave ve Musgrave kamunun istikrar sağlamak ve yeniden bölüşüm gibi görevlerinin yanı sıra üçüncü bir işlev olarak kamusal mal üretmek anlamında kaynak tahsisi olduğunu ileri sürmüştür (14). Ancak farklı ekollerden gelseler de her iki ana akım düşünür de kamusallığın biçimlerinden olan kamusal hizmet sunumunu bir piyasa başarısızlığının düzeltilmesi konusu olarak ele almışlardır.

İleri düzeyde gelişmiş sosyal refah devletleri bir yanıla örgütlü emek mücadelelerinin bir sonucudur. Bu mücadeleler burjuva kamusallığının alanının genişletilip emekçi sınıf ve katmanların da bu alanın içinde geçici de olsa yer almasını sağlamıştır. Diğer yanıla sosyal devlet bir emek – sermaye uzlaşması ürünüdür. Bu uzlaşmayı zorlayan

faktörler ise emek hareketinin ve sendikacılığın güçlenmesi, sosyalizmin metropol ülke emekçileri üzerindeki etkisi, kapitalist ekonomilerin hızlı büyümesi ve kâr oranlarının artması, emek gücü verimliliğindeki artış ve reel ücret artışlarıdır.

Yani sosyal devlet sadece sosyal kurumların ve kamu bütçesinin bir toplamı değil, toplumdaki sınıfsal güç ilişkilerinin de bir sonucudur. Önceden planlanan bir şey değil, özgün tarihsel koşullar altındaki çıkarların bir uzlaşmasının, sınıfsal ödünün sonucudur. Her dönemde ortaya çıkabilecek ya da evrenselleştirilebilecek bir şey değildir. Bu anlamda “Toplumsal Anlaşma” istikrarlı ve kalıcı olmamıştır (15). Beraberindeki kamusal da aynı kaderi paylaşmak durumunda kalmıştır.

Marksistler ise kapitalist devleti farklı yorumlarlar. Onlara göre kapitalist devlet birbiriyle genelde çatışan iki işlevi “sermaye birikimi” ve “meşrulaştırma” işlevlerini yerine getirmek durumundadır. Devlet bir yandan özel sermaye birikimini kârlı kılabilecek koşulları yaratmak, diğer yandan sosyal uyumu / birliği toplumsal barışı muhafaza etmek zorundadır. Zira devlet sermaye birikimine destek olmak için zor gücünü kullandığında meşruiyetini ve toplumsal desteğini, özel sermaye birikimine yardımcı olmadığında ise artı değer üretimine dayalı vergi biçimindeki önemli bir gelir kaynağını yitirir (16)1.

Bu bağlamda “sosyal yatırım” (teknoparklar, alt yapı vs) ve “sosyal tüketim” (sosyal güvenlik) şeklindeki sosyal sermaye harcamaları özel sermayenin kârlılığını artırıp, artı değeri büyütürken ilk işleve hizmet eder. Kamusal sağlık, eğitim, sosyal yardımlar gibi sosyal harcamalar devletin meşruiyetini böylece de sosyal uyumu sağlayan kamusal derecesi yüksek harcamalardır.

Diğer yandan 1980 sonrasında küreselleşme, neoliberalizm ve reel sosyalizmin çöküşü sermayenin hegemonyasının yeniden ve daha güçlü bir biçimde kurulmasını sağlamıştır. Bu faktörler bütçe politikaları ve kamu harcamalarının niteliksel ve niceliksel dönüşümleri üzerinde çok etkili olmuş, bu hizmetlerin kamusal niteliği azalmış, yeni biçimler almıştır.

Neoliberalizm ve Kamusal Dönüşümü

1970 başlarından itibaren gelişmiş kapitalist ekonomiler, uzun süreli bir iktisadi durgunluk içine girmiş, büyüme oranları ve kâr oranları azalmış, işsizlik artmıştır. Öyle ki 1971–1973 yıllarında yıllık ortalama % 5 olan büyüme oranları sırasıyla; 1974–1977 de %2,5; 1978–1982 de %2,2; 1980 de %1,3; 1981de %1,4 ve 1982 de: %0,4'e gerilemiş, işsizlik oranları ise 1971–1974 de yıllık ortalama % 3,6 dan 1975- 1977 de % 5,4 ve 1978–1983 döneminde % 6,3'e yükselmiştir. Kâr oranlarındaki azalma ise şöyle seyretmiştir: 1941- 1956 : %28; 1960 sonları: %29 ve 1980'ler başı : %17 (17-19).

Metropol kapitalist ülkelerde aşırı birikim kaynaklı krize ilave olarak 1970 yılında ABD Doları- Altın Para Sistemi olan Bretton Woods çökmüş, 1973–1974 ve 1979–1980 petrol şokları stagflasyona (durgunluk, işsizlik ve enflasyon) neden olmuş ve Keynesyen politikalarla krizlerden çıkılamamıştır. Sermaye birikim süreci tıkandığından bunun yeni bir birikim modeliyle açılması ve kârlı bir birikimin sürdürülmesi gereği ortaya çıkmıştır.

Az gelişmiş kapitalist dünyada ise kriz kendini dönemin yaygın stratejisi olan ithal ikameci büyüme modelinin tıkanmasıyla göstermiş, petrol şokları bu ülkelerdeki stagflasyonist koşulları azdırmış, bütçe açıkları, cari açıklar, enflasyon, işsizlik, dış kaynak ihtiyacı (döviz darboğazı) çok hızlı bir biçimde artmış ve sonuçta ihracat gelirleri yeterli olmayınca dış borç krizi doğmuştur (20,21).

1970'lerin krizi askeri harcamalar, bölgesel savaşlar, küreselleşme, finansallaşma ve neoliberalizmle aşılmaya çalışılmıştır (22). Küreselleşme ile üretim ucuz ve örgütsüz emek gücüne sahip bölgelere kaydırılarak kâr oranları yükseltilmiştir. Giderek küreselleşen finans ve finansallaşma kâr sıkışmasının bireysel bankacılık hizmetleri ve türev araç piyasalarıyla giderilmesini sağlarken, neoliberalizm bir yandan uluslararası sermayeye küresel düzeyde sınırsız hareket özgürlüğü sağlayıp, sermayenin önündeki tüm engelleri ortadan kaldırırken, diğer yandan da muhafazakârlık ve din ile yaptığı stratejik ittifaklarla kurduğu ideolojik hegemonyası ile

böyle bir yeniden yapılandırmaya rıza üretmeye başlamıştır.

Metropol ülkelerde Thatcher ve Reagan iktidara getirilirken, Türkiye ve pek çok az gelişmiş ülke küresel kapitalizme yeni birikim sistemi ve siyasal rejimlerle daha güçlü bağlarla eklenmiştir. Washington Uzlaşması ile IMF ve DB gibi örgütler, bu ülkeleri bu yeni tarza razı ederken, dünya çapında uygulattırılan bu politikaların hem içerikleri hem de ekonomik-politik ve sosyal sonuçları aynı olmuştur. Küresel sermayeye olan bağımlılık daha da artmış, halklar daha da yoksullaşmış ve kalkınma çabaları rafa kaldırılmıştır. Bu politikaları uygulamak için 1980'de Türkiye'de olduğu gibi bazı ülkelerde askeri darbeler düzenlenmiş ve askeri diktatörlükler oluşturulmuştur (23). Kısaca 1980'li yıllardan günümüze uluslararası sermayenin mutlak hegemonyası "Yeni Dünya Düzeni" adı altında tesis edilmiştir.

1980 sonrası dönem ise yaygın bir biçimde "neoliberalizm dönemi" ya da neoliberal birikim stratejisi dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde sınıfsal güç dengelerinde ve kapitalist devlet anlayışında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler sosyal devletlerinin günümüzde içine girdikleri paradigma değişikliğinin ve beraberindeki kamusal anlayışındaki değişimin arka planını oluşturmaktadır.

1980 kırılması birbiriyle ilişkili iki önemli geçiş içermektedir : (i) Sermaye ile emek arasındaki ilişkileri tanımlayan Fordist yapılanmadan post-Fordist yapılanmaya geçilmiştir. İlkinde sermaye ile emek arasında bir çeşit ateş kes mevcuttu ve örgütlü emek, ücret artışları ve iş güvenliği bağlamında oldukça güçlenmişti. Post-Fordist dönemde ise bu ateşkes bitmiş ve emek ikame edilebilir, vazgeçilebilir, kullanılıp atılabilir bir hale dönüştürülmüştür. (ii) Keynesyen teoriden Post-Keynesyen teoriye geçilmiştir. Devlet ile ekonomi arasındaki ilişkiyi esas alan Keynesyen teori altında hükümetten ekonomiyi düzenlemesi ve toplumun refahı için sosyal refah programlarını sürdürmesi bekleniyordu. Post-Keynesyen / neoliberal dönemde ise hükümet bunların hiçbirini yapmamalıydı (24).

Fordizm ve Keynesyenizm işçi sınıfını ve genel olarak vatandaşları kapitalizmin aşırılıklarından koruyan bir çeşit “Toplumsal Anlaşma” iken, neoliberalizm dünya çapındaki politik ekonomiyi giderek daha fazla hâkim sınıf ya da ulusların emrine sokacak şekilde şekillendiren ideoloji ve /veya açgözlülikle güçlendirilmiş bir topyekûn saldırının, savaşın hikâyesidir.

David Harvey’ e göre neoliberalizmin dört ayağı mevcuttur: (i) Kamusal mal ve hizmetlerin metalaştırılması ve kamunun küçültülmesi (özelleştirmeler) (ii) Her türlü metayı bir spekülasyon aracına dönüştüren bir hızlı finansallaşma (iii) Her türlü doğal, sosyal ve reel felaketin ve krizin kapitalist sınıf için ve onun tarafından manipülasyonu ve (iv) Servetin üst sınıflar lehine ve bölüştürülmesinde devletin açık ve pervasız bir biçimde bir araç olarak kullanılması (24).

Neoliberalizm ile birlikte geleneksel sermaye birikimi yöntemlerine ilave olarak, sağlık ve eğitim gibi kamusal hizmetlere ve doğal kaynaklara el koyma biçiminde çağdaş bir “İlkel birikim modeli” de yoğun bir biçimde kullanılmaya başlanmış ve bu gelişmeler kamusal hizmetlerin de daraltılarak etkisizleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. 1980’den bu yana sermayeyi kontrole yönelik düzenlemeler (yatırım düzenlemeleri, dış ticarete korumacılık, sermaye kontrolleri, sabit döviz kurları, emek lehine düzenlemeler, büyük kamu) birer birer kaldırılmış, sosyal devlet kamusalılığı ise radikal bir biçimde etkisizleştirilmiş, küçültülmüş ve dönüştürülmüştür. Rekabetten kaynaklı olarak iş yerlerindeki, okullardaki ve toplumun bütünündeki baskılar yoğunlaşırken, kamudan öze doğru yeniden bölüşüm, emekten sermayeye doğru yeniden bölüşüm, yoksuldan zengine doğru yeniden bölüşüm artmıştır. Kamusal refah kuruluşları ve kamusal hizmetler önemsizleştirilirken, burjuva demokrasiden vazgeçme eğilimi artmış ve uluslararası sermayenin açık diktatörlükleri önem kazanmıştır.

Neoliberal Yönetişim Altında Azalan Kamusal Hizmetler

1990’lardan bu yana kamusal hizmetlerdeki dönüşümün en önemli dinamiklerinden birisi yönetim kavramı altında özetlenen devletin

yönetimi anlayışında ortaya çıkan değişimdir. Yönetişim kavramı, yönetimi; devlet dışındaki aktörleri de (sivil toplum örgütleri, şirketler, piyasalar vb) kapsayacak şekilde, yani “birlikte yönetme”, “hükümet olmadan yönetme” anlamında tanımlamakta ve demokrasi ile bağını katılımcılık, açıklık, şeffaflık gibi tamamlayıcı özellikler ile kurmaktadır. Buna göre devlet “kürek çekmeyen, dümen tutan” bir devlettir. Tarihsel olarak, 1970’lerin ortalarından itibaren kapitalist devletlerin politik krizlere girmeye başlaması ve 1989’da reel sosyalizmin çöküşü gibi olgular Yönetişim Yaklaşımı’nın ortaya çıkmasına ve ardından hızla gelişerek hegemonya oluşturmaya yardımcı olmuştur (25, s:32-34).

Bu kavram kullanımı itibarıyla son derece esnek, içeriği itibarıyla da aynı ölçüde kaygan ve değişken bir kavramdır. Zira siyasal düzenlemenin her ölçeğini (yerel, ulusal, bölgesel, küresel) ve her birimini (topluluk, kurum, devlet, ulus ötesi oluşumlar) kapsayan bir adlandırmadır. Söylemde tarafsız, siyasi ve ideolojik olmayan bir özellik sergilese de gerçekte bu kavram yeni bir siyasal iktidar modelidir. Çeşitli mekanizmalar aracılığıyla başta işçi sınıfı olmak üzere diğer emekçi kesim ve kategorileri (ezilen diğer uluslar, etnik gruplar, göçmenler, mülteciler vb) bölüşüm ve yeniden bölüşüm ilişkilerinde etkisiz kılarak, bir bütün olarak toplumun geleceğini sermaye sınıfının egemenliğine mutlak olarak teslim eden bir siyasal iktidar modelidir (25, s:29).

Yönetişimde bugün itibarıyla gelinen aşama bunun ulus üstü bir düzeye taşınmasıdır. Avrupalı devletler tekil olarak 2010 yılından bu yana uyguladıkları kemer sıkma uygulamalarında yeterince başarılı olamayınca, 2011’den itibaren “Yeni Avrupa Ekonomik Yönetişimi” adı altında hem ulusal düzeyde hem de ulus üstü bir açık hegemonya modeline başvurulmuştur. Bunun en önemli ayağı ise “Avrupa Sömestri”dir. Bu düzenlemeyle ulusal meclislerin bütçe yapma hakkı fiilen ortadan kaldırılmakta ve bu yetki Avrupa Komisyonu’na verilmektedir. İkinci ve üçüncü ayaklar ise üye ülke ekonomilerinin gelişiminin izlenmesi ve yaptırımlardır (26).

Yönetişim altında kamusal hizmetler piyasa yönelimli bir dönüşüme uğratılmış, özellikle de küresel piyasa güçlerinin kazandığı zafer ve

kapitalist devletin ekonomiye doğrudan müdahale araçlarını ikinci plana atıp, regülasyon, özelleştirme ve serbestleştirmeye yönelmesi bunu mümkün kılmıştır. Bu dünya çapında gerçekleşen bir olgudur.

Yönetişim anlayışı doğası gereği kamusal hizmetlerin kamusalılığına zarar vermektedir. Zira yönetim altında kamusal hizmetlerin amaçlarında, yapılarında, işlevlerinde, biçim ve kullanıcılarında önemli değişim ve dönüşümler gerçekleşmektedir. Bu değişim, kamusalılığı sırasıyla; kamu/özel ayrımını belirsizleştirerek, kamunun sosyo- ekonomik rolünü, hizmeti kullananların bileşimini daraltarak, hesap verilebilirliği azaltarak ve kamuya duyulan güveni sarsarak azaltmaktadır (27)2.

İlk çarpıcı dönüşüm kamu/özel ayrımında kullanılan kriterler açısından yaşanan dönüşümdür. Bu kriterler kamu yönetiminin gelenekselleşmiş kriterleridir. Örneğin kamusal bir hizmetin kamusalılığı onun bazı çarpıcı özellikleriyle ortaya konulur. Bu bağlamda “tarafsızlık” ve “açıklık” gibi hizmet normları, “eşitlik” ve “temsil” gibi ilkeler, “kamunun monopolist ve kompleks doğası ve eylemlerinin uzun süreli ve geniş çaplı “siyasal etkileri” gibi kriterler kamuyu özelden ayırmada evrensel olarak kullanılan kriterlerdir.

Buna karşılık piyasa yönlü neoliberal düzenlemeler ve piyasacı iş idaresi (business management) anlayışı, özgün kamusal hizmet normu ya da standardı olarak kabul edilen “vatandaşlık”, “temsil”, “hesap verilebilirlik”, “eşitlik”, “adalet”, “tarafsızlık”, “yanıt verme” ve “açıklık” gibi normlar; ya piyasacı rekabet edebilirlik, etkinlik, verimlilik ve kârlılık gibi kavramlara yerini bırakmış, ya da marjinalleştirilmişlerdir. Örneğin kamusalılık konusundaki en bilinen örneklerden biri olan İsveç’te dahi kamu sektörü etkinlik, etkenlik, ekonomiklik, verimlilik, maliyet/fayda, para edebilir değer ve müşteri memnuniyeti kavramlarını kullanmaya başlamıştır (27). Az gelişmiş ülkelerde bu kavramlar IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlerce dayatılmaktadır.

Bir başka anlatımla, özellikle son 20 yıldır tüm dünyada ticari değerler, iş pratikleri ve piyasa

güçleri temel operasyon kriterleri olarak hızla kabul görmeye ve “eşitlik”, “kamu yararı”, “insan onuru” ve “adalet” gibi norm ve değerlerin yerini almıştır. Bu durum kamu yönetiminin davranışsal tutumuna da yansımış ve performansa, hedeflere ve çıktıya dayalı sonuç odaklı iş idaresi esas alınmaya başlamıştır. Normlar, ilkeler ve davranışlarda piyasa yönlü değişim kamusal hizmetlerin normatif ve davranışsal kimliğini bozmuş ve kamu/özel ayrımını belirsizleşmiştir.

İkinci önemli dönüşüm kamu hizmet kullanıcılarının bileşiminde yaşanmakta olan dönüşümdür. Kamusal hizmetlerden faydalanan vatandaş sayısının ne denli fazla olursa, hizmetin kamusalılığının o denli büyük olması beklenir. Diğer taraftan hizmeti kullananların bileşimi kamusal mülkiyetin büyüklüğüne ve vatandaşlığın yapısına da bağlıdır. Yani sırasıyla, daha büyük çaplı kamusal mülkiyet daha büyük bir kamusalılığı ve vatandaşların çok daha büyük bir kısmının hizmetlerden faydalanma hakkı daha büyük bir kamusalılığı anlatır3. Bu çerçevede kamusal hizmetlerinden beklenen, toplumun en geniş kesimlerinin daha iyi konumda olmasını sağlamasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında batıda insanlara sunulan sivil, politik ve sosyal haklar bunu mümkün kılabilirdi. Örneğin sosyal güvenlik, sağlık ve sosyal konut bir insanlık hakkına dönüşerek, kamuca sunumların kaçınılmazlığı tartışılmaz olmuşlardır.

Oysa 1980’den itibaren vatandaşların hak ve kazanımları, yerini giderek “etkinlik”, “rekabet” gibi kavramlara dayalı ekonomik hedeflerin tutturulmasına bırakmıştır. Vatandaş merkezlilikten etkinlik merkezliliğe kayış tüm dünyada yaşanmaktadır. Kamusal hizmeti kullananların kapsamı giderek daralırken, kamu, vatandaşının iyiliğinden, ekonomik ve sosyal gelişme ve kalkınmadan vazgeçerek örneğin bu hedefleri içermek zorunda olmayan sermaye ve kârın büyümesi anlamına gelen ekonomik büyümeye yönelmiştir. Böylece kamu kaynaklarının tahsisi ve kullanımı değişmeye başlamış ve imtiyaz sahibi olmayan, sıradan vatandaşlar kamusal hizmetlerden mahrum bırakılırken, kamusal sağlık ve eğitim harcamaları gibi harcamalar kısılmış, işsizlik yardımları

azaltılmış ve bölgesel kalkınma hedefleri ve çabaları rafa kaldırılmıştır. Tüm bunların mevcut yoksulluğu ve gelir adaletsizliğini daha da artırdığı açıktır (27).

Kamu hizmetini kullananlar açısından yaşanan dönüşümün son halkası bunların tanımındaki değişikliklerdir. Artık “vatandaş” kavramının yerini “müşteri” almaya başlamıştır. Kuşkusuz müşteri odaklı bu yeni model hizmeti sunan ve kullanan arasında paralı bir değişim ilişkisini gerektirmekte ve hizmet verilirken zengin-yoksul ayırımı yapılmaktadır. İşin gerçeği kriz koşullarında harcama gücü giderek azalan vatandaş artık müşteri dahi olamamaktadır. Oysa kamusal kamu hizmetlerinin zengin-fakir ayırımı yapılmadan herkesin ihtiyaç ve beklentilerine yanıt verebilir nitelikte olmasını gerektirir. Devletin özel sektör acenteliğine indirgenmesi ve kamunun müşteri, kullanıcı gibi durumlara doğru ufanması kamu yararını ve kamusal hizmetin kamusal amacını ortadan kaldırmaktadır.

Üçüncü önemli dönüşüm kamusal hizmetlerin toplumsal rollerindeki dönüşüm olmuştur. Genel bir ifade ile kamusal hizmetler ne denli büyük çapta ve kapsamda ise bu hizmetlerin toplumsallığı, dolayısıyla da kamusal hizmetin o denli daha büyük olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda kamusal mal ve hizmetlerin etki alanı ve dışsallıkları son derece önemli bir kriter oluşturur. Zira kamusal hizmet, kamunun toplumsal talepleri karşılamak, toplumsal menfaatlara hizmet etmek, böylece de kamusal bir liderliğe erişmesi ile mümkündür (27).

2. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş kapitalist ülkelerdeki “sosyal devlet” uygulamaları ve sömürgecilik sonrası az gelişmiş ülkelerdeki “ulusal kalkınmacı” devlet uygulamalarının bu amacı hayata geçirmeye yardımcı olduğu söylenebilir. Oysa 1980’lerden itibaren kamunun rolü, neoliberal sermaye birikimi stratejisi ve ideolojisine uygun olarak değişmiştir. Kamu, özel sektör inisiyatiflerini kolaylaştırıcı bir pozisyon alırken, kamusal mal ve hizmetler, özel mal ve hizmetlere benzetilerek kamu sektörünün bu sunumdaki rolü marjinalleştirilmiştir. Bunda özelleştirmelerin de önemli bir payı olmuştur, zira özelleştirmeler aracılığıyla kamunun ciddi miktardaki varlığı, serveti özel sektöre

aktarıldığından kamu sektörünün finansal kaynaklar anlamında kapasitesi ciddi biçimde azalmıştır. Bu etki beklendiği gibi az gelişmiş ülkelerde daha da ağır yaşanmaktadır.

Son dönüşüm kamusal hesap verilebilirliğin giderek ortadan kalkması şeklinde yaşanan dönüşümdür. Gerçekte burjuva devletlerin halka hesap verme sorumluluğu hiçbir zaman efektif bir biçimde gerçekleşmemiş olsa da 1215 Magna Carta’dan bu yana egemenlerin yetkilerini kısıp, onların halka hesap vermelerini sağlamaya yönelik (bütçe hakkı gibi) mücadeleler sonucunda özellikle, 1789 Fransız devrimi ve 20yyda sosyal devlet uygulamaları döneminde bu konuda önemli kazanımlar elde edilmiştir.

Örneğin açık yargılama, şikâyet sistemi/sorun giderme süreci, meclis komisyonları, soru önermeleri, baskı grupları ve medya sorgulaması gibi araçlar hesap verilebilirlik araçları olarak kurumsallaşmışlardır. Diğer yandan, neoliberal yönetim öncesi geleneksel kamu yönetiminin hesap verilebilirlikle ilgili sıkıntıları bürokrasi gücünden, işlevsel karmaşıklardan, sosyal yalnızlaşmadan, bilgi gizliliğinden, denetimli medya durumundan, politik baskı vb.den kaynaklanmaktaydı. Yeni dönemde bunlar ortadan kalkmadığı gibi neoliberal düzenlemelerin yol açtığı ilave sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunların tipik özelliği burjuva demokratik hesap sorma geleneğine yoğun bir saldırı içermesidir (27).

Bu bağlamda bir örnek uygulama olarak kamu/özel ortaklıkları, kamu/özel işlemlerinin şeffaflığını ortadan kaldırmaktadır (28). Zira kamu kaynaklarının belirli sermaye grupları için kullanılmasını öngörmekte ve hesap verilebilirlik için gerekli olan, kamunun özel taşeronlar üzerindeki denetimini azaltmaktadır. Ayrıca devlet kamusal mal ve hizmetlerini doğrudan üretip ve dağıtırken, neoliberal düzenlemeler ile bu; düzenlemek, izlemek, taşeron kullanmak ve serbestleştirmeye dönüşmüştür. Bu da şeffaflığı ve bu hizmetlerin kamusal olduğunu ciddi olarak azaltmıştır. Örneğin, Türkiye’de Kasım 2011’de yürürlüğe giren “Sağlık Bakanlığı Teşkilat Yapısını Düzenleyen 663 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname” ile Sağlık Bakanlığı icracı olmaktan çıkarılıp, düzenleyici ve denetleyici bir bakanlık haline getirilmiştir.

Bu gelişmelerin kamunun hesap verilebilirliğini ciddi olarak azaltması doğaldır. Çünkü doğrudan üretilen ve dağıtılan kamusal mal ve hizmetler görece olarak somuttur, ölçülebilir ve doğruluğu sınanabilir niteliktedir. Ama düzenleme (regülasyon), izleme ya da değerlendirme gibi faaliyetlerin, soyut doğaları gereği, ölçülebilmesi ve doğruluklarının sınanabilmesi çok zordur. Keza bu yeni durumda vatandaşların hesap sorma gereği de somut olarak ortadan kalkmaktadır.

Keza neoliberal düzenlemelerle oluşturulan bağımsız / özerk kamu acentelerinin hesap verilebilirliğini sağlamak oldukça zordur. Zira bu kurumlar piyasa dostu bir ortamda yönetilmektedirler. Bunlardan, Türkiye'deki kamu hastane birlikleri ve bunlara yapılan ceo/hastane yöneticisi atamaları örneğinde olduğu gibi, bazıları ciddi finansal ve yönetsel otonomiye sahiptirler. Böyle yapıların parlamento tartışmaları, meclis komisyonları, idare mahkemeleri ve diğer demokratik araçlarla sorgulanması zordur. Gücün bu şekilde kamu acenteleri, bölgesel ofisler ve özel girişimler arasında dağılması seçilmiş yapıların rollerini marjinalleştirmektedir. Diğer yandan yine Türkiye'de kamu hastane birliklerine yapılan atamalarda yaşandığı gibi (29) bakanlar ve politikacıların bu kurumların yöneticileri üzerindeki etkileri, onların gelecekle ilgili politikacılara bağlamaları nedeniyle, hızla artmaktadır. Bu da halka hesap vermek yerine bu kesimlere hesap vermenin rasyonalitesini oluşturmaktadır.

Bu dönüşümlere, kamunun kredibilitesinde, önderliğinde ve halka hizmette kamuya duyulan güvendedeki azalma anlamındaki dönüşüm gibi diğer bazı dönüşüm alanlarını da ilave etmek mümkündür. Özetle, 1980 yılından bu yana yapılan yönetim esaslı piyasacı düzenlemeler kamusal hizmetlerin kamusallığını önemli ölçüde zayıflatarak azaltmıştır.

Piyasa İslamı ve Kamusalılık

Türkiye'de kamusalılık tartışmaları yapılırken bir diğer olgunun gözden kaçırılmaması gerekir. Bu, özellikle son dönemde kamusal alandaki görünürlüğü hızla artan dinsel pratikler ve simgelerdir. Bu gelişmenin özellikle son 10 yıldır

Türkiye'de neoliberalizmin muhafazakârlık ve din kurumlarıyla yaptığı ittifakın bir sonucu olduğu ileri sürülebilir. Bu ittifak bazı çevreler tarafından "Piyasa İslamı" olarak da adlandırılmakta ve bu kavram "Radikal İslamın karşıtı ve "ılımlı İslamın yerine kullanılmaktadır. Böylece Piyasa İslamının, özelleştirmeler aracılığıyla sosyal devletin tamamıyla yok edilmesinde bir araç olarak kullanıldığı ve Amerika'da olduğu gibi, dinsel olan, devletin Jakoben müdahalelerinden kurtarılmış ve manevi olanı kucaklamaya hazır, yeniden yorumlanmış bir kamusal alanın tam ortasına oturtulmaya çalışıldığı (30, s: 20-21) vurgusu yapılmaktadır.

Piyasa İslamının ayırıcı özelliği dinsel yalıtılmışlığından çıkartıp, meta yönelimli alan içerisine yerleştirmesidir. Piyasa İslamı, masrafları en düşük seviyeye çekilmiş kârlı şirket ideali (yalın üretim) ve bunun politik düzeydeki karşılığı olan minimum devlet anlayışı gibi iki şekilde yeni bir dini siyasal duruşun doğuşuna katkıda bulunmaktadır. Bu durum aslında Bush'un "inanç temelli inisiyatif" fikrinin bir uzantısıdır: "Şimdiye kadar devletin sağladığı bazı sosyal hizmetler özel sektör ve dini cemaatler üzerinden ve hayırseverlik temelinde verilecektir (Religious contractors). Cemaatler eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerini kendileri yönetebilirler" (30, s: 53,111,117).

Görüldüğü gibi, burada dinsel referans geleneksel İslami bir duruştan ziyade bir kamu karşıtlığından beslenmektedir. Hükümete sadece büyüme ile ilgilenmek düşerken dinsel lügatin zekât, sadaka, vakıf gibi temel kavramları yeni sosyal politika araçları olarak refah devletine alternatif olarak sunulmakta ve böylece Piyasa İslamı özel sektör ve dini cemaatlerin kamunun elini çektiği alanlarda at koşturabileceği bir sivil toplum projesine dönüşmektedir. Bu proje altında küçülen kamunun ve kurumlarının yerine özerk ve vicdanlı-ahlaklı sivil toplumun ikame edilmektedir. Yardımseverlik, de regülasyon, piyasa ve ahlakçılık, bölüşüm konusunda refah devleti fikrine alternatif sunma amaçlı bir projede yan yana gelmektedir (30, s:118,119 122,125).

Kısaca, neoliberal burjuva ideolojisi, din ve muhafazakârlık gibi yerleşik diğer ideolojilerle

yaptığı işbirliği sonucunda adeta yeni bir din gibi kesin biat edilen bir ideolojiye dönüşürken aynı zamanda da yeni bir kültürel hegemonyanın da temellerini atmıştır. Bu kültürel hegemonya “sabır, sınav, şükür, tevekkül ve kader” gibi referansları (31, s:97–98) kullanarak hem toplumdaki eşitsizliklerin hem de kamusal giderek dönüştürülmesinin ve daraltılmasının toplum tarafından normal görülüp kabul edilmesini, rıza gösterilmesini sağlamaktadır.

Yeniden Kamusalı, Yok Edici Alt Yapı ve Üst Yapı Dinamikleri (1980-....)

Son otuz yıllık neoliberal uygulamanın ve beraberinde gelen ve kapitalizmin 1929 krizinden bu yana gördüğü en derin kriz olarak da nitelenen 2008 krizi ve Büyük Resesyonunun ardından kamusal hizmetlerin insan odaklı olmaya başladığı, giderek genişletildiği ve demokratikleştiği, bu bağlamda kamusal giderek arttığı ya da halkın yönetime yeni katılım modellerinin oluşmaya başladığı ilerici bir anı yaşamak bir ütopya mıdır? Yoksa kamusal alanın tamamıyla neoliberalizme ve küreselleşme baskılarına teslim edildiği bir durumun derinleşerek devam edeceği gerçeği ile mi karşı karşıyayız? Bu sorunun yanıtı “toplumsal gelişmeleri nasıl yorumladığımız ve onlara nasıl müdahale edeceğimizde” saklıdır.

Öncelikle olay ve olgular bilimsel olarak nasıl çözümlenmelidir? Tarihsel Maddeci Felsefe, olayları ve olguları var oldukları tarihsel koşullar içinde ve mevcut ekonomik sistemin, üretim tarzının iç çatışmaları, dinamikleri ve sınıf mücadeleleri ile açıklar. Bu felsefi yönetime göre, son tahlilde insanın bilinç, düşünce, davranış ve tutumu ve alışkanlıklarını belirleyen şey maddi üretim tarzıdır, yaşam koşullarıdır (32). Toplumsal olay ve olgular derindeki ihtiyaçların bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Yani bunlar alt yapıdaki zorunlulukların ya da ertelenemez ihtiyaçların dışavurumlarıdır. Bu olaylar aynı zamanda üst yapıdaki gelişmelerden de etkilenirler.

1980’li yıllardan bu yana önemli bir dönüşüme uğrayan kamusal olgusu da tarihsel maddeci bir perspektiften ele alınmalıdır. Bu bağlamda, mevcut

(ve gelecekteki) kamusalı iyi çözümleyebilmek için son otuz yıldır dünya ve Türkiye’deki hem iktisadi alt yapıda hem de politik ve ideolojik üst yapıda ne tür bir dönüşüm yaşandığını iyi kavramak gerekir.

1980’lerin başlarından itibaren adına yaygın bir biçimde ‘neoliberalizm’ denilen yeni bir dönemi yaşamaktayız. Bu dönemin temel özelliği; küreselleşme ve finansallaşmanın hızlanması ve baskın hale gelmesi, tekellerin (ya da oligopollerin) özellikle metropollerde hayatın her alanında yaygınlaşması ve devletin ekonomiye müdahale alanının daraltılarak, uluslararası piyasaların ve bunların aktörleri dev sermaye şirketlerinin tam hegemonyasının ve adeta bir piyasa diktatöryasının (33) tesis edilmesidir.

Bu dönemde ayrıca, kısa dönemli iş döngüleri biçiminde kendini gösteren kapitalist krizlerin yanı sıra çok uzun yıllar süren uzatılmış durgunluklar (stagnasyon) ve resesyonlar ortaya çıkmış ve üst yapıda burjuva demokratik devletlerden finansal oligarşik devlet biçimlerine yönelim artmıştır.

Alt yapıdaki dönüşümün en önemli dinamikleri olan küreselleşme ve finansallaşmanın ulaştığı boyutlar çok çarpıcıdır. Öyle ki bir yılda tüm dünyadaki reel mal üretiminin toplam değeri ortalama 55–60 trilyon \$ iken finans piyasalarındaki yıllık toplam işlem hacmi bunun 63 katı yani 3,450 trilyon dolardır (34). Bu gerçek, dünyanın en büyük ekonomilerinin ve en güçlü hükümetlerinin dahi finans kapitalin saldırılarına karşı durmalarının ne denli zor olduğunu ortaya koymaktadır.

Küresel düzeyde sermaye ağı finans kapitalin denetimindedir: Dünyada 2007 yılı itibariyle 43,060 çok uluslu şirketten oluşan bir sermaye ağı mevcuttur ve bu ağ küresel kapitalist ekonomik gücün kaynağını oluşturmaktadır. Bu ağın %40’ı tek başına 147 şirket tarafından kontrol edilirken, özellikle en tepedeki 50 şirketten biri hariç kalan tamamı finans şirketlerinden oluşmaktadır (35).

Küresel reel piyasalarda da benzer bir oligopolleşme eğilimi söz konusudur. Yani dünya üretimi ve ticareti az sayıda çok uluslu şirket tarafından doğrudan ve dolaylı yollarla kontrol edilmektedir. UNCTAD’ın bir araştırmasına göre (36, s:2), dünyanın en büyük 100 çok uluslu

şirketinin aralarındaki ilişki klasik anlamdaki rekabetten farklı olup, daha ziyade bir rakiplik ve işbirliği diyalektiği biçimindedir. Özellikle de fiyat rekabeti çok tehlikeli bir şey olarak düşünüldüğünden genelde bundan sakınılmakta, bunun yerine firmalar büyük ölçüde düşük emek gücü maliyetli durumlara, kaynak rekabetine ve ürün farklılaşmasına yönelmektedirler.

Uluslararası teknelci sermayenin iktisadi gücünün yoğunlaşması ve kontrol gücünün artması aynı zamanda dolaylı bir biçimde, yani taşeronluk ve yönetim sözleşmeleri, anahtar teslimi anlaşmalar, franchising, lisanslama ve ürün paylaşımı gibi uluslararası stratejik ittifaklarla da sağlanmaktadır (örneğin Star Alliance gibi mega işbirlikleri THY dahil otuz yakın ülke hava yolu şirketini bünyesinde toplamış durumdadır) (36, s:7).

Bu olgudan hareketle; günümüz kapitalizminin en çarpıcı özelliğinden birinin, küresel düzeyde tekelleşme (ya da oligopolleşme) olduğu, bunun giderek genel bir eğilim halini aldığı ve dünyada bu yapıdan özerk hiçbir ekonomik faaliyetten söz etmenin mümkün olamayacağı ileri sürülebilir.

Bu eğilimin çok önemli ekonomik ve politik sonuçları mevcuttur. Üst yapıya ilişkin en önemli sonucu örneğin, Avrupa'da burjuva demokrasilerinin giderek geçerliliğini yitirmesi, yerini finansal oligarşik devlet biçimlerine, yarı Bonapartist rejimlere, teknokrat hükümetlere terk etmesidir (26). Bu da yakın gelecekte kamusal alan giderek daha da daralıp, dönüşeceğinin ipuçlarını vermektedir.

İkinci önemli gelişim egemen burjuva ideolojisindeki dönüşümdür. Daha önce de vurgulandığı gibi neoliberalizm bir yandan yeni bir din gibi hiçbir şekilde tartışılmayan, kesin biat edilen bir ideolojiye dönüşürken, diğer yandan yeni muhafazakârlık ve din kurumlarıyla stratejik işbirliği yapmakta, bu durum kamusal alan dâhil geniş yığınların hayatı üzerinde çok ciddi etkiler yaratmaktadır.

Neoliberalizm, kökü 1930'lara kadar giden (ilk olarak 1930'larda bir grup Fransız neoliberal tarafından yapılan Colloque Walter Lippmann adlı bir konferansta) bir süreç içinde tasarlanmış (37) ve 1929 Büyük Depresyonu ve yükselen sosyalizm

karşısında klasik liberal ideolojinin çaresizliğine karşı geliştirilmiş olan ve 1970'lerde Keynesyenizm ve Fordizmin inkârı olarak egemen sınıfların hizmetine sunulan bir burjuva ideolojisidir.

Bu ideoloji, "Neoliberal Düşünce Kolektifi" tarafından geliştirilmiştir. Bu Kolektif'in en önemli unsurları 1947 yılında kurulmuş olan Mont Pelerin Topluluğu'nda ortaya çıkmıştır. Bu bir büyük meclis gibidir ve neoliberal düşüncenin think tanklar, gazeteler ve politika danışmanları aracılığıyla yayılmasından sorumlu bir kuruluş olarak tasarlanmıştır. Anahtar figürler olan Hayek ve Von Mises, Menger'in temsil ettiği Avusturya Okulu'nun mirasçılaridir. Başlangıçta bu Topluluğun 1107 üyesinin çok az bir kısmı aslında iktisatçı idi. Çoğunluğu hemen her kıtadan ve metropol ekonomilerden gelmiş olan üniversite personelinden, yargıçlardan, işadamlarından, gazetecilerden, hukukçulardan ve tarihçilerden, felsefecilerden ve din bilimcilerden oluşmaktaydı. Böylece bu Toplulukta formüle edilen fikirler kolaylıkla bağlantıları aracılığıyla tüm dünyaya yayılabiliştir (38).

Popüler inancın aksine neoliberalizm devleti gece bekçisi gibi görmez. Devletten bir yandan kamusal alanları dönüştürmesini ve piyasa hegemonyası lehine küçültmesini isterken, diğer yandan da devletin sermaye lehine ve sistemi kurtarmak için aktif müdahalesini savunur.

Neoliberalizm monolitik bir tarihsel gelişim değildir. Hemen her yerde gösterdiği ortak özellik özelleştirmeler, kamunun küçültülmesi, taşeronlaştırma, deregülasyon, örgütsüzleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarıyla sermayeye sınırsız hareket özgürlüğü sağlarken, kamusal alanları daraltması ya da bu alanların kamusal alanı ortadan kaldırmasıdır.

"İktisadi etkinlik" neoliberalizmin ve kamusal alandaki dönüşümün temel kavramıdır. Bu kavram aracılığıyla neoliberal iktisatçılar gelişme ve ilerleme sözü, günahlarından arınma ve yeryüzü cenneti sözü verirler. Öyle ki artık bir tür "Piyasa Tanrı" vardır, iktisat bilimi bir çeşit teolojiye dönüşmüştür ve iktisatçılar da insanlara iyi ya da kötü şeyleri gösteren din adamlarıdır. Piyasalara müdahale Tanrı'nın işine karışmak demektir ki dindar kullar bunu yapmamalıdır. Dine göre

insanlar gerçek inançlarını yitirdiklerinde felaketle karşılaşılır. Neoliberalizme göre de insanlar Piyasa Tanrı'ya olan inançlarını yitirdiklerinde ve başka arayışlara girdiklerinde ekonomik kriz doğar. O nedenle Piyasa Tanrı'ya olan inancın tazelenmesi gereklidir (39).

Neoliberalizm yeni muhafazakârlıkla el ele vererek ve onu güçlendirerek yürümektedir. Tarık Ali neoliberalizmin kamuyu geri plana itip, küçülterek onun politik söyleminde ümitsizlik yarattığını ve bu boşluğun din tarafından doldurulduğunu ileri sürer (40). David Harvey'e göre ise neoliberalizmin tahrip ettiği sosyal uyum yeni muhafazakârlık ile tamir edilmektedir. Bu bağlamda görev olan neoliberal sistemin sivil toplum kuruluşları devletin boşalttığı alanlara dalmakta ve özelleştirmeler için Truva Atı gibi işlevi görmektedirler (41).

Dinsel ideolojik sistemlerin merkezinde Tanrı, yeni teolojik sistemin merkezinde ise Piyasa vardır. Tanrı her şeye sahip (omnipotent), her şeyi bilir (omniscient) ve her yerdedir (omnipresent). Piyasa da böyledir. Her daim biz faniler kanıtlarını göremesek de Piyasa her türlü gücün üzerindedir, her şeyi bilir ve her yerdedir. Tanrısal güç "yoktan var etmek, vardan yok edebilmektir". Piyasaların tanrısal gücü her şeyin metalaştırılmasında kendini bulur. Piyasalar geçmişte sadece tanrıların sahip olduklarına inanılan bir bilgelik düzeyine sahip oldukları inancını yayarlar. Örneğin İnsanların neye ihtiyaçları var ya da olması gerektiğini en iyi onlar bilirler. Tanrı Piyasa her yerdedir. Piyasa arkadaşlık ilişkilerini, aile yaşamını, evlilik, çocuk yetiştirme dâhil en özel olanı dâhil etkisi altına alır (39).

Neoliberalizm tıpkı muhafazakârlar gibi kalıcı ebedi değerler temelinde kalmak ve belli temel inançların kutsallığı konusunda ısrarcıdır. Bu ısrar tarihsel maddeciliğe yaptıkları saldırıların bir ifadesidir. Bu duruş neoliberalizm ve din örtüşmesini açıklar.

Neoliberalizm bir tür yeni muhafazakârlıktır, zira "herkes olması gereken yerde yaşamak için doğmuştur" fikrinin mutlak doğru kabul edildiği Aydınlanma öncesi çağa geri dönüş demektir. Teorik olarak muhafazakârlığın çeşitli kanatlarında yer alırken, politik olarak tüm muhafazakâr yapının en güçlü müttefikidirler.

Neoliberaler sosyalizme karşı her şeyi yaparlar. Kamusalığa karşı çıkışlarının bir nedeni de onun sosyalizm ile ortak paydasını oluşturan kolektivizmi içermesidir.

Sonuç Yerine

Neoliberal yeniden yapılandırma ile geçen otuz yılın ardından gelen kemer sıkma çağında gelişmiş kapitalist ülkelerde, özellikle de Avrupa Birliği ülkelerindeki sosyal devletlerin geleceği son derece belirsiz görünmektedir. Çünkü kemer sıkmanın kurumsallaştırıldığı bir çağda emek ile sermaye arasında bir uzlaşmaya ihtiyaç duyulmamaktadır.

Kriz dönemleri kamusalığı iyice daraltmaktadır. 2008 krizine geriye dönük olarak baktığımızda finansal kriz olarak başlayan krizin bir kamu borç krizine dönüştüğünü görürüz. Bu nedenle de denk bütçe, mali disiplin / kemer sıkma konusunda sermayenin talebi burjuva devletlerde karşılık bulmaktadır. AB'deki Yeni Ekonomik Yönetişim altında Keynesyenizm dahi resmen yasaklanırken, sendikalar ve kamusal refah programları saldırı altındadır.

Bu yeni süreçte metropol ülkelerde dahi kamu sektöründeki ücretler düşürülmüş, kamu sektörü ciddi ölçüde küçültülmüş ve sosyal sigorta ve emeklilik kazanımları ciddi saldırıya uğramıştır. Finans kapitalin isteğiyle kamunun elinde ne kaldıysa özelleştirilirken, özellikle de krizin en çok vurduğu ülkelerde sosyal refah sistemi büyük hasara uğratılmıştır. Azgelişmiş ülkelerde ise burjuva demokrasininin kırıntıları dahi yok edilmektedir.

Kısaca, kapitalizm uzun süreli bir resesyon içine girmiştir. Bu İngiltere ve ABD'nin 1870-1890'lar ortasına kadar süren Depresyonuna ve 1930'lar Depresyonuna benzer özellikler taşımaktadır. Yani bu kriz bildik bir boom /büst döngüsü değildir. Bugün kapitalizm düşük büyüme ya da hiç büyüyememe durumuna girmiştir, bu da istihdam ve gelirlerin kriz öncesi düzeylere döndürülmesine imkân vermemektedir.

Miktarı, kapsamı ne olursa olsun parasal gevşetme, mali teşvik ya da kemer sıkma bu durumu iyileştirmeyecektir. 1880'lerdeki ya da 1980 öncesi gibi çok temel bir çöküş kaçınılmaz

gibi gözükmemektedir. Önümüzdeki süreçte işçi sınıfı direnç göstermezse görece olarak iyi senaryo işsizliğin artması, yaşam standartlarının daha da düşmesi ve hak ve özgürlüklerin daha da budanması olacaktır. Kötü senaryo ise, devrimci güçlerin henüz hazır olmadığı bir durumda, savaşlar da dâhil bir sosyal felaketlerin yaşanmasıdır.

Sosyalist hareket bir yandan reel sosyalizm ve onun kamusallıkla ilgili paradokslarına henüz sağlıklı bir çözümlenme sunamazken, diğer yandan kapitalist dünyaya ilişkin teorik ve pratik devrimci bir çözümü de henüz geliştirememiştir. Yani toplumu ve dünyayı ileri doğru değiştirebilecek tek güç olan sol-sosyalist hareket dünya genelinde hala bir politik ve ideolojik kriz yaşamaktadır.

Önümüzde çok önemli gelişmeler mevcuttur ve bunlar kamusallık konusundaki düşüncelerimizi gözden geçirmeyi gerektirmez. Kemer sıkma bir yönüyle sosyal refah sisteminin emekçilere yönelik kazanımlarını ve bunun teminatı durumundaki sendikaları tamamen etkisiz kılmak amacıyla hayata geçirilmektedir. Sınıf uzlaşması fikri gözden düşmüş, yani sosyal ortaklık ideolojisi giderek sönmüştür. Sosyal demokrat/ merkez sol hükümetler açısından olumsuz ve kısmen de felaket içeren bir gelişme söz konusudur. Uluslararası sermaye kamusallık karşıtı politikaları Yunanistan, İspanya, Portekiz, Fransa, İtalya, Norveç ve Danimarka gibi ülkelerde bizzat sosyal demokrat hükümetlere uygulamıştır. Avrupa Birliği bir bütün olarak bir süredir otoriteryan bir yönelim içine girmiştir.

Bu nedenle bugün itibarıyla Keynesyen sosyal devlet kamusallığını savunmak anlamsızdır. Bu bir sosyal demokrat ütopyanın ötesine geçemeyecektir. Zira mevcut durum itibarıyla sosyal refah devleti çağının sonuna gelmiş bulunuyoruz. Yani, bugün gelinen nokta itibarıyla sosyal devlet kamusallığı yeni devletleştirmelerin savunulmasından öte anlam ifade etmemektedir. Amaç sosyal refah devletini korumak ya da savunmak olmamalıdır. Ama bu tespit, zorlu mücadelelerle şu ana kadar elde edilmiş olan kazanımların sonuna kadar savunulmasını dışlamaz. Uzun dönemde sosyalist anlamda bir toplumsallığın yaratılması amaçlanmalıdır.

Dipnotlar

1. Yazar kitabının 3–7.Bölümlerinde (s.64- 202) bu iki işlevin harcama türlerine göre nasıl gerçekleştirildiğini detaylı olarak anlatmaktadır.
2. Değişim ve dönüşüme ilişkin saptamalar büyük ölçüde bu kaynaktan aktarılmıştır.
3. Bu bağlamda Türkiye’de, başta Kürtler olmak üzere diğer halkların, kadınların gay ve lezbiyenlerin kamusal alanın dışına itildiklerini ileri sürmek abartı olmayacaktır.

Kaynaklar

1. Samuelson PA. “The Pure Theory of Public Expenditure”, Review of Economics and Statistics. 1954;36(4):387-9.
2. Samuelson PA. “Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure”, Review of Economics and Statistics, 1955;37(4):350-6.
3. <http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/corporatism.htm>
4. Newman J, Clarke J. Politics and Power: Remaking the Public in Public Services, Sage: London, 2009, (Bölüm 2–8).
5. Abrahamson, Peter, Welfare States and Public Health: An International Comparison, 2008, <http://www.eclac.cl>
6. Varna GM. Assessing the publicness of public places: towards a new model, PhD thesis, 2011, <http://theses.gla.ac.uk>.
7. Bailey SJ. Public Sector Economics, Second Edition, Palgrave, 2002:26-34.
8. Stansfield SK, et al. Innovative Financing of International, Public Goods for Health”, WHO / CMH Working Paper Series, Paper No. WG2 (22January 2002).
9. Durmuş, M. “Sosyal (kamusal) malların yeniden tanımlanması gereği”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 2006;59(17): 65–99
10. Kalaycı, N. Kamusal Alan Kavramı Üzerine Bir İnceleme: Aristoteles-Marx-Habermas, Hacettepe Üniversitesi SBE Felsefe Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2007
11. Habermas J, Kamusalın Yapısal Dönüşümü, İletişim Yayınları 438, İstanbul, 1997.
12. Turan Ö, The Triangle of Publicness, Communication and Democracy in Habermas’s Thought, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
13. Keynes JM, The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936, Book V :Money-Wages and Prices, Chapter 20: The Employment Function, <http://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/>

14. Musgrave R, Musgrave P. Public Finance in Theory and Practice, McGraw -Hill- Kogakusha Ltd. London, 1980: 237-254
15. Wahl A. The Rise and Fall of the Welfare State, <http://www.slideshare.net>, (15.11.2012), Lecture held at the conference "Economy of Crisis Capitalism and Ecology of the Commons", 22.-24. November 2012, Zagreb, Goethe Institut (Vukovarska str. 64) / MAMA (Preradovićevea str.
16. O'Conner J. The Fiscal Crisis of the State, St. Martin's Press, New York, 1974:16.
17. Husson M. "The debate on the rate of profit", <http://internationalviewpoint.org>, (01.07.2010) Michel Husson,, "La hausse tendancielle du taux de profit", (January 2010) 'dan aktaran.
18. OECD. <http://stats.oecd.org/Index.aspx> (Erişim: 01.07.2010).
19. Kliman A. "The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence", 1st (incomplete) draft, (14 Ekim 2009).
20. Dornbusch R. "Debt Problems and the World Macroeconomy", Developing Country Debt and Economic Performance, 1989; 1:299-312
21. Sachs JD. (der.), The International Financial System, Chicago and London: University of Chicago Press, (2010).
22. Dumenil G, Levy D. "Costs and Benefits of Neoliberalism: A Class Analysis", Financialization and the World Economy, Gerald A. Epstein (der.), Northampton: Edward Elgar, 2005 içinde. S: 18
23. Durmuş M. "12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası", Memleket Siyaset Yönetim, 2011;15:95-139.
24. Ortner S, "Klein, Harvey, Inside Job" and Neoliberalism, Anthropology of This Century", May 2011, Mandel, Harvey ve Lashand Urry'den aktaran <http://brechtforum.org>.
25. Bayramoğlu S. Yönetişim Zihniyeti, İletişim Yayınları, 2005.
26. Durmuş M. "Avrupa'da Teknokrat Hükümetler: Quo Vadis Demokrasi", Kurtuluş Dergisi, 2012;2:15.
27. Hague M. Shamsul, "The Diminishing Publicness of Public Service Under the Current Mode of Governance", Public Administration Review, 2001;61(1):65-82.28. Bondgraham D. "How public-private partnerships extract private profit from public infrastructure projects", <http://www.dollarsandcents.org>, (November/December 2012).
29. "Devlet hastaneleri yandaşa gitti", <http://www.yurtgazetesi.com.tr>, (23 Aralık 2012).
30. Haenni P. Piyasa İslamı- İslam Suretinde Neoliberalizm (çeviren Levent Ünsaldı), Özgür Üniversite Kitaplığı, 2011:20-21
31. Durak Y. Emeğin Tevekkülü, 2.Baskı, İletişim Yayınları, 2012.
32. Marx K. Preface of A Contribution to the Critique of Political Economy, 1859, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/critique-pol-economy/preface-abs.htm>
33. Leys C. "Dictatorship of the market", New Left Project, (31.05.2010), www.newleftproject.org.
34. Ramonet I. "European Democracy And The Financial Coup D'etat", <http://www.zcommunications.org>, (December 29, 2011).
35. Du Boff Richard B. "Who Controls Capital? What Does Capital Control?" <http://mrzine.monthlyreview.org/2011/db261111.html>. (26 November 2011)
36. Foster JB, McChesney RW, Jonna RJ. "The Internalisation of Monopoly Capital, Monthly Review, Vol.63. No.2 (June 2011), s. 2. UNCTAD, 2010 World Investment Report'tan aktaran.
37. Plehwe D. "Neoliberalism in Theory and Practice," Tom Mills interviews Dieter Plehwe, New Left Project, <http://brechtforum.org/economywatch>(14.03. 2012).
38. "The Grandeur of Treason: Religion, Markets and Neoliberalism, 1 of 2", <http://jeestunautre.wordpress.com>, (November 14, 2008).
39. Cox Harvey "The Market as God, living in the new dispensation", <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1999/03>.
40. Schneider N. Neoliberal Political Economy and the Religious Revival, Department of Religious Studies University of California, Santa Barbara <http://free-doc-lib.com>, (March 2007).
41. Choonara J. "A War Waged by the Wealthy", Interview by Joseph Choonara, <http://www.socialistreview.org.uk>, (February 2006).●

SAĞLIK REFORMLARIN ARKA PLANI: SAĞLIK HİZMETLERİNİN SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNE DOĞRUDAN KATKISI

Dr. Mehmet ZENCİR

Prof., Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD

Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) 2003 yılında başladı, her geçen gün ne yaptığını bilen ve çıkan günlük sorunları da programa zarar vermeden atlatabilen bir hatta ilerliyor. Sağlık alanında yapılanlara karşı geniş yelpazeli bir muhalefet de söz konusu. Muhalefet yelpazesinde konu ile ilgili çeşitli yaklaşımlar öne çıkıyor: Cumhuriyet kazanımlarına saldırı, ulusal çıkarlara saldırı, yeni bir emperyalist işgal, sağlık alanının özelleştirilmesi, sağlık ve sağlık hizmetlerinin metalaştırılması. Bu yaklaşımların ortak yanları olmasına karşın, temel değerlendirmede öne çıkanlar ve mücadele stratejik olarak farklılık gösterebiliyor. Bu yazıda SDP'nin nasıl ele alınması gerektiği ile ilgili perspektif sunulacak ve sağlık muhalefetine mücadele stratejisinin ne olması gerektiği ile ilgili görüş oluşturulmaya çalışılacaktır.

Sağlık ve sağlık hizmetleri eş anlamlı kavramlar değildir. Sağlık daha geniş çerçevede ele alınması gereken bir kavramdır. Yine sağlık hizmetleri de genellikle tıbbi bakım hizmetleri olarak ele alınmakta ve tıbbi bakım hizmetleri ile sağlık hizmetleri eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Yaygın bir kullanım olması vesilesi ile yazıda da tıbbi bakım hizmetleri kapsamında sağlık hizmetleri ele alınacaktır.

Yazıda sağlık hizmetleri ile ilgili genel bir değerlendirmeden ziyade güncel değişiklikler ele alınmıştır. Bu nedenle çarpıtılmış sağlık algısı, yaşamın tıbbileştirilmesi, insan merkezli sağlık anlayışı, bireyselleştirilmiş sağlık algısı; sağlık hizmetlerinin patriyarkal yönleri, hekim merkezli olması, uzmanlaşma odaklı eğilimi, antidemokratik olması, ayrımcı yönleri, tarihsel bilgi birikimi ve halkların kültürlerini yok sayması vb. birçok başlık daha

ayrıntılı bir değerlendirme gerektirdiği için yazı dışında tutulmuştur. Konu ile ilgili sadece şu söylenebilir: Sağlık ve sağlık hizmetleri için sıralanan özellikler sönümlenmemiş, aksine daha da derinleşmiştir.

Kestirmeden girmek gerekirse; SDP ile sağlık ve sağlık hizmetleri metalaştırılmakta, kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu alan haline gelmektedir. Bu süreç hem kamu hem özel sektörü etkilemektedir. SDP ile sağlık emekçileri için istihdam ve çalışma koşullarında ciddi dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Hem halk, hem sağlık emekçileri hem de sağlıkçı yetiştiren yüksek okullar/fakülteler için sağlık ve sağlık hizmeti paradigmalarında ciddi dönüşümler söz konusudur.

Kapitalizm ve Sağlık Hizmetleri

Kapitalizm açısından sağlık hizmetleri çeşitli işlevler görmektedir: Emek gücünün yeniden üretimi, siyasi işlevler (ulusun inşa süreci ve hegemonyanın kurulması), sermaye birikimine katkı... Kapitalizmin gelişim tarihinde bu işlevlerin iç içe geçtiğini, bununla birlikte tarihsel süreç içerisinde ağırlıklarının değiştiğini söyleyebiliriz. Kapitalizmin erken evrelerinde emek gücünün yeniden üretimi ve ulus devletin inşası temel işlev iken, sınıf mücadelelerinin arttığı dönemlerde emek gücünün yeniden üretimi yanı sıra siyasi hegemonyanın kurulmasında sağlık hizmetlerinin payı büyük olmuştur. Geç kapitalizm döneminde (neoliberal) ise artık sağlık hizmetlerinin doğrudan sermaye birikimine katkısı gittikçe başat hale gelmiştir. Sağlık hizmetleri kapitalist üretim ilişkilerinin yaşandığı sömürünün derinleştiği bir alan haline almıştır(1). Bununla birlikte hem neoliberal politikala-

rın yarattığı derin eşitsizliğin dindirilmesi hem de siyasi hegemonyanın inşa edilmesi için; sadaka niteliğinde verilen sağlık hizmetleri karşımıza çıkmaktadır.

Sağlık alanında finansmanla ilgili reformlarla, emek gücünün yeniden üretimine yönelik sağlık hizmetlerinin bedeli doğrudan emekçilere yüklenmiştir. Birincil bölüşüm ilişkilerinde derin sömürüye maruz bırakılan emekçiler, toplanan vergilerle oluşan bütçenin yeniden dağıtımı sürecinde de devre dışı bırakılmaya çalışılmaktadır. Kapitalist devlet gerçek yüzünü gösterirken, sosyal harcamaları her geçen gün emekçilerin sırtına yüklemeye başlamıştır. Devletin gün be gün finansmandan çekildiğini görmekteyiz. Reformlar ile finansmanda “hizmeti alan öder” mantığı egemen hale getirilmiştir. Hizmeti almaya prim ödemek yetmemekte, her geçen gün katkı-katılım payı, ilave ücret, fark ücreti, paket dışı uygulamalar, istisnai sağlık hizmeti vb. adlarla ek ödemeler birer zorunluluk haline almaktadır. Geçmişte emeğin yeniden üretimi amaçlı devlet destekli verilen sağlık hizmeti, emekçilerin doğrudan bedel ödediği bir hizmet haline dönmüştür.

Sağlık Hizmetlerine Sermayenin İlgisi

Erken kapitalizm aşamasında sermaye birikim süreci için cazip olmayan sağlık alanı günümüzde sermaye için ciddi yatırım yapılan sektör haline gelmiştir. Bu değişimin altında yatan nedenleri birkaç başlıkta toplayabiliriz: Sermaye için karlı alanların tükenmesi ve krizden çıkmak amacıyla yeni yatırım alanları arayışı, dünya nüfusunun artması ve ortalama ömrün uzaması ile pazarın büyümesi, tıbbi teknolojide yaşanan gelişmelere bağlı üretim hızının artması, aşırı uzmanlaşma ve neoliberal ideolojinin dayattığı tüketim kültürünün sağlığa da sirayet etmesi.

Sağlık muhalefetine yaygın kabul gören, dillerde pelesenk olan tedavi edici hizmetlerin ağırlığının artırılması, sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi, özel sektöre peşkeş çekilmesi, uluslar arası sermayenin sağlık alanına nüfuz etmesi vb. söylemler daraltıcı söylemlerdir.

Metalaşma dinamiği sadece tedavi edici ve esenlendirici hizmetleri değil, koruyucu ve geliştirici hizmetler dahil sağlık alanında yürütülen tüm hizmetleri kapsamaktadır. Erken tanı başta olmak üzere, genişletilmiş bağışıklama programı, sağlıklı yaşam söylemi ile risklerin azaltılmasına yönelik her türlü girişim (ilaç, alternatif tıp, egzersiz salonları, organik gıda, sağlıklı teknoloji, sağlıklı ev araç gereçleri vb.) metalaşma dinamiğinden payını almıştır. Sağlıklı-sağlıksız ayrımı belirsizleştirilmiş, olası risklerin önlenmesine yönelik tıbbi hizmetler devreye girmiştir. Hasta nüfusun yanında, daha büyük çoğunluğu oluşturan sağlıklı kişiler, risklerin önlenmesi konusunda tıbbi hizmetlere bağımlı hale getirilmiştir.

Yine sağlık hizmetlerinde devlet tekelinin (devletleşmiş sermaye) kırılması ile özel sektörün sağlık alanına nüfuz etmesi ve ağırlığını artırması şeklinde ifade edilen özelleştirme tartışması daraltıcıdır. Dün olduğu gibi bugün de devlet sermayeden bağımsız bir yapı değildir. Dün sermayenin çeşitli çıkarları uğruna (emek gücünün yeniden üretimi, siyasal işlevler, kar oranının düşük olması vb.) devlet tekeli ile gerçekleştirilen sağlık hizmet üretiminden, sermayenin güncel çıkarları nedeniyle (kapitalist hareket yasalarının dayatması ile) devletin sağlık hizmet üretiminden aşama aşama çekilmesi gerçekleşmektedir. Aynı zamanda özel sağlık sektöründeki kapitalist üretim ilişkileri, devlete ait sağlık kurumlarında yaşanmaya başlanmıştır. Kamu sağlık hizmetlerine kapitalist üretim ilişkileri hakim olmuş, özel sağlık sektörü ile arasındaki fark ortadan kalkmıştır. Özel sağlık sektöründeki artı değeri artırmaya yönelik değişmeyen sermaye yatırımları; maliyet unsuru olan kalemlerin taşeronla devredilmesi; mutlak ve göreceli artı değeri artıran emek sömürüsüne yönelik çabalar; yönetsel değişiklikler (yönetişim, toplam kalite yönetimi vb.); emek denetim mekanizmaları vb. özellikler devlete ait sağlık kurumları için de geçerli hale gelmiştir.

Sağlık alanındaki son değişiklikleri sadece uluslar arası sermayeye bağlama yaklaşımı da daraltıcıdır. Mevcut değişikliklerde hem uluslar arası sermayenin hem de yerli sermayenin çıkarı vardır. Sağlık alanının metalaşmaya açılması yerli burjuvazi için de yeni yatırım alanı işlevi görmektedir. Gerek uluslar arası sermaye, gerekse yerli sermaye

gruplarını tek bir bileşen şeklinde görmemekte yarar vardır. Sağlık alanına sigortacılık ve hastanecilik hizmetleriyle, tıbbi teknoloji ve ilaç endüstriyle, tıbbi destek ürünleri ve destek hizmetleriyle, inşaat/emlak işleriyle giren çok çeşitli büyüklükte yerli ve uluslar arası sermaye grupları vardır. Bu sermaye grupları; sağlık alanının metalaşmaya açılmasında ortak çıkarları olmasına karşın, çıkarlarının çeliştiği ya da kendileri için daha büyük payın ayrılması konusunda ciddi sorunlar/tartışmalar yürütmektedir. Aynı zamanda sağlık alanına yatırım yapmayan sermaye grupları için de sağlık alanına yapılan yatırımların yarattığı rahatsızlıkların olması kaçınılmazdır. Uluslar arası sermaye grupları için üretim araçlarının yaygın olarak kullanılması en önemli gereksinimdir. Bu nedenle tıbbi teknolojinin ve ilaç kullanımını artırmaya yönelik reformların ciddi savunucularıdır. Yine, tıbbi teknoloji ve ilaca yatırım yapan uluslar arası sermaye grupları için yeni hastaneler ve laboratuvarlar açılması, sağlık kampüslerinin kurulması, mevcut hastanelerin tıbbi teknolojik yatırımlarla güçlendirilmesi, güncel tanı ve tedavi spektrumunun genişletilmesi yönündeki politikaların vücut bulması için baskı oluşturmaktadırlar. Bu sermaye grupları için; açılan 500'den fazla özel hastane, yenilenen ve teknolojik yatırım yapılan devlet hastaneleri, poliklinik başvuruları, hastane yatışları, tanıya yönelik tetkikler/girişimler ve ameliyatlardaki artışlar yüz güldürücüdür. Sigortacılıkla uğraşan sermaye ise bir yandan genel sağlık sigortasının kamudan özele devredilmesine yönelik baskılarında ısrar ederken, tamamlayıcı sağlık sigortası ve malpraktis üzerinden pazarlarını genişletme arayışındadır. "Kamu-Özel Ortaklığı" ile devlet hastanelerinin yenilenmesi, emlak sektörü başta olmak üzere çok sayıda sermaye grubu için karlı yatırımlar olarak okunabilir.

Hizmet Sunumundaki Reformlar Sağlık Hizmetlerinin Metalaştırılması Sağlık Hizmet Üretiminde Kapitalist Üretim İlişkileri

Dünya genelinde kapitalizm 1970'lerde girdiği krizi aşabilmek için kendini yeniden yapılandırmıştır. Bu amaçla yapılanlara örnek olarak; sermaye

hareketliliği önündeki engellerin kaldırılması, emek rejiminin esnekleştirilmesi, emek kazanımının bir bir alınması, metalaşmanın yaygınlaşması ve kültürel değişim (bireyselleşme ve tüketim kültürü) verilebilir. Sermaye toplumsallaşmasını genişletmiş ve sağlık, eğitim, su, kültür vb. alanlar kapitalist üretim ilişkilerine dahil edilmiştir.

Daha önce sermayenin dönemsel çıkarları (ekonomik ve siyasal) ve sınıf mücadelesinin basıncı ile yürütülen kamu hizmetlerine kapitalist üretim ilişkilerinin hakim kılınması, metalaştırılması değişik hizmet sektörlerinde benzer özellikler taşımaktadır. Hizmet üretimine müdahale, emek sürecinin kuralılaştırılması, ideolojik müdahaleler ile devlet adına verilen hizmetlerden çekilmenin alt yapısı hazırlanmıştır. Sağlık alanında süreci ele aldığımızda hastanecilik hizmetlerinde yapılanlar oldukça öğreticidir. Zaten hizmet açısından sık sık eleştirilen devlet hastaneleri her türlü olanaktan mahrum bırakılarak daha da çökertilmiş, hastaların özel sektöre kaymasının yolu açılmıştır. Bu arada özel sektörün yatırımları açısından da teşvikler unutulmamıştır. Çökertilen kamu sağlık hizmetleri; verimsizlik, kullanıcı memnuniyetsizliği, kalifiye personel yetersizliği, yoksul insanların erişim problemi, yolsuzluk, ihmaller ve yönetsel yetersizlikler başlıklarında toplanan tespitlerle reforme edilmeye aday kurumlar haline getirilmiştir. Reformların ana omurgası sağlık hizmetlerinin kullanım değeri esaslı değil, değişim değeri esaslı hale getirilmesidir. Niyet bu olunca reformların da buna göre şekillenmesi kaçınılmazdır.

Sağlık hizmetlerindeki reformlar belli başlıklarda ele alınabilir: Devletin sağlık üretiminden çekilmesi, özel sektörün ağırlığını artırması, uluslar arası sermaye ile ilgili ortaklıklar, devlet hastanelerinin işletmeleştirilmesi, hizmet satın alınmanın yaygınlaşması, sağlık kampüsleri, sağlık turizmine yönelik girişimlerin artması, birinci basamak hizmetlerin parçalanması (aile hekimliği), kamu hastane birlikleri, kamu-özel ortaklıkları, serbest sağlık bölgeleri...

Her ülkede özgüllük gösterse de tüm reformlardaki eğilim, daha az kaynakla miktar ve kalite açısından daha iyi "çıktı" elde etmek, daha iyi bilinen bir tabirle: "Para ile daha fazla değer yaratmak"tır. Bu amaçla bakımın etkinliği; kaynakların etkin kullanımı, erişim, kalite, müşteri memnuniyeti ve

sürdürülebilirlik gibi kavramlarla ifade edilmektedir(2). Sağlık hizmet üretiminin artırılmasına yönelik tıbbi teknolojik yatırımlar, yönetsel değişiklikler ve sağlık emekçilerinin istihdam ve çalışma koşullarında yapısal değişiklik gerçekleştirilmektedir.

Özel sağlık sektöründe daha çıplak gözükten işleyiş, devlete ait sağlık kurumlarında daha örtük bir tarzda karşımıza çıkmaktadır. Gün geçtikçe bu örtü ortadan kalkmakta ve devlete ait sağlık kurumlarında; yönetimden istihdam politikalarına, kaynak kullanımdan yatak planlamasına kadar tüm süreçler özel sağlık sektörü ile tam bir benzerlik içermektedir. Devlet hem kendini hem de hizmet ürettiği kurumları (sağlık, eğitim vb.) yeniden yapılandırmış, girişimci özellikleri öne çıkarmış, hem yönetsel tarzını ve hem de üretim birimlerini şirket hüviyetine büründürmüştür. Daha öncesi aldattıcı “sosyal” görünümü her geçen gün daha da ortadan kalkmakta, asli sahiplerinin, yani kapitalist-sermaye sınıfının emek sömürsüne dayandığı üretim ilişkilerinin tüm özellikleri sağlık hizmet üretiminde de artık kendini saklamamaktadır. Yapılan ve daha da geliştirilerek devam ettirilen uygulamalar desantralizasyon kavramı ile anılmaktadır. Sözcüğe yüklenen siyasal anlamlar (özerklik, katılımın genişlemesi, ademi-merkeziyetçilik, demokratikleşme vb.) uygulamaların başlaması ile dile gelmez olmuş, ekonomik rasyonalite öne çıkmıştır. Hedeflenen her sağlık kurumunun “kendi yağında kavrulması”dır. Dolayısıyla yatırım, hizmetin gerektirdiği sarflar ve sağlık emekçilerine aktarılan kaynaklar her geçen gün azal(tıl)maktadır. Kamu bütçesi ile devlete bağlı sağlık kurumları arasında ilişki kesilmeye çalışılmaktadır. Böylelikle devlet hastaneleri/üniversite hastaneleri asli olarak finansman kurumuna (SGK) hizmet satarak güçlü rekabetin olduğu sağlık pazarında hayatta kalma, yatırımlar yaparak büyüme yoluna evrilmiştir. Hal böyle olunca, sağlık hizmet üretimi başka rasyonellerle, değer yaratma, artı değer sızdırmaya yönelik her türlü yolun denendiği kapitalist işletmeler gerçekliği ile karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizmin kuralı olan “büyü ya da öl” devlet hastaneleri/üniversite hastaneleri için de geçerlidir. Bu acımasız kural; emek üretkenliğinin artırılmasına (emek sömürsü demek daha uygun) yönelik, sanayi de yaşanan her türlü yönetsel alter-

natifler gibi sağlık hizmetlerinde de taklit edilmekte, hatta daha da etkin yöntemler bulma çabaları ile karşımıza çıkmaktadır. Yalın üretim, toplam kalite yönetimi vb. güncel yönetsel stratejiler sağlık alanında uygulanmaya başlanmış olup; klinikler, poliklinikler, laboratuvarlar, ameliyathane ve yoğun bakım üniteleri, yataklar, yenidoğan küvezleri vb. maliyet-etkinlik açısından sorgulanmaktadır. Sağlık emekçilerinin vardiyaları, çalışma saatleri, tatil günleri, yemek molaları, iş-zaman etütleri...hepsi teker teker gözden geçirilerek maksimum etkinlik sağlanmaya çalışılmaktadır. Hastane içerisinde ulaşım, tetkik-tedavi-taburculuk için geçen süreler, vb. maliyet-etkinlik açısından tekrar tekrar değerlendirilmektedir. Yönetsel stratejilerde en son yenilik Uludağ Üniversitesi Hastanesi tarafından kamuoyu ile paylaşıldı: “Çoğu azla yapmak” şeklinde dile getirilen yalın üretim modeli(3). Yalın üretimden hedeflenenler: Artıkları fazla olan, verimli olmayan, güvensiz iş pratiklerini değiştirmek; kalite, maliyet ve zamana artırmak; sağlık hizmet üretiminde operasyonel etkinliği, kaliteyi, hızı ve maliyeti maksimize etmek (4)...

“Büyü ya da öl” kuralı güncel reform olan “Kamu Hastane Birlikleri (KHB)” ile iyice görünür olmuştur. Sağlık hizmet üretimi ve artı değer biriktirme kapasitesine göre hastaneler sınıflandırılmış, büyük ölçekli holdingler haline getirilmiştir. Bu holdingler her bileşeni ile (ildeki tüm hastaneleri, hastanelere ait üretim birimleri) sağlık alanındaki pastadan daha fazla pay almaya çalışacaktır. Pay alma yarışı özel sağlık sektöründeki güçlü aktörlerle rekabetin kızışması şeklinde okunmalıdır. Dolayısıyla üretim yapan her birimin rekabetin bileşeni haline gelmesi, hizmet üretimini artırması, artı değer üretmek için hangi hizmet üretiminin daha rasyonel olduğunu hesaba katması kapitalistleşen işletme için önemli hale gelmektedir. Holding için “büyü ya da öl” geçerlidir, büyümeyen ya da ölüme doğru eğilim gösteren hastanelerden hesap sorulmalıdır. Hesap sorma fonksiyonu bu rasyonaliteyi gerçekleştirilmeyen her klinik için, hatta her sağlık emekçisi için mümkün hale gelmelidir. İşte bu mantıkla bakıldığında KHB’indeki yapısal değişiklik daha anlaşılır hale gelmektedir. Türkiye tarihinde ilk kez bir devlet kurumunda “performansa dayalı sözleşmeli” olarak istihdam edilen, yönetim işlerinde çalıştırılan başta genel

sekreter ve hastane yöneticisi (CEO'lar, küçük büyük) olmak üzere tüm çalışanlar, bu kapitalist üretim mantığını yaşama geçirecek kişilerdir. Bu görevler için CEO ve küçük CEO'lara çok geniş yetki verilmiştir. Yetkilerini istenen doğrultuda kullanmaları kaçınılmazdır, çünkü bu yöneticilerin iş güvencesi pamuk ipliğine bağlıdır. Sık sık (ez az 6 ayda bir) performansı gözden geçirilen "büyü ya da öl" paradigmasının kıskacındaki CEO'lar ve diğer yönetsel ekip için sağlık emekçilerinin üretkenliğinin, verimliliğinin artırılması kaçınılmaz hale getirilmiştir. Birim zamanda en fazla gelir getiren üretimler ön plana geçecektir. Sağlık otoriteleri, yöneticileri tarafından bu durum üretkenlik, verimlilik diye adlandırılrsa da gerçek adı sağlık alanında canlı emek sömürüsüdür, yani sağlık emekçilerinin sömürülmesinin derinleştirilmesidir. KHB ile ilgili yasal mevzuat ile CEO'nun eli çok güçlendirilmiş, sağlık emekçilerinin güvenceleri bir bir ortadan kaldırılmıştır. CEO ve küçük CEO'lara hem üretimin maksimize edilmesine yönelik yetkiler (yatak planlama, klinik kapatma-açma, hastane birleştirme, taşeronla verilecek hizmetler, yeni yatırımlara karar verilmesi gibi), hem de sağlık emekçilerinin daha yoğun çalıştırılması amaçlı yetkiler (gelirin, çalışılan birimin belirlenmesi, mekanlar arası hareketlilik gibi) verilmiştir. Mecliste bekleyen Kamu Personel Rejimi Kanunu ile istihdamın güvencesizleştirilmesi de kapıdadır. Zaten mevcut durumda ana istihdam modeli 4b ve taşeronla bağlı istihdam olup güvencesiz istihdam yaygınlaştırılmıştır.

KHB'ni sağlık alanında güçlü rekabetle birlikte değerlendirmek gerekir. Özel sağlık sektörünün en sık dile getirdiği "haksız rekabet" olgusudur. Haksız rekabet olarak eleştirilen devlet kurumlarındaki sağlık emekçilerinin temel ücretlerinin hala kamu bütçesinden karşılanıyor olmasıdır. Kendi yağında kavrulmanın doğası gereği ve sağlık alanına yatırım yapan sermaye gruplarının baskısı ile kamu bütçesinin ortadan kaldırılmasının çok uzun bir süre almayacağı gözüküyor (sağlık emekçilerinin sessiz kalmaları, mücadele etmemeleri koşulu ile). Özel sektör ve diğer kamu hastaneleri ile sağlık alanındaki pazardan pay alma yarışı güçlü rekabeti zorunlu kılmaktadır.

Kamu-özel ortaklığı da sağlık alanına yatırım yapan sermaye grupları için önem taşımaktadır.

Sağlık kampüslerinin tam tekmil inşası ve donanımı ile birlikte destek hizmetlerinin ve tıbbi destek hizmetlerinin tamamı, tıbbi hizmetlerden kapabildikleri ile birlikte 25-49 yıllığına ihaleyi alan konsorsiyuma devredilmesi hedeflenmektedir. Bu uygulama ile hem taşeronluk kalıcılaştırılmakta hem de ihaleyi alan konsorsiyumun ukdesindeki hizmetleri diğer taşeronlara aktarabilme olanağı mümkün kılınmaktadır. Sermaye için oldukça cazip olan bu uygulama KHB yönetimleri için gelir-gider dengesi açısından sıkıntılara gebecektir. Konsorsiyum ihaleyi kazanır kazanmaz geri ödeme başlatılacaktır. Geri ödeme kampüse taşınacak hastanelerin döner sermayesinden gerçekleştirilecektir. Bu durumda kapitalist bir işletmeye dönen KHB'nin döner sermaye kalemlerini yeniden düzenlemesi gerekecektir. KHB kapsamındaki sağlık emekçileri için bu durum döner sermayeye bağlı ek ödemelerin azaltılması ya da ortadan kalkması, döner sermayeye bağlı istihdam edilen sağlık emekçilerinin işten çıkarılması tehdidi anlamına gelmektedir. Dünya örnekleri, zorlanan hastanelerin sağlık emekçilerini (özellikle hemşireler) işten attığı ve döner sermayeden dağıtılan kısmın azaldığını göstermektedir (5,6). Bu durum; sağlık emekçilerinin derin sömürüsü ile devasa büyüklükte kampüs hastanelerinin inşa edilmesi ve bu hastanelerin işletilmesini hedefleyen büyük sermaye gruplarına yeni yatırım alanları açma projesidir. Kamu-özel ortaklığı devletin sınıflar üstü olduğu aldatmacısını deşifre eden güzel bir örnektir. Devletin ait olduğu sermaye sınıfı adına gerekli görülen, talep edilen düzenlemeleri rahatlıkla yaşama geçirmesi örneğidir.

Etkinlik, kalite, müşteri memnuniyeti, hekim seçme özgürlüğü, rekabet vb. kavramlar birinci basamak sağlık hizmetlerinde de reformların ana söylemleri olmuştur. Öncelikle birinci basamak; topluma dayalı ve bireye dayalı olarak ikiye ayrılmış, her işlev için farklı organizasyonlar gündeme ge(tiri)lmıştır: Toplum Sağlığı Merkezleri ve Aile Hekimliği. Parçalanma hizmet üretiminde de devam etmiş aynı aile sağlığı merkezinde birbirinden bağımsız ortalama 3.500 nüfusa hizmet veren aile sağlığı birimleri oluşturulmuştur. Birleşik mekan içerisinde farklı nüfuslara bakan sağlık personelini sağlık hizmeti açısından birbirine bağlayan hiçbir şey kalmamış, ortak mekanda bağlantısız bir

çalışma söz konusu hale ge(tiri)lmıştır. Aile Sağlığı Birimi'nde bir aile hekimi ve bir aile sağlığı elemanı istihdam edilmiştir. Toplumun özelliğinin ve coğrafi bölgesel bütünlüğün göz ardı edildiği, aile hekiminin tercihi ile 4.000'e kadar çıkartılabilen bir nüfus belirlemesi söz konusudur. Nüfus ne olursa olsun (ister gecekonda, ister kentin en gelişmiş bölgesi), verilen hizmette, sağlık emekçisi istihdamında farklılaşma söz konusu değildir. Amaç az sayıda sağlık çalışanının 4.000 nüfusa hizmet vermesi ile verimliliğin artırılmasıdır. Üstelik hekim seçme baskısı aracılığı ile aile sağlığı birimlerinin birbirleriyle rekabet etmesi istenmektedir.

Sağlık Emek Gücüne Yönelik Reformlar

Doğrudan, emekçilerin istihdam ve çalışma koşullarını esnekleştiren reformlar karşımıza çıkmaktadır. Birbirinin içine geçmiş esnekleştirme girişimleri beş başlık altında toplanabilir: İstihdamın esnekleştirilmesi, ücretlerin esnekleştirilmesi, işlevsel esnekleştirme, sayısal esnekleştirme, mekansal esnekleştirme.

İstihdamın esnekleştirilmesi: Temel yönelim istihdamın güvencesizleştirilmesidir. Şu an itibarıyla kadrolu, güvenceli diye bilinen 657'ye bağlı 4a statüsünde çalışanlar her geçen gün azal(tıl)maktadır. 4b, 4c, aile hekimliği sözleşmesi, 4924, vekil ebellek/hemşirelik uygulamaları hızla yaygınlaş(tırıl)maktadır. Dahası, alt işverene verilen destek ve sağlık hizmetlerinde çalışan taşeron sağlık işçisi sayısı sağlık çalışanlarının %25'ini geçmiş durumdadır. Buna, Kamu Özel Ortaklığı ile gündeme gelen sağlık kampüsleri uygulaması ile alt işverene 25-49 yıllığına devredilen sağlık hizmetleri ve taşeron çalışmanın daha bir yaygınlaşacağını da eklemek gerekir. TBMM raflarında bekleyen, "Kamu Personel Rejimi Kanun Tasarısı" sağlık alanında ana istihdam biçiminin "sözleşmeli" olacağını da göstermektedir.

Ücretlerde esnekleştirme: Sağlık emekçilerinin ücretlendirilmesinde hem kamu hem özel sektörde sabit ücretin (maaş, vb.) sınırlandırılması, sabit olmayan (değişken olan) kısmı belirgin hale getirilmiştir. Değişken kısım kamu sektöründe sabit döner sermaye ile başlamış, performans uygulama-

sı ile daha da vahşi bir biçime bürünmüştür. Ücretlendirme politikasında sağlık emekçileri iki temel gruba ayrılmıştır: Sadece sabit ücret alanlar ve sabit ücret+performans alanlar. Taşeronla bağlı çalışanların çoğunluğu sabit ücret, asgari ücret ile ücretlendirilmektedir. Hatta bu kişilerin yılın on iki ayı ücret almadıkları düşünüldüğünde asgari ücretin altında bir miktar ile ücretlendirildiğini söyleyebiliriz. Kayıt üzerinde böyle gösterilse dahi, bu ücretin bile tamamının ödenmemesi ile ilgili illegal tutumların da az olmadığını bilmekteyiz. Yine vekil ebe vb. uygulamalarla sağlık emekçilerine sadece çalıştıkları gün sayısından ödeme yapılmaktadır. Özel sağlık sektörünün durumu da farklı değildir. Asgari ücret üzerinden ücretlendirme yapılan personel sayısı daha da yüksek oranlardadır. Çağrı üzerine çalışan sağlık emekçisi sayısı gün be gün artış gösterirken; bu kişilere de sadece çalıştıkları dönem ücret ödenmektedir. Yine özel sektörde illegal yollarla yabancı uyruklu ucuz sağlık emekçisi çalıştırılması sektörde bulunan herkes tarafından çok iyi bilinmekte, yetkililerce göz yumulmaktadır. Bu kişilerin tamamen karın tokluğuna çalıştırıldığını söyleyebiliriz(7). İkinci ana grup ise performansa dayalı ödeme yapılan sağlık emekçileridir. Çekirdek sağlık işçileri olarak değerlendirebileceğimiz hekim, diş hekimi, eczacı, hemşire, sağlık teknisyenleri vb. sağlık emekçileri bu uygulamalardan yararlanmaktadır. Döner sermaye uygulaması; sağlık emekçilerinin ünvanına göre hastanenin/sağlık kurumunun elde ettiği gelirin belirli bir oranda dağıtılması biçiminde ve sabit döner sermaye dağıtımı ile başlamıştır. Uygulama performansa dayalı ödeme sistemi ile devam etmiştir. Hastane, bölüm ve kişisel üretimin dikkate alındığı süreç ile her sağlık emekçisi gelir getiren üretiminin karşılığını döner sermaye ödemesi olarak alır hale gelmiştir. Sağlık Bakanlığı'na bağlı tüm kurumlarda performansa dayalı ödeme söz konusudur(7).

Performans uygulamasının, sağlık hizmetlerinin metalaştırılması dikkate alındığında, emek sürecindeki yapısal değişikliklerin yaşama geçmesinde ciddi işlev gördüğü söylenebilir (8,9). Aynı zamanda sağlık hizmetlerinin alıcısı konumunda olan kişilerin kısıktırılmış taleplerinin karşılanmasında da performans uygulamasının büyük payı olduğu göz ardı edilmemelidir.

Performans uygulaması, kâr maksimizasyonuna yönelik işveren hedeflerinin sağlık çalışanı tarafından da içselleştirilmesine yol açmış ve aynı zamanda ciddi bir denetim mekanizması işlevi görmüştür. Sağlık emekçileri hem kendisini hem de arkadaşlarını denetler hale ge(tiri)lmıştır. Yine performans uygulaması hem sağlık kurumları hem de sağlık emekçileri arasındaki rekabeti körüklemiştir. Hastaneler arası, bölümler arası, klinikler arası, klinik içi piyasacı rekabet anlayışı ön plana çıkmıştır. Dahası, piyasacı rekabet anlayışı, sağlık emekçileri arasında iş barışını bozmuş, kolektif üretim yapan sağlık emekçileri birbirlerinin rakibi haline ge(tiri)lmıştır. Hekim, hekim dışı personel arasında olduğu gibi, hekim dışı personelin kendi içinde de artan bir şekilde rekabet devam etmektedir. Süreç, sağlık hizmetine doğrudan katkısı olmayan sağlık emekçilerini (idari, destek personeli) ve hatta doğrudan gelir getirici faaliyete katkı sağlamayan uzmanlık alanlarında çalışan sağlık personelini (temel tıp bilimleri, halk sağlığı, adli tıp gibi) dışlayan bir hale dönmüştür. Bu dışlama kültürü ne yazık ki çok sayıda sağlık emekçi tarafından da sahiplenilmiştir. Artan rekabet; meslek olarak, istihdam olarak çok parçalı olan sağlık emekçilerini daha da ufak parçalara bölmüş, atomize etmiştir. Sağlık emekçileri üretim sürecinde yalnızlaş(tırıl)mıştır (7). Performans uygulamasının yol açtığı diğer bir ciddi sorun da; başta hekimler olmak üzere tüm sağlık emekçilerinin mesleki otonomilerini kaybetmeleridir. Kışkırtılan tüketici talebi ve performans kısılacı mesleki bağımsızlığın her geçen gün erimesine yol açmıştır. Sağlık hizmetlerinin metalaşması, aynı zamanda sağlık çalışanlarının sağlık hizmet üretimine yabancılaşması için de bir zemin hazırlamıştır(10).

İşlevsel esneklik: Sağlık emekçilerinin görev tanımlarının esnetilmesi, iş tanımı içine girmeyen farklı işlerin sağlık emekçilerinin işi haline getirilmesidir. İşlevsel esneklik; işin yoğunlaştırılması, görelî artı değerî maksimize edilmesi yanı sıra daha alt düzey eğitim almış bir sağlık emekçisinin daha üst düzey bir sağlık emekçisinin işini yapar hale getirilerek emeğin değersizleştirilmesine de yol açmaktadır. Aile hekimliği uygulaması ile birlikte, "aile sağlığı elemanı" olarak tanımlanan sağlık çalışanına, sağlık ocağı dönemindeki hemşire, ebe, sağlık memuru, tıbbi sekreter, hatta hizmetli-

nin görevleri yüklenmiştir. Benzer uygulamalar hastanecilik hizmetlerinde hemşirelere, hatta hekimlere yaygınlaş(tırıl)maktadır. Özellikle finansman kurumu (SGK) ile ilgili işler hemşireler ve hekimlerin oldukça ciddi zamanlarını almaktadır. Az sayıda sağlık çalışanı ile artan iş yükünü karşılamaya çalışan eğitim ve araştırma hastanelerinde ve özel sektörde her tür sağlık çalışanının görev tanımına uygun olmayan (angarya) işler görev tanımı haline getirilmiştir. Son dönem tartışılmaya açılan; Beden eğitimi öğretmenlerinin fizyoterapist, hemşirelerin ise hekim olarak çalıştırılması girişimleri, emeğin değersizleştirilmesine yönelik en iyi örnektir.

Sayısal esnekleştirme: Çoklu görevler, hizmet satın alma, işin yoğunlaştırılması uygulamaları ile daha az sayıda sağlık çalışanı istihdam edilmesinin de yolu açılmaktadır. İşçi sağlığı hizmetlerinde gerçekleştirilen son dönem düzenlemeler sayısal esnekliğe örnek olarak gösterilebilir. Ortak Sağlık ve Güvenlik Birimleri'nin yaygınlaştırılması, işyeri hekimlerinin işçi başına ayırdıkları sürenin azaltılması ve tam zamanlı çalışan işyeri hekiminin bulunduğu işyeri sağlık birimlerinde işyeri hemşiresi bulundurma zorunluluğunun ortadan kaldırılması; bu alanda istihdam edilen sağlık çalışanı sayısında ciddi azalmalara yol açmıştır.

Çalışma sürelerinin esnetilmesi: Vardiyalar, hafta sonu tatilleri, yıllık tatillerin kullanımı, iş yoğunluğuna göre çalışılacak mevsimler, fazla mesai kullanımı, dinlenme sürelerinin kullanımı gibi çok sayıda uygulama ile çalışma süreleri esnetilmiştir. Çalışma sürelerinin esnetilmesi ile verimlilik ve emek üretkenliği artırılmak istenmektedir. Emekçilerin çalışma sürelerine göz dikme üretim alanında sınırlı kalmamış, yetişmeyen işler nedeniyle eve taşınmıştır(10). Aile hekimliğindeki çok sayıda uygulama çalışma sürelerindeki esnekleşmeye örnek olarak verilebilir: Günlük mesai saatinin başlama ve bitişinin esnekleştirilmesi, esnek mesai uygulaması (haftanın yedi günü olmak koşulu ile günlük mesai bitimini takiben ikişer saat olmak üzere haftada 14 saatlik fazla mesai), haftalık çalışma saatindeki 40 saat sınırının ortadan kaldırılması, nöbet uygulaması ve gün içerisinde özellikle kayıtlarla ilgili işlemlerin eve taşınması... Özel sağlık sektörü ile eğitim ve araştırma hasta-

neleri için çalışma sürelerinin tamamen kural dışı halde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Karşılığı ödenmeyen, kayıtlara geçmeyen iş yasasındaki üst sınırların çok üzerinde fazla mesailer bu hastaneler için geçerlidir. Yalın üretim modeli ile artı değer üretmeyen zamanlara da göz dikilmiştir.

Doğrudan çalışma sürelerini uzatmayan, fakat iş yoğunluğunun artırılması ile mevcut çalışma saatlerinin daha etkin, verimli, üretken kullanımı sağlık sektöründe yaygınlaşmaktadır. Bunun en iyi örneği; erken taburculuk ve tıbbi teknolojiye bağlı gelişmelere bağlı tanı ve tedavi için ayrılan sürelerin kısal(tıl)masıdır. Hastalar üzerinde en fazla tıbbi işlemin yapıldığı günlerde hastanın hastanede tutulması, tıbbi işlemlerin azalması ile birlikte hastanın taburcu edilmesi şeklinde tanımlayabileceğimiz erken taburculuk uygulaması ile hastane yataklarının daha etkin, daha verimli kullanılmasına yönelinmiştir. "Tıbbi gerekçelerle yaşama geçirildiği"(!) söylene de mevcut uygulama ile emek sömürsünün derinleştirildiği gözlerden kaçmamaktadır. Tıbbi teknolojiye gelişmelerin katkısı ile tedavi ve tanı işlemleri çok daha kısa sürede tamamlanmaktadır. Yine otomasyonla ilgili düzenlemelerin de işin hızını artırdığını söyleyebiliriz. Çalışma günü içerisinde yapılan tetkik ve tedavi sayısının artmasına yol açan bu durum sağlık emekçilerine işin yoğunlaşması olarak yansımaktadır. Makinelerin hızına uyum sağlar hale getirilmesi, sağlık emekçilerinin üzerinde emek sömürsünün ve denetimlerinin artırılmasına da katkı sağlanmaktadır. Aynı zamanda canlı emeğe bağlılık azalmaktadır.

Mekansal esnekleşme: Sözleşmeye atılan imzalar nedeniyle işverene ait her türlü işyerinde çalışmanın önü açılmıştır. Özel hastane zincirleri çalışanı olarak bugün Denizli'de, yarın Antalya'da, ertesi gün Van'da çalıştırabilme yetkisi sermayenin eline geçmiştir. Kamu Hastane Birlikleri'nin yaşama geçmesi ile benzer durum kamu çalışanları için de geçerli hale gelmiştir.

Sağlık emek gücü piyasası oluşturulmakta, pratisyeninden, uzmanına ve akademisyenine kadar tüm hekimler ve bir bütün olarak sağlık çalışanları bu piyasada özgür hareket edemez hale getirilmek istenmektedir. Mesleki özerklik alanı çok güçlü olan zanaatkar özellikler taşıyan hekimlerin bile özerklik alanının her geçen gün daralmakta

olduğu, bağımsız mesleki faaliyet sürdüremez hale geldiği görülmektedir. Dolayısıyla tüm sağlık emekçilerinin, işletmeleşen kamu ya da özel sağlık sektöründe ücretli konumuna geldiği bir sürecin yaşandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Dahası sağlık emek gücü piyasası her geçen gün genişlemektedir. Bu genişleme; niceliksel olduğu kadar, sağlık emekçilerinin daha da çeşitlendirilmesi ile karşımıza çıkmaktadır. Sağlık hizmet üretiminde rol alan ekibe yeni üyeler dahil edilmiştir. Bu amaçla, başta tıp fakültesi ve hemşirelik fakültelerinin/yüksek okullarının sayıları ve alınan öğrenci kontenjanları da sürekli artırılmıştır. Sağlık emek gücü piyasasını daha da büyütmek için 663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile ithal hekim-ithal hemşire olarak tartışılan yabancı uyruklu sağlık emekçilerinin Türkiye'de çalışmalarına izin verilmiştir. Sağlık alanında sağlık emek gücü yetiştiren yüksek okul ve meslek yüksek okulları hem sayıca artmış hem de yeni bölümler açılmaya başlanmıştır. Fizyoterapi, iş güvenliği, geriatri vb. alanlarda iki yıllık yüksek okullar açılarak tekniker yetiştirilmeye başlanmıştır. Hemşirelik alanında da son dönem müdahaleler artırılmıştır. Bir yandan uzmanlığın önü açılmış gösterilerek mesleğin niteliğinin artırılması izlenimi yaratılmasına karşın, sağlık meslek liselerinin kapatılması beş yıl ertelenerek hemşire sayısı artırılmaya çalışılmakta, yine sağlık bakım personeli istihdam edilerek hemşirelik görev alanındaki birçok hizmet bu personele kaydırılmaktadır. Hastabakıcı personelin eğitilmesi ile (eğitim süresi ve eğitici kadrosu vb. belirsiz) hemşirelik hizmetlerine katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Dolayısı ile hem hemşirelik mesleği değersizleştirilmekte hem de ucuz işgücü yaratılmaktadır. Emeğin değersizleştirilmesi ve ucuzlatılması diye tanımlayabileceğimiz örnekler sağlık alanındaki birçok meslek grubu için yaşanılır hale gelmiştir.

Sağlık alanındaki reformlar aynı zamanda sağlık emekçilerinin davranış ve tutumlarını da hedef almıştır(11). Çalışma yaşamındaki değişikliklerle uyumlu emekçi modeli, sağlık çalışanlarında da kültürel değişikliklere yol açmıştır. Neoliberal ideolojinin yaratmaya çalıştığı tüm kültürel kodlara ek olarak sağlık hizmetlerindeki reformların etkisi ile sağlık emekçilerinde yeni bir kültür yaratılmaya çalışılmaktadır. Yeni bir sağlıkçı profili yaratılmak istenmektedir. Bu sağlıkçı profili şu kül-

türel kodlarla karşımıza çıkmaktadır: “Homo-economicus”; anı düşünen, günü kurtarmayı, yaşamayı düşünen; sürekli kendi ve çevresi ile yarışa zorlanan; işini korumaya çalışan; iş bulabilmek için sürekli yeteneklerini geliştirmeye zorlanan; gelirini korumak ve biraz daha fazla kazanabilmek uğruna artan iş yükü, iş yoğunluğu, çoklu görevlere maruz kalan; tercih edilebilme, marka olabilmeye çalışan; mükemmelliğe odaklandırılmış... (10)

Sağlık hizmetlerinde kapitalist ilişkilerin hakim olması sadece emek sömürüsü ile sınırlı kalmamış, sağlık çalışanlarının yaptıkları işe yabancılaşmalarına da yol açmıştır. Sağlıkçının emeğine, ürettiğine ve üretim nesnesine yabancılaşması istenmektedir. Sağlık hizmetlerinde üretimin nesnesi olan insan ögesi unutulmuştur. İnsan bedeni; artı değer sızdırma, sermaye birikimin sürekliliğinin sağlanması adına istismar edilmektedir. Medyası, akademik kapitalizmi, sağlık emekçileri aracılığı ile kıskırtılmış talep doğrultusunda yönlendirilen insan kitleleri; sağlık adına gerekmeyen birçok işleme, tanı amaçlı tetkike, ilaç kullanımına, ameliyat dahil çok sayıda tıbbi girişimin gönüllü öznelere haline gelmiştir. Sağlık alanındaki bu metalaşma metaforu, hem sağlık emekçilerinin hem de halkın “gönüllü” boyunduruğu ile kapitalist üretim ilişkilerinin en kirli oyunlarından biri olarak sahnelenmeye devam etmektedir.

Sonuç

Sağlık alanındaki yaşama geçirilen reformlar özelleştirme söylemi ile daraltılmamalıdır. Yaşanan, sağlık hizmetlerinde kapitalist üretim ilişkilerinin yapılandırılması, sağlık hizmetlerinin metalaştırılmasıdır. Artık, kapitalistler için sağlık alanı, sermaye birikim sürecine olanak sağlayan ciddi bir yatırım alanıdır. Sağlık hizmetlerinin metalaşması ile sağlık sektöründe emek-sermaye çelişkisi daha görünür hale gelmiştir. Devletleşmiş sermayenin gerçek yüzü yeni dönemde aşıkardır. Sağlık alanında yeniden yapılanmaların muhatabı doğrudan yerli ve çok uluslu sermaye gruplarıdır. Sağlık emekçileri; üretim araçlarının mülkiyeti üzerindeki konumları nedeniyle, emek gücünü satarak yaşayan ücretliler olduğunun farkına varmalı ve mücadelesini bu perspektifte sürdürmelidir. Kapitalizmin yeniden yapılandığı bu dönemde; sağlık hizmetlerinin tüm emekçilere yönelik siyasal hege-

monyanın aracısı olma hali ortadan kalkmış, sosyal görüntüsü dahi halı altına süpürülmüştür. Özel sağlık sektöründe daha çıplak görülen gerçeklik, devlet (kamu) sektöründe de görünür hale gelmiştir. Şirketleşen devlet, şirketleşen devlet hastaneleri, üniversiteler artık birer kapitalist işletmelerdir. Krizinden yeniden yapılanma ile çıkmaya çalışan kapitalizm için bir “sosyal devlet” çağrısı, sağlık hizmetlerinin devletleştirilmesi/kamulaştırılması çağrısı beyhude bir çabadır. Kapitalizmin tarihsel sürecinde hem kendi varlığının inşa edilmesi hem de dünya çapında emekçi sınıfların mücadelesi ile sağlık hizmetlerine yüklenen sosyal işlevler kapitalizmin bu günkü şartlarında mümkün görünmemektedir. Kendini var etmek için; sağlıkta olduğu gibi, doğayı ve kültürü metalaştıran kapitalizmi tarihin çöplüğüne ataktan başka yol kalmamıştır. Sağlık hizmetlerinin metalaştırıldığı bu dönemde, sağlık emekçileri, hem emeklerine yönelik saldırılara karşı, hem de insan bedeninin istismar edilmesine karşı diğer emekçilerle birlikte mücadelelerini büyütme zorundadır.

Sağlık emekçilerinin mücadelesi sağlık hizmet üretimin olduğu tüm mekanlarda geçerlidir. Hem devlet maskesi ile gizlenmiş, hem de özel sektörde kendini gizlemeyen CEO'lara, küçük küçük CEO'lara karşı sağlık emekçilerinin bütünlüklü mücadelesine gereksinim vardır. Sağlık hizmetlerini kolektif üreten, açık veya gizli CEO'larla çelişkileri ortak olan sağlık emekçilerinin, mücadelesi de ortak olmak zorundadır. Kendi bireysel çıkarını maksimize etmek için performans girdabına girmek, kendi meslek grubunun çıkarını maksimize etmek için aile hekimleri üzerinden pazarlık koşulu yaratmak, hekim sendikası girişimlerinde bulunmak vb. muhalefet tarzları, sağlık alanına yatırım yapan sermaye gruplarının istediği doğrultuda muhalefeti sınırlama çabalarına denk gelmektedir. Ortak mücadeleyi engellemek için hem TTB yasasında hem de sendika yasalarında değişiklikler günceldir. Hedef parçalanmış meslek örgütü, parçalanmış sendikal mücadeledir. Sermayenin üretim hattında/üretim sürecinde atomize ettiği sağlık emekçilerini mücadele sürecinde de atomize etmek istemesi, yine mücadeleyi bireysel/grupsal çıkarılara dönüştürmek istemesi; sağlık hizmetlerinde kapitalist üretim ilişkilerinin oturtulması ve devamlılığı için vazgeçilmez önem taşımaktadır.

Bu gün gerek aile hekimliği ile tek taraflı belirlenen birinci basamak sağlık hizmetleri, sözleşme koşulları, gerek KHB ile gündeme gelen güvence-sizleştirilen hastaneler, gerek işletmeleştirilen üniversite hastaneleri, gerekse özel sağlık sektöründe sağlık hizmetlerinin üretim koşulları ortaklaştırılmış, kapitalistleştirilmiştir. Tüm sağlık hizmetleri ortak dinamiklerden beslenmektedir. Bu dinamikler emekçilerin istihdam ve çalışma koşulları için de geçerlidir. Bu gün mücadelenin gerçekliği; taşeron çalışanından uzman hekimine, akademisyenine kadar dayanışma içinde olan, iktidar partilerinin arka bahçesi olmayan, emekten yana meslek örgütlerinden ve sendikalardan geçer. Sağlık hizmet üretiminin her bir biriminde yürütülen mücadele önem kazanmaktadır. Sağlık hizmet üretiminin kolektifleşmesinin artması, iç bağlantılarının güçlenmesi nedeniyle her birimdeki mücadelenin genele yansımaları, üretimin durdurulmasına yol açacaktır. Bu gerçeklikle her birimde mücadele önemlidir. Sağlık emekçilerine düşen sorumluluk; birimlerde olgunlaşmış mücadeleye dayanışmacı destekler vermek, birimlerde başlayan mücadelenin genelleştirilmesi için çaba harcamaktır. Bu tarz bir mücadele sınıf bilincinin inşa edildiği kolektif emek mücadelesi ile mümkündür. Sağlık muhalefeti; kısa erimde, her bir sağlık emekçisine olan saldırının dayanışma içerisinde karşısında olmayı, sağlık alanındaki kapitalist istemlere karşı emeğin haklarını yeniden inşa etmeyi, orta ve uzun vadede ise sağlık alanı başta olmak üzere metalaşmış tüm ilişkileri ortadan kaldırmayı hedeflemelidir.

Kaynaklar

1. Zencir M. (2009). "Sağlık Hizmetlerinin Metalaşması ve Sağlık Emekçilerinin Sömürüsü, Kapitalizm ve Sağlık Hizmetleri", Toplum ve Hekim Dergisi, 24 (3): 177-87.
2. Dussault G, Rigoli F. (2003) The Interface Between Sector Reform And Human Resources In Health, 2003, Health, Nutrition and Population (HNP) Discussion Paper, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank; <http://www.human-resources-health.com/content/1/1/9>
3. <http://www.uludag.edu.tr/haberler/oku/dn/526>
4. Radnor ZJ, Holweg M, Waring J. (2012) "Lean in healthcare: The unfilled promise?", Social Science & Medicine, 74: 364-371.
5. Güzelsarı S. (2009). "Kamu Özel Sektör Ortaklığı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", Övgün B. (der.), Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reformu İçinde, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 598, S:43-78.
6. Karasu K. (2011). "Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesinde Kamu-Özel Ortaklığı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66 (3): 217-262.
7. Zencir M. (2011a) "Sağlık Çalışanlarının Esnek Ücretlendirilmesi", Kapitalizm Krizi ve Sağlık, Ankara 29 Eylül-2 Ekim, s: 96-99.
8. Lawler, E.E. (1990). Strategic pay: Aligning organizational strategies and pay systems. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, Demir S. (2007) Performansa Dayalı Ücret Sistemleri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Yönetim Bilimleri) içinde.
9. Schuster, J.R., Zingheim, P.K. (1992). The new pay: Linking employee and organizational performance. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, Demir S. (2007) Performansa Dayalı Ücret Sistemleri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Yönetim Bilimleri) içinde.
10. Zencir M. (2011b) "Esnek Üretim ve Hegemonya, Emek Gönüllü Boyunduruğu", İşçi Sağlığı ve Güvenliği Kongresi, Ankara, 2-4 Aralık.
11. Rikowski G. (2011) "Canlı Ateşin Yakıtı: Emek-Gücü!", Dinerstein AC ve Neary M. (der.), Emek Tartışması, Kapitalist İşin Teorisi ve Gerçekliğine Dair Bir İnceleme, Otonom yayıncılık, 1.baskı, İstanbul, s: 257-290..●

Dr. Ata SOYER

Yrd. Doç., Dokuz Eylúl Üniversitesi Halk Sağlığı AD Öğr. Üyesi

SAĞLIK HİZMETLERİNDE “FABRİKA DÖNEMİNE GEÇİLİYOR”*

Sağlık alanı, yerli ve yabancı sermaye gruplarına yeni bir değerlenme alanı olarak sunulalı çok zaman olmasına karşın, böylesine kapsamlı bir değişiklik şimdiye kadar yaşanmamıştı. Sağlık kampüsleri ile birlikte, kamu sağlık kurumları ve sağlık alanı, sermayenin ciddi bir istilası ile karşı karşıya kalacak, çalışanların çalışma ve yaşam koşulları bu istila ile şekillenecektir.

Biz "tam gün", "kamu hastane birlikleri", "taşeronlaştırılan sağlık hizmetleri" gibi konularla uğraşırken, sağlıkta dönüşüm, yeni bir hamlenin eşiğine gelmiş durumda.

2007 yılında Sağlık Bakanlığı bünyesinde kurulan "Kamu-Özel Ortaklığı Daire Başkanlığı" (KÖODB), başlangıçta çok dikkatimizi çekmemişti. Ancak, zamanla yapmayı planladığı ihaleleri açıkladığında, işin boyutu netleşmeye başladı. Ve KÖODB ile birlikte, sağlıkta dönüşümün şimdi gerçekten yeni başlayacağını söylemek abartma olmaz.

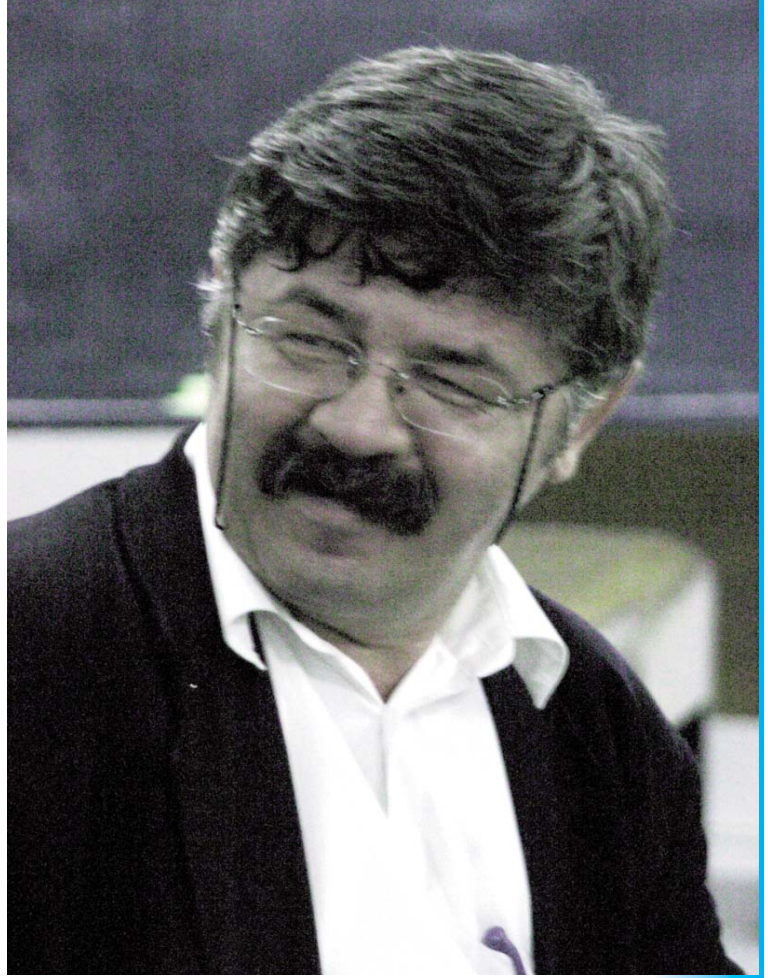
Nedir Kamu Özel Ortaklığı?

Bakanlık web sayfasında, KÖO'nun kuruluğu şöyle açıklanıyor:

"13/12/1983 tarihli ve 181 sayılı Sağlık Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 8 inci maddesine; 3/6/2007 tarih ve 5683 nolu değişiklik yapılmasına dair Kanun ile Madde-1; (k) bendi ile "Kamu Özel Ortaklığı Daire Başkanlığı" ve Madde -3; "181 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye 17/C maddesi eklenmiştir.

Bu Madde ile Kamu Özel Ortaklığı Daire Başkanlığı, 7/5/1987 tarihli ve 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanununun ek 7 nci maddesiyle ön görülen iş ve işlemleri yapar."

Ayrıca, Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe konulan, 3/7/2006 tarih ve 2006/10655 sayılı, Sağlık Tesislerinin, Kiralama Karşılığı Yaptırılması

ile Tesislerdeki Tıbbi Hizmet Alanları Dışındaki Hizmet ve Alanların İşletilmesi Karşılığında Yenilenmesine dair Yönetmelik çerçevesinde iş ve işlemlerin gerçekteştirilmesi ve Bakanlıkça verilen diğer görevleri yürütmek.

Bizzat Daire Başkanı Abdulvahap Yılmaz'a göre, "Kamunun borç yükü nedeniyle yatırımlara ayrılabilen kaynakların kısıtlı olması ve özel sektörün altyapı yatırımlarına katılımının arttırılmak istenmesi nedeniyle, son yıllarda kamu özel ortaklığı modeli dünyada yaygın olarak kullanılmaktadır".

Fotoğraf: 1548 Yataklı Kayseri Sağlık Kampüsü, Sağlık Bakanlığı

Yani, kamu yatırım yapamıyor, onun bu eksikliğini ise özel sektörü dahil ederek gidermek; amaç bu.

Peki bu nasıl olacak, sağlık alanında?

1. "zel sektör finansman kaynaklarının kamu yatırımlarında kullanılması",
2. "zel sektörün hızlı karar alma ve bu kararları uygulamaya koyma becerisi ile yaratıcılığının proje sürecine entegrasyonu",
3. "riskin paylağılması",
4. "her kesimin en iyi bildiği iŖi yapması",
5. "sağlık tesisi faaliyete geçirilinceye kadar kamu adına herhangi bir maliyet stlenilmemesi",
6. "denek yetersizliği nedeni ile kamuda ortalama 8-10 yılı bulan bina yapım sresinin kısaltılması ve kısıtlı kamu kaynakları üzerindeki yatırım yükünün kira bedeli ödeme düzeyinde uzun yıllara yayılması",
7. "tıbbi hizmetler dıŖındaki hizmet ve alanların

iŖletilmesinin özel sektöre yaptırılması..." (anbarapor, mart 2010)

Yani kamu arsa ve yerleri sağlayacak, zel Ŗirketler tesisleri inŖa edecek ve belirli süreliğine iŖletecek...

"Entegre sağlık kampüsü projeleri" ya da sağlık Ŗehirleri

2010 yılı için 27 ilde sağlık kampüsü yapılması planlanmıŖ. Bu iller öncelikle Kayseri ve Ankara olmak üzere, İstanbul-İkitelli, Bursa, Kocaeli, Manisa, İzmir, Antalya, Mersin, Adana, Hatay, EskiŖehir, Konya, Elazığ, Erzurum, Ŗanlıurfa, Gaziantep olarak belirlenmiŖ. Ŗimdilik belirlenmiŖ olan 24 bin 640 yataklı bir toplam.

ncelik, Kayseri'ye verilmiŖ durumda. Kayseri'de Kocasinan'da 750 bin metre karelik bir alan üzerinde, 1048 yataklı Eğitim AraŖtırma Hastanesi, 200 yataklı Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Hastanesi, 200 yataklı Psikiyatri Hastanesi, 100 yataklı "Yüksek Güvenlikli" Adli Psikiyatri Hastanesi

(toplam 1548 yatak) yapılması planlanmış. Ayrıca kampüs içinde kongre merkezleri, sosyal "donatılar" vb de yer alacağı ifade ediliyor. Şimdilik 8 yerli-yabancı firma, ihaleye katılmış.

İkinci büyük proje ise, Ankara Etlik'te. Açılacak projelerin en büyüğü gibi görünen Etlik projesi, 1.4 milyon metrekarelik bir alana yapılacak. Toplam yatak sayısı, 3056. 504 yataklı Genel Hastane, 344 yataklı Kadın Doğum Hastanesi, 496 yataklı Çocuk Hastanesi, 328 yataklı Kardiyovasküler Cerrahi Hastanesi, 328 yataklı Onkoloji ve Çocuk Onkolojisi Hastanesi, 456 yataklı Ortopedi Hastanesi, 300 yataklı Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Hastanesi, 200 yataklı Psikiyatri Hastanesi, 100 yataklı "Yüksek Güvenlikli" Adli Psikiyatri Hastanesi yapılması planlanmış.

Projeler yerli ve yabancı (Avrupa ve Amerika'lı) firmalarca hazırlanmış, ki Etlik projesi şu anda dünyada yapılan en büyük projelerden biri durumunda. Projelerin bitirilme süresi 3 yıl olarak belirlenmiş, projeyi tamamlayan firmaya 25 yıl işletme hakkı tanınmış.

Görüntüleme, laboratuvar, diğer tıbbi destek hizmetleri, bilgi işlem, sterilizasyon, çamaşır, temizlik, güvenlik, yemek hizmetlerinin sunumunu üstlenecekler. Projelerin koordinasyonunda Sağlık Bakanlığı ve Hazine Müsteşarlığı başta olmak üzere, çok sayıda kamu kuruluşu görevli, ama asıl "patron" TOKİ gibi görünüyor. Kamunun yanı sıra çok sayıda inşaat ve müteahhlik firması, teknoloji firması ihalelerde görünüyor.

Bunların anlamı ne?

Hükümet, biz Sağlıkta Dönüşüm diye "tam gün", "kamu hastane birlikleri" vb ile uğraşırken, asıl büyük değişikliği Kamu Özel Ortaklığı üzerinden planlamış durumdadır.

Bu değişikliğin yasal dayanağı Anavatan Partisi (ANAP) döneminde çıkarılan, daha sonra Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) tarafından Anayasa Mahkemesine götürülüp, bazı maddeleri iptal edilen Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu'dur (1987 tarih ve 3359 sayılı). Ayrıca Kamu İhale Kanunu ve AKP döneminde yapılan bazı değişiklikler de bu adımın yasal dayanaklarıdır.

KÖO ile birlikte, devlet özel (yerli-yabancı) şirketlere arsa sağlayacak, bu arsa üzerinde sağlık

tesisi yapmalarına izin verecek, karşılığında -şimdilik- destek ve laboratuvar hizmetlerin sunumunu özel şirketlere devredecektir. Bu yasayı "kamu hastane birlikleri" yasa tasarısı ile birlikte okuduğumuzda, sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesinin derecesi daha net olarak anlaşılır.

Yeni bir sağlık "düzeni" tesis edilmektedir. Bir "fabrika düzeni". Örneğin, Ankara'da varolan yatakların neredeyse 1/3'ü bir araya toplanarak, bir toplulaştırma yapılmaktadır. Kamu personel rejimi değişikliği ve özelleştirme birlikte ele alındığında, taşeron çalıştırmanın ön planda olduğu bir "fabrika düzeni" görülmektedir. Özellikle sosyal hakların sınırlandırıldığı ve çalışma koşullarının zorlaştığı bir "düzen"...

Muhtemel bazı değişikliklerle, bu kampüslerde yabancı sağlık personelinin çalışmasına olanak sağlanacak, özellikle hizmet sunumu özelleşmesinde yer alan çok uluslu şirketler, kendi temin ettiği tıbbi teknoloji ve teknikleri kullanan personeli ithal edebilecektir. "Star transferler" dönemi gündeme gelecektir.

Bu arada, kampüsler tamamlandıkça, şehir merkezinde bulunan devlet sağlık tesislerinin taşınması gündeme getirilecektir. Taşınan tesislerin, büyük şirketlere-yine ihaleye katılanlar öncelikli olabilir-alışveriş ya da iş merkezi olarak devredilmesi söz konusu olacaktır.

Sağlık alanı, yerli ve yabancı sermaye gruplarına yeni bir değerlendirme alanı olarak sunulalı çok zaman olmasına karşın, böylesine kapsamlı bir değişiklik şimdiye kadar yaşanmamıştı. Sağlık kampüsleri ile birlikte, kamu sağlık kurumları ve sağlık alanı, sermayenin ciddi bir istilası ile karşı karşıya kalacak, çalışanların çalışma ve yaşam koşulları bu istila ile şekillenecektir.

Sağlık çalışanı örgütleri, bütünü görmeyip, tek tek önlerine konulan "tam gün" ve benzeri konularla uğraşmayı bırakıp, fotoğrafın bütünü kavrayıp, müdahale olanaklarını aramaları, bunu yaparken sermayenin salt sağlık alanında değil, tüm emek üzerine saldırıda bulunduğu gerçeğini akıllarından çıkarmamaları daha akılcı olacaktır. (AS/EÜ).●

*İzmir - BİA Haber Merkezi/18 Haziran 2010, Cuma

İŞÇİ SAĞLIĞINDA ÖRGÜTLENME MODELİ OLARAK ORTAK SAĞLIK VE GÜVENLİK BİRİMLERİ

Dr. Levent KOŞAR

TTB/Mesleki Sağlık ve Gúvenlik Dergisi Editörü

Karmaşık Süreçlere Yakından Bakmak

Doğa ve toplum maddi bir gerçek iken, insan da bu gerçeğe yabancı olmayan, gerçeği bilebilecek ve bu sayede değişim sağlayabilecek bir dinamizme sahiptir. Yeter ki, doğa ve toplumu yalın bir biçimde kavrayacak yöntemle, görüŖe sahip olsun.

“Eđer gerçeği (doğayı ve toplumu) deđiŖtirmek istiyorsak, onu tanımak gerekir... daha iyi bir yaŖam için savaşımlarında, emekçilere yalnız bir tek bilimsel dünya anlayışı uygun dűŖebilir. Bu bilimsel anlayış, Marksist felsefedir, diyalektik materyalizmdir.” (1). Politzer’in ifade ettiği gibi; Dođa ve toplum yasaları ile olmazsa olmaz bir biçimde bunlara bağlı diğer hareketlilikleri deđiŖtirme uğraşısı içinde olan insan; toplumu anlamak ve onu bilimsel olarak incelemek için diyalektik materyalizme ihtiyaç duyar.

Böyle bir bakış açısı içerisinde doğru bir değerlendirme yapmak gerekirse; İşçi sağlığı meselesindeki seviyenin de sadece iş kazaları ve meslek hastalıkları rakamlarının sonuçlarına bakarak açıklanamayacağı aşıkardır. Ve “sonuçlar” üzerinden yapılacak bir değerlendirmenin “nedensellikler” ile diyalektiği koparılsa, sınıfsallıktan uzak teknik bir mesele ile uğraşma yanılığına dűŖeriz. Bu yanılığdan kurtulmak ve işçi sağlığı meselesini anlamak ve onu bilimsel olarak incelemek için aklımızı diyalektik materyalizme vermeliyiz.

Örneğin, diyalektik materyalizm bağlamında “iş kazası” kavramına nasıl yaklaşmamız gerektiğinin altını çizmek gerekirse: “İş kazası kavramı, işyerinde işçinin karşı karşıya kaldığı istenmeyen, beklenme-

yen, ihmalkarlık, dikkatsizlik ve şanssızlık sonucu meydana gelen olayları kapsar. İş kazasına ‘şanssızlık sonucu meydana gelme’ anlamı içkindir ve bu kavramda yeterince açık olmayan ise ‘şans’ın da toplumsal olarak üretilen, sınıfsal bir nitelik taşıdığıdır (Nichols, 1997). Diğer deyişle, ait olunan sınıf, üretim sürecindeki yerinizi belirlediği gibi iş kazasına maruz kalma ‘şans’ınızı da doğrudan belirler. Bu noktadan hareketle, bu çalışma öncelikle iş kazası ve işçi sağlığı kavramlarının kapitalist sistemde emek ve sermaye sınıflarının görelî güçleri ve sermaye birikim rejimleri içinde anlaşılabilirliğini vurguluyor... Dolayısıyla, iş kazaları, iş kazalarının yoğunluğu ve işçi sağlığı, kapitalist çalışmanın ekonomi politiği, diğer bir deyişle, kapitalist sistemde sermaye birikim süreçleri ve emek ve sermaye sınıflarının güç dengeleri içerisinde açıklanabilir... İş kazası, endüstriyel psikologların ya da ekonomistlerin analizlerinde olduğu gibi, işçiyi çalıştığı işyerinde üretilen ve yeniden üretilen toplumsal ilişkilerden soyutlayarak anlaşılabilir.” (2).

Türkiye kapitalizminin geldiği aşamada işçi sağlığında örgütlenme modeli olarak Ortak Sağlık ve Gúvenlik Birimleri’ni (OSGB) tanımlaması ve örgütlenmeye geçmesi, sistemin emek-sermaye arasındaki çelişkinde işçi sağlığı kulvarına dűŖen yansımasıdır. Nedenselliđi emek-sermaye arasındaki çelişki iken sonucu OSGB’dir. Ve OSGB’ler sermayeye kendi geleceğini başkalarının (burada işyeri hekimi, iş gúvenliđi uzmanı ve elbette ki işçilerden söz ediliyor) geleceği üzerinde denetim kurma gücü verirken, bu haliyle de bir iktidar biçimini oynar ve bir o kadar da iktidara öykünür.

Türkiye kapitalizminin ekonomi-politiği, devletin yapılanması...ve buna bağlı olarak toplumsal doku her kademede değişime uğrarken; “bu ‘karmaşık’ süreçte birçok çelişki vardır; bunlardan birisinin varlığı ya da gelişmesi, öteki çelişkilerin varlığını ve gelişmesini belirler ya da üzerinde etkili olur ki, işte bu, baş çelişkidir.”(3).

Sayırsız ve sonsuz çelişkileri ortaya çıkartan bu karmaşık süreçte belirleyen ya da etkileyen olan baş çelişkinin ortaya çıkartılması son derece önemliken, bu sürecin durağan olmadığını da bilelim. Ve bütün maddi varlıkların, sistemlerin çelişkileri karşılıklı bağlantı içinde bulunurken, bunların da birbirini etkilediği gerçeğinin ise hareketi oluşturduğunu Engels’ten doğru hatırlayalım: “Şeylere biraz yakından bakınca, bir çelişkinin, olumlu ve olumsuz gibi iki kutbunun, karşıt oldukları kadar ayrılmaz da olduklarını ve bütün anti-tez değerlerine karşın, karşılıklı olarak birbirlerine karıştıklarını; aynı biçimde, neden ve sonucun, ancak özel bir duruma uygulandıklarında gerçekliği bulunan kavramlar olduklarını, ama bu özel durumu, dünyanın bütünü ile genel bağlantısı içinde düşünmeye başladığımız andan başlayarak, bu kavramların, neden ve sonuçların sürekli olarak görev değiştirdikleri, şimdi ya da burada sonuç olanın, başka yerde ya da daha sonra neden, ve ‘vice versa’ durumuna geldiği, evrensel karşılıklı etki görünümü içinde birleştiklerini, birbirlerine dönüştüklerini de görürüz.” (4).

Alıntılarını yaptığımız görüşlerin “derin yasaları” tanımlamasına ve bunların hala yaşamakta olduğuna, Marx’ı değerlendiren yazısında Schumpeter işaret etmektedir: “Aklın ve muhayyilenin yarattığı esaslardan çoğu, bir yemek saati sonrası ile bir nesil arasında değişen bir zaman içinde her hangi bir iz bırakmadan yok olmaktadır. Buna rağmen bu esaslar arasından bazıları, kayboluş tehlikesi ile de karşılaştıkları halde, insanlığın kültürel hazinesinin belirsiz parçaları olarak değil, fakat herkesin görüp dokunabildiği, kendisine has görünüşleri, derin yasaları ile yeniden ortaya çıkmakta, yaşamaktadırlar... Büyüklüğü, yeniden hayata kavuşmak tarzında tanımlamanın bir iyi yönü daha vardır, bu büyüklüğü sevgimize ya da kinimize bağlı kalmadan ortaya çıkarmaktır.” (5).

İç Bağlantıların Bilimi İşığında Görebildiklerimiz

OSGB tartışmaları bir zamandır örgütümüz Türk Tabipleri Birliği’nin değişik yapılanmalarında ve ttb-işyeri hekimliği elektronik grup ortamlarında tartışılırken, Ankara Tabip Odası yayın organı olan Hekim Postası’nın 48’inci ve 49’uncu sayılarında İşçi Sağlığı ve İşyeri Hekimliği Komisyonu olarak görüşlerimizi kristalize eden yazımızı yayımlandı.

Ancak tartışmaların reellik üzerinden “hiddetlendiği” bir ortamda görüşlerimizi biraz daha detaylandırırken, yöntem ve görüşlerimizi de açık edelim istedik.

Yaslanacağımız yöntemi yazının üst paragraflarında alıntılarla işaret ederken, buradan çıkan hazımla OSGB meselesine bir yaklaşım olsun diye; tespitler ve çelişkiler...

- Devlet eliyle yapılan bir takım işlerin adı bir dönem “kamu yararı” olarak konuldu, dillendirildi, yazılıma geçti. Ekonomi-politiğin yasaları başta olmak üzere bu yasaların hareket ettirici gücü çerçevesinde; Tekil sermayenin güçsüzlüğü ve/veya karlı bir alan olarak görmediği nedenselliği üzerinden girmediği alanlara girmeye başlaması “özelleştirme”, “piyasalaştırma”, “ticarileştirme” kavramları ile ifade buldu. Sermaye ve devlet arasındaki organik diyalektik bağın analizinin yapılmadığı yerde, sermaye ve devleti birbirinden ayırarak değerlendirmeler yapıldı. “Sosyal devlet” gibi burjuva terminolojisinin içinden doğru yapılan tartışmalar alanı hegemonik etkisi içine alırken; Bu hegemonik etki altında, işçi sağlığı meselesinde Meslek Hastalıkları Hastaneleri, İSGÜM yapılanmaları “kamu kuruluşları/kamusal yarar” teorileriyle değerlendirildi. Bu yapılanmaların geliştirilmesi/yaygınlaştırılması işçi sağlığı meselesinde olmazsa olmaz önemde değerlendirildi. Çözümün sihirli iksiri olarak önem atfedildi.

İşyeri hekimliği istihdamı meselesinde; Sermayenin işliklerinde, “yarı-kamu statüsünde” diye dillendirilen tabip odaları “onayıyla” oluşan tekil işyeri hekimliği hizmet birimleri ve buralarda hizmet veren hekimlerin yaptığı iş “kamusallık” olarak lanse edildi. Aslında kapitalist sistem içerisinde işçi sağlığı hizmetleri hiçbir zaman “işçi sınıfının kolektif çıkarları temelindeki kamusal anlayış” ile veril-

mezken, “kapitalist kamuculuk” anlayışı “sosyal devlet” merceğinden geçirilerek “sosyalist kamuculuk(muş)” gibi algı kırılması ile yansıtıldı, tepkiler yumuşatıldı. Bu konudaki açılım için, Dergimizin ön sayfalarında yer alan, Gültekin AKARCA’nın “Sermayenin Yerine Düşünmek” ve Mustafa DURMUŞ’un “Yeniden Kamusalılık! Kamusalılığı Yeniden Tanımlamak Ya Da Yerine Devrimci Bir Seçenek Koymak?” yazılarının irdelenmesi kaçınılmaz bir ihtiyaçtır.

Ancak, OSGB tartışmalarımızı indükmeden önce bir alıntıyla yol almak istedik: “Burjuva siyaset adamlarının devletle ilgili değişmez öğretisi, tamamıyla burjuva devletin, kamu yararına hizmet ettiği görüşüne dayanır. Bununla birlikte, tarihsel deneyim, bu teoriyi sert bir şekilde yalanlar... Demek ki, arkasına sığınılan ‘kamu yararı’, pratikte, proletaryanın ve geniş halk tabakalarının çıkarını içine almaz. Bu ‘kamu yararı’nın sınıf sınırları vardır.” (6).

• Devletin yeniden yapılanması, ekonominin yeniden yapılanmasına uygun/paralel olarak giderken, işçi sağlığı alanı da yeniden yapılandırmadan nasibini aldı ve yeniden yapılanmanın geldiği aşama olarak (ekonomi-politiğin yasaları gereği) üst yapıda düzenleyici olan yeni mevzuat ile birlikte OSGB’ler tanımlandı.

Bir dönem tekil işyeri hekimi ve/veya iş güvenliği uzmanı olarak çalışanların sözleşmeleri OSGB dolayımından geçirildiğinde, verilen tepkiler bir yanı sıra da OSGB’lerde çalışan ve/veya çalışacak olanların özgül ilişkileri olarak kristalize oldu.

Tekil işyeri hekimliği ve/veya iş güvenliği uzmanı hizmet örgütlenmesinden “ara kademe yaratığı-taşeron OSGB” yapılanmasına geçmeye başlanınca, tartışmalar ekonomi-politiğin yasaları ile değil, en iyi söylemle “etik değerler” ve diğer taraftan da “piyasaya savrulanların dili” üzerinden “kışkırtılmaya” başlandı. Piyasaya savrulanların dilini, “sermaye aklıyla konuşmak” olarak bir tarafa bırakırsak; etik yaklaşımları ise bir alıntıyla anlamlandırmaya çalışalım: Marx’ın “... toplumun ekonomik yapısı, hukuksal ve siyasal üstyapının gerçek temelidir... üretim tarzı, toplumsal, siyasal ve genel olarak entelektüel yaşamın niteliğini belirler” (7) ifadesinden ve Engels’in Feuerbach’ın etik kavramını “bütün çağlara, bütün halklara ve bütün koşullara uyacak biçimde” düzenlediği ve “tam da bu nedenden ötürü hiçbir zaman ve hiçbir yerde uygulanabilir ol-

madığı”(8) eleştirisinden hareket ediyoruz.

Böylelikle etiğin değişik ekonomik (alt) yapılara uygun değişiklikler gösterdiğini kabul ederek; Etik tartışmaların, hak ettiği boyutun ötesinde işyeri hekimleri üzerinden yapılmasından ziyade, “kapitalist üretim ilişkileri ve etik” eksenine kaydırılmasının daha doğru olacağı kanısındayız. Ve kapitalizmde sermayedar için (ister küçük, isterse büyük sermayedar olsun) kar olmazsa olmaz ise, sorunun da burada çıktığını Harun Tepe “Çalışma İlişkileri ve Etik” makalesinde vurguluyor: “Sorun işletmenin kazanç, daha çok kazanma hedefinin gerçekleştirilmesinde başvurulan yollar ile bunun işletme çalışanlarına getirdikleri konusunda ortaya çıkmaktadır. Ne pahasına kazanç?.. İşletmenin diğer kaynakları arasında sayılan ve pek de uygun olmayan bir biçimde ‘insan kaynakları’ diye isimlendirilen çalışanlar bu durumdan ne kadar etkilenebilirler? Kazanç mı, çalışanlar mı işletme için önceliklidir? Kar ve insanlık ya da etik değerler birlikte korunabilir mi?.. Avusturyalı eleştirmen Karl Kraus bir öğrencisinin kendisine yönelttiği, ‘Ekonomi etiği nasıl öğrenir?’ sorusuna (biraz ironili bir biçimde) ‘bu öğrenilemez, insan bunlardan birini seçmeli’ diye yanıtlamış...Kişilerin söz konusu olduğu, kişilerin yalnızca araç olarak kullanıldığı ya da kişilerde insan olmanın korunmadığı ya da harcandığı durumlarda, ister hukuksal bir sorun ortaya çıksın ister çıkmasın, mutlaka bir etik sorunla karşı karşıyayız demektir. Bu nedenle işçi-işveren ilişkilerinde hukuka uygun davranılmış olması, her tek durumda etik davranıldığı anlamına gelmez. Başka bir ifadeyle hukuka uygun olan etik olmayabilir.” (9).

Bir takım arkadaşların ve anlayışların yaptığı gibi; eğer mücadelenin çubuğunu işyeri hekimlerinin etik değerleri tartışmasına bükseksek, daha da ilerisine geçip emek-sermaye arasındaki uzlaşmaz gelişimde “sermayenin kar-daha fazla kar ve etik değerler” tartışmasına doğru çevirsek diyoruz... Çünkü; toplumun ekonomik yapısı, hukuksal ve etik üst yapının gerçek temelidir. Etik bir hukuktur. Ve “Hukuk, ilişkilerin dolayına uğramasıdır... hukuk ilişkiyi yaratmaz, ilişki hukuku doğurur. Bu nedenle evrensel, mutlak norm arayışı anlamlı ilişkilerin sonsuzlaştırılması özleminden başka bir anlama gelmez... Ancak hala dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Sınıf savaşımı hangi hal ve biçimde

hukuk alanında sonuç üretirse üretsin, üretim ilişkileri değişmediği ya da hukuk alanında süren sa-vaşımının sonuçları üretim ilişkileri ile uyum sağlamadığı sürece, hukukun ilişkiler üzerinde etkisi sınırlı kalacaktır... Üretim ilişkileri değişmediği sürece, o ilişkilerin kendisinden türeyen ve ilişkinin yeniden üretiminden başka bir anlama gelmeyen hukuk da değişmez.”(10).

- Emek-sermaye arasındaki çelişki, artı-değer sömürsünün işçinin bedenini hedef aldığı kaçınılmaz noktada temel uzlaşmaz çelişki olarak varlığını korurken, yeni işçi sağlığı örgütlenme modelinde farklı farklı çelişik yönler oluştu. Temel çelişki, uzlaşmaz çelişki, birincil ve ikincil (ya da tali) çelişki, başat çelişki gibi kavramları bulduğumuz işçi sağlığı alanından doğru tanımlamak ve tüm bu çelişiklerin çözümü doğrultusunda yapılacak hamlelerin temel çelişkiye hizmet edecek tarzda yapılanmasına yol göstermek tarihsel bir görev olarak önümüzde durmaktadır.

- “Büyük işveren/ büyük sermayedar” çalıştırdığı işçinin sağlık hizmetini OSGB’den yani “küçük işveren/küçük sermayedar” dan alırken, OSGB de hizmet verecek olan işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanını kendi bünyesinde istihdam etti. “Büyük sermayedar” OSGB’nin işvereni durumuna geçerken, “küçük sermayedar” olan OSGB ise işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanının işvereni durumuna geçti.

Güncel tarihsel dönemde “büyük sermayedar” ile “küçük sermayedar” arasında özgül-özdeşik çelişki (sermayeler arasındaki çelişki) yaşanırken, aynı zamanda “küçük sermayedar” olan OSGB ile işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı arasında da evrensel özgül-özdeşik çelişki (emek-sermaye arasındaki çelişki) yaşanmaya başlandı.

Mevcut verili durumda “sermaye” niteliğinde olan “küçük ve büyük işveren”in işçi durumunda olan işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanıyla tarihsel-sınıfsal bir çelişkisi varken, aynı zamanda da tekil işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı olarak işçi statüsünde tanımlananlarla yine OSGB dolayımı üzerinden çalışan ve işçi statüsünde olan işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı arasında da çelişki ortaya çıktı.

- Bu tarihsellikte OSGB dolayımından doğru çalışan işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı tekil olarak çalışan meslektaşlarının varlığı karşısında konumlanırken, tekil olarak çalışanlar ise OSGB’de

çalışanların rakibi konumuna ge(tiri)ldi ve tersi de doğrudur. Bu durum, ekonomi-politiğin nesnel yasaları gereği, sınıfsal konumları aynı olan meslektaşları “bir birine rağmen” hale getirdi.

Politik ekonominin yasaları bizim irademizden bağımsız gerçekleşen süreçlerin yasalarını yansıtan nesnel yasalar iken, bu yasaları üretim ilişkileri içinde değiştirmek, yok saymak mümkün değildir. Ancak, keşfetmek, tanımak, araştırmak, onları toplum yararına kullanabilmek ise mümkündür. Ve bilelim ki; yeni koşullar sonucunda güçlerini yitiren yasalar ise insan iradesiyle yaratılamayan yeni ekonomik koşullar temelinde oluşan yeni yasalara yol vermek adına sahneden çekilirler. Yasaların etkilerinin önüne geçilemez olduğu, toplumun bunlar karşısında çaresiz olduğu söylemleri de bir o kadar eksik olup, bu durumun ise yasaları fetiş haline getirmek, yasaların kölesi haline gelmek olduğu da bilinmelidir. Bu durumu volantarizm ile determinizm diyalektiği bağlamında kavrarsak, “saf iradeci” ve/veya “saf kendiliğindenci” bir tutum alışı savunulmasından kurtulurken, sorunu başka yerde tanımlamak, “şeyleri olmadığı yerde aramak” yanlışlığından da uzak durmuş oluruz.

“Kim bu genel kuralı yadsırsa, aslında bilimi yadsımış olur, ama kim bilimi yadsırsa, böylece her türlü öngörü olanağını da yadsımış olur, dolayısıyla ekonomi-politik-sosyal yaşamı yönetme olanağını yadsımış olur.”(11).

Evet, sınıfsal konumları aynı yerde tanımlanan tekil işyeri hekimleri/iş güvenliği uzmanları ile OSGB üzerinden işyeri hekimliği/iş güvenliği uzmanlığı yapan meslektaşları politik ekonominin yasaları bu gün itibarıyla istihdam biçimleri üzerinden karşı karşıya getirdi. Ancak bizler, sınıfsal çıkarları ortak olanları istihdam biçimlerine bakarak yargılamak yerine, çelişkiyi emek-sermaye boyutuna taşırsak; “şeyleri olmadığı yerde aramak” yanlışlığından ve yasaların kölesi olmaktan kurtulmuş ve çaresiz gibi görüldüğümüz yerden doğru güç toplayarak çıkış imkanını da yakalamış oluruz.

- Piyasa rekabeti içerisinde alandaki OSGB’lerin birbiriyle kapışması ise bu “küçük sermayedar”ların çelişkisi olarak varlığını ortaya koydu.

OSGB’lerin kurucusu olan bir kısım işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı, yani “küçük sermayedar”ların bir kısmı (ki bu “küçük sermayedar” diye

ifadelendirdiğimiz işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanları aynı zamanda kendileri de çalışan konumunda) piyasa rekabeti sırasında, “küçük işveren” kimliğinden düşebilir ve bir başka OSGB’nin çalışanı haline gelebilir, ki gelecektir de... Evet! Durağan olmayan süreçteki çelişki yönleri değişirken, sürecin ve süreç içerisindeki ‘şeylerin’ niteliği de buna bağlı olarak değişir. “Bir şey, kendisini, niteliğine, içinde bulunduğu koşullara uygun olarak ve çeşitli sıçramalarla başka bir şeye dönüştürür.” (12).

“Küçük işveren” kimliğinden düşmemek için, işçi sağlığı hizmetlerinin serbest piyasaya teslim edildiği rekabet ortamında bir OSGB’nin diğer bir OSGB ile rekabeti aynı zamanda kendi bünyesinde çalıştırdığı işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanının çalışma koşulları ve özlük haklarına olumsuz yansıtacağı gibi, işçi sağlığı hizmetlerinin seviyesi de bu rekabetten kaçınılmaz bir şekilde etkilenecek ve içi boşaltılacaktır. Bu anaför ortamında “emeğin rekabete feda edileceğini” ise Onur Bakır’ın sözleriyle ifade edelim: “...sermayenin rekabet gücü söylemine sığınarak yaşama geçirdiği ve hükümetlerin de göz yumduğu emek piyasalarındaki hukuka aykırı uygulamaların, ikinci bir hukuksuzluk yaratarak... Hukukun sınıflar üstü olmadığı göz önüne alındığında hukukun ‘rekabet’ vurgusu eşliğinde işçi sınıfının aleyhine, sermayenin lehine ihlal edilmesi ve hukukun rekabete feda edilmesi anlaşılabilir. Ancak yine de temel bir soru yanıt beklemektedir: ‘Emek rekabete feda mı olsun?’” (13).

Ve bu “rekabet ortamında” işçi sağlığının içi boşaltılırken; işyeri hekimleri ve iş güvenliği uzmanları da bir birinin rakipleri haline getirilmek istenmektedir. Öyle değil midir ki; Tartışmalar işyeri hekimliği ve iş güvenliği uzmanı ücretleri ve çalışma saatleri üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Buradan yola çıkarak “hayatla bağdaşır bir ücret ve çalışma saatlerini içeren sözleşmeler”den bahsedilmektedir. “Hayatla bağdaşır” ifadesinin altını biraz kazıdığımızda ise; ortaya çıkanın, “sermayenin aklıyla düşünmek” ve onun dilini kullanmaktan başka bir anlama gelmediğini görürüz.

Bu rekabet ortamında “hayatla bağdaşan” başka bir şey daha var: İşçilerin işe giriş ve periyodik muayenesine talip olan OSGB’ler işyeri hekimlerini piyasanın vahşi rekabet ortamında hizmete sunarken, bu hizmetin karşılığı paraya tahvil edilirken değişik

rakamlar üzerinden faturalar kesilmektedir. İşe giriş muayeneleri, periyodik muayeneler piyasada 20-30-40 TL. üzerinden “değer” bulurken, iş güvenliği uzmanlarının işyerlerindeki risk analizleri de aynı uygulamaya tabidir. Ve OSGB’ler arabalarıyla tüten fabrika bacası aramakta ve/veya Çalışma Bakanlığı’nın ilgililerinden işyeri adresleri temin etmekte, Eskişehir TÜLOMSAŞ’da, Bursa TKİ... de gördüğümüz gibi işyerleri de ihale usulü (“açık eksiltme usulü rekabet”) ile işyeri hekimi istihdam pazarı oluşturmaktadır. İş güvenliği uzmanı istihdamı ise daha önceleri piyasadaydı!!!

Yalın bir biçimde anlaşılacağı gibi: “...rekabet kılıfının altındaki bu uygulamaların bedelini işçi sınıfı (ki işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanlarının sınıfsal aidiyeti de işçidir-bizim alıntıya ilavemizdir-) ödemektedir. Bir başka deyişle, işçi sınıfı da rekabete feda edilmektedir. Sermayenin ‘rekabet oyununun kurallarına’ uymamasının kendi sorunu olduğu söylenebilir, ancak işçi sınıfının bu danışıklı dövüşe kurban edilmesi kabul edilemez. Bu durum tersine çevrilmesi ise öncelikle bu durumun görünür kılınması, toplumun genelinde tartışmaya açılması, hükümet ve sermaye çevrelerinin teşhir edilmesi, sendikaların sermaye örgütlerinin rekabet söylemine ortak olmaktan vazgeçmesi, en önemlisi de mevcut hakların ihlal edilmesinin önüne geçilmesi ve yürürlükteki düzenlemelerin emekçi sınıflar lehine geliştirilmesi için sendikaların, meslek örgütlerinin ortak hareket etmesi gerekmektedir.” (13).

• Sağlıkta Dönüşüm Projesi gereği birinci basamak örgütlenme modeli olan Aile Hekimliği ve Toplum Sağlığı Merkezleri’nden (TSM) TSM’nin de işçi sağlığı alanına “işe giriş muayeneleri ve periyodik muayeneler” üzerinden adım atmasına mevzuat yol verirken, devletin birinci basamak sağlık hizmet modeli TSM’nin yine birinci basamak işçi sağlığı hizmet modeli örgütlenmesi olan “taşeron OSGB”ler ile piyasada yarıştığını/kapıştığını görürüz.

Bu yarışma ve kapışmaya rağmen: “Tekil sermayeler devlet tekelinden arta kalan alanda faaliyet göstermezler, tam tersine devlet tekil sermayelerin kapsayamadığı sermaye faaliyet alanlarını onların ihtiyaçları doğrultusunda doldurur... Her ne kadar devlet kimi üretim süreçlerinde şu veya bu düzeyde rol alır görünse bile, bu durum ona sermaye niteliği

kazandırmaz.” (10) iken; OSGB’ler ile TSM’lerin işçi sağlığı hizmetlerinde çelişkili görünmeleri aslında işçi sağlığı hizmet modeli olan OSGB yapılanmasının bütününe/sistemine hizmet etmektedir. Bu nedenle, OSGB’lere tekil şirket bazında karşı durmanın bir anlam ifade ettiğini, ancak bu karşı duruşun sistemsal bir işçi sağlığı hizmet modeli olan OSGB’ye evrilmediği sürece etkinlik alanının çok daha sınırlı olacağı da bir gerçektir.

Ve “kamu” ile “özel” şekilsel ayrımının piyasa kavramı içinde (kapitalist üretim ilişkileri anlamında) nasıl da iç içe geçtiğini, devlet-sermaye birleşikliğini ve gizlenmek istenen organik bağına da görüyoruz. Ancak, bu bağlamda OSGB tekil şirketi ile TSM çelişkisi, genel işçi sağlığı hizmet modeli üzerinden değerlendirilirse; “uzlaşır bir çelişkidir.”

Daha Üst Düzeyde İnceleme ve Mücadele İçin Bir Teşvik

Tespitler ve çelişkileri uzatabiliriz. Bu haliyle ve/veya eklentilerle uzatılabilecek çelişkiler manzumesinin her birinin kendi içinde yaşadığı gibi birbirleriyle de çelişki yaşadıkları ve yaşayacakları ise bilimsellik gereğidir. Çünkü; “Yalın bir süreçte yalnız bir çift karşıt vardır: Oysa karmaşık bir süreçte bir çiftten çok daha fazladır. Bu karşıt çiftler de ayrıca birbirleriyle çelişiktir... Bütün karşıt öğeler böyledir. Belirli koşullar nedeniyle, bunlar, bir yandan birbirlerine karşıt, öte yandan birbirlerine bağlı, iç içe ve içten bağlıdır. İşte buna özdeşlik diyoruz... Nasıl özdeş olabilirler? Birbirlerinin karşılıklı var oluş koşulları oldukları için... İki karşıt yanın varlıklarının devamı için birbirlerine bağlı oluşları ile iş bitmez; asıl önemlisi, bu şeylerin birbirlerine dönüşmeleridir. Yani bir şeydeki iki çelişik yönün her biri, belirli koşullar nedeniyle, kendi karşıtlarına dönüşmek eğilimi taşır. Bu, çelişkinin özdeşliğinin ikinci anlamıdır... karşıtlar arasında bir bağ, bir özdeşlik olmasa, böyle bir değişiklik nasıl olabilir?... Bütün çelişik şeyler birbirlerine içten bağlıdır ve bunlar, belirli koşullar altında, bir varlıkta, yalnızca bir arada bulunmazlar, aynı zamanda, belirli koşullar altında birbirlerine dönüşürler... Nesnel şeylerdeki çelişik yönlerin birliği ya da özdeşliği ölü ve katı olmayıp, yaşayan, koşullara bağlı, değişebilir, geçici bağımlı bir durumdur... bu durum, marksizmin materyalist diyalektik dünya görüşüdür. Yal-

nızca metafizikçiler, karşıtları birbirine dönüşebilen, yaşayan, koşullara bağlı, değişebilir şeyler olarak görmeyip, ölü, katı şeyler olarak görürler.”(14).

İşte bu verili durumda bizim neyi alıp soyutlama düzleminde tartışacağımız/geliştireceğimiz ise işçi sağlığı ve işyeri hekimliği meselesinde politik mücadelemize yön verecektir.

Her bir yanı bir yerden doğru çekiştirilen bu çelişkili durumun işçi sağlığı meselesini nasıl etkileyeceğine doğru yapacağımız yaklaşım/analiz işin esasını oluştururken, her bir tartışmacı ise kendinden doğru bir değerlendirme sınırına takılı kalmadan edemiyor: “OSGB’ler mesleki etik çerçeveden değil, ticareti belirleyen ana damar neyse oradan meseleye bakacaklar. Hekimler... az iş çok maaş yerine çok iş az maaş döneminin gelmesi karşısında şaşkınlar. Yeni başlayan bir süreç, herkes hadi bizde bir OSGB kuralım, burada çok iş var abi mantığıyla müteşebbis bir ruhun esaretine kapılabilir. Piyasa kendi beklentilerine göre yeni organizasyonların oluşmasına her zaman gebedir, yükselenler ve batanlar olacak.” (Baripoğlu Ö.); “Ayrıca para kazanmak adil ve kurallara ahlaki değerlere uyarak yapıldığı sürece ayıp bir şey değildir sanırım... Bence işyeri hekimleri olarak hep yan ve kolay gelir olarak görülen bir işi daha kurumsal ve ciddi şartları yerine getirerek yapmak konusunda bir sıkıntı olduğunu düşünüyorum açıkçası. Hekim arkadaşlar bu konuda OSGB’lerden daha çok suçlu bence...OSGB’leri atıp tutan arkadaşlar lütfen kendinize gelin. Madem devir OSGB devri buyurun kurun sizlerde... Ticari bir teşebbüs kurmuş insanlar yaptıkları işi pazarlamaya çalışıyorlar... teşhir etmek lafı gayri ahlaki... teşhir ne demek ne haddinize. Hukuki olarak bile altından kalkamazsınız bunun demedi demeyin. Bu işler öyle ucuz işler değil... Suç varsa hukuk yoluna başvurursunuz cezasını Yüce Türk Adaleti verir. Yeter artık herkes bir kendine gelsin haddini bilsin...”(Bengi S.); “Üzülerek belirtmeliyim ki, sorun ücret sorunu değil hekim emeğinin ve sağlığın ihale ile alınır satılır bir meta haline getirilmesidir... OSGB’lerin temel amacı zaten hekim emeğinin ucuzlaştırılmasıdır ve 2002 yılında TİSK’in yapmış olduğu ‘İşyeri hekimliğinde sorunlar ve çözümler’ panelinde işverenlerin önerdiği modeldir. OSGB kuran arkadaşlar artık emekçi konumdan vasıflı işçi çalıştıran patron konumuna geliyorlar ve para o kadar tatlı geliyor ki

kanlarının son damlasına kadar sistemi savunur haldeler...” (Yüceer N. T.). Ancak, alıntılardan da anlaşılacağı gibi; işçi sağlığı sorunsalının uygulama/örgütlenme modeli farklılaşırken, yeni çelişkilerin yarattığı ortamda tartışmalar bir uçtan diğer uca salınım gösterirken, temel sorunsalın kendisinde bir değişiklik meydana gelmemektedir.

Kamusal tartışmalarını hareket ettirecek yazılımlar Dergimizin ön sayfalarında okuyucuyla paylaşılırken; Biz buradan doğru aldığımız yaklaşımlarla işçi sağlığı ve işyeri hekimliği meselesini OSGB bağlamında tartışmaya açmış olduk. Ancak, sınıflar arasındaki genel sömürü ilişkisini özel vakalarda somutlaştıran kurumun piyasa değil şirket olduğunun bilincinde olsak da, değerlendirmelerimizi sadece OSGB şirketleri üzerine sıkıştırmak da istemiyoruz. Çünkü, Marksist bakış açısı bizi en nihayetinde; üretim ilişkileri temelinde hangi çalışma koşullarında ve nasıl bir ücret karşılığında ne kadar emek harcadığı sorularına götürür. Bu soruları yanıtlamak için ise şirket kurumu yetersiz kalır. Şirket içi bir konu denilerek tüketilemeyecek kadar geniş bir zeminde iktidarın boy gösterdiği, çelişkilerin daha bir boyutlu yaşandığı alana girmek ve buradan doğru mücadeleyi örgütlemek gerekirken; iktidar ve mücadelenin kapitalizme özgü olmadığını, ancak iktidar mücadelesinin ücretli emek üzerinden bağının ise kapitalizme özgü olduğunu biliyoruz.

“Piyasa başarısızlığı” tezleri yerine “hükümetin/devletin başarısızlığı” tezlerinin entelektüel kaynağını oluşturan Chicago ve Virginia politeknik okullarından farklı olarak; kapitalist düzenle bütünleşmeden, onunla müzakere ve mücadele ederek ayrık durmayı, devlet/hükümet ile olduğu kadar piyasa/pazar ile de mesafemizi korumayı gelenek olarak sahipleniyoruz. Ve piyasa; Toplumsal olguları anlamak için her daim kullanılabilir bir prizma iken, piyasa aracılığıyla kurulan ilişkilerin dışında kalan etkileşimleri toparlamak ise bizlere güç toplamada hizmet edecektir.

Ancak bu güç toplama işinde; her bir disiplinin/yapılanmanın/dinamiklerin içe dönük kendi geleneginin olduğunu ve bir sentez getirme arzusunun tam olarak gerçekleşmediğini de görmekteyiz. İlişkilerde güvenin oluşturulması ve bu güvenin kullanılması olmazsa olmaz denli önemliken; İşçi sağlığını çevreleyen çoklu unsurların bir araya gel-

mesini sağlayacak olanın ise, yatay yaklaşım ilişkilerinden çok dikey bir yaklaşıma geçmek olduğunu ifade edebiliriz. Zira dikey yaklaşım, toplumsal süreçlerde yapıları ve ilişkileri çoğaltarak hareket ettiricidir. Yapısal olarak ayrışık olanların içsel yapılanmalarını ve işlevlerini koruma adına yatay-parallel ilişkiler tanımlamaları ise soğurma ve cansız sonuçlar doğurmanın ötesine gidememektedir.

Bir diğer yanda da işçi sağlığı meselesinin içinde “nesnel olarak var olanların” ilgisizliklerini görmekteyiz: Bunun ise, günümüz politikalarının aldığı bir biçimin sonucu olduğunu ifade edebiliriz.

Roza Luxemburg’un sözüyle ifade etmek gerekirse; Yazımızı, “Daha üst düzeyde inceleme, daha ileri aşamada bilimsel araştırma ve gerçeği bulma yönünde daha çok mücadele için bir teşvik kaynağı olarak değerlendirmek lazım.”...

Kaynaklar

1. Politzer G., Felsefenin Temel İlkeleri (Çeviren: Erdost M.), Sol Yayınları, 2010;34.
2. Özdemir G. Y., “Küreselleşme ve İşçi Sağlığı, Çalışmanın Ekonomi Politikası Üzerine Notlar”, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Sayı:6, Sayfa:2-5.
3. Çetung M., Teori ve Pratik (Çeviren: Solukçu N.), Sol Yayınları, 2005;47.
4. Engels F., Anti-Dühring (Çeviren: Somer K.), Sol Yayınları, 2010;66.
5. Üşür İ., “Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları”, Praksis, 2011;10:211-238.
6. Politzer G., Felsefenin Temel İlkeleri (Çeviren: Erdost M.), Sol Yayınları, 2010;447-448.
7. Marx K., Ekonomi Politikasının Eleştirisine Katkı (Çeviren: Belli S.), Sol Yayınları, 1970;22-24.
8. Engels F., Feuerbach Üzerine Tezler ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu (Çeviren: Burhan N.), Sol Yayınları, 1968.
9. Tepe H., “Çalışma İlişkileri ve Etik”, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 2003;16:2-6.
10. Akarca G., “Sermayenin Yerine Düşünmek”, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 2012;45-46:16-33.
11. Stalin J. V., “SSCB’de Sosyalizmin Ekonomik Problemleri”, <http://kutuphane.halkcephesi.net/Stalin/sosyalizmde%20ekonomik%20sorunlar/index.htm> Erişim tarihi: 01.05.2011.
12. Çetung M., Teori ve Pratik (Çeviren: Solukçu N.), Sol Yayınları, 2005;50.
13. Bakır O., “Küresel Rekabet, Haksız Rekabet ve Emek Piyasaları Emek Rekabete Feda Mı Olsun?”, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 2006;26:25-29.
14. Çetung M., Teori ve Pratik (Çeviren: Solukçu N.), Sol Yayınları, 2005;53-57.●

SAĞLIK VE ÇEVRE PROFESYONELLERİNDE ÇEVRESEL RİSK ALGISI: ESKİ BİR ÇALIŞMADAN GÜNCELE DAİR İPUÇLARI

Dr. Cavit Işık YAVUZ

Doç., Hacettepe Ü.T.F. Halk Sağlığı AD, Çevre Sağlığı Yandal
Uzmanlık Öğrencisi

Özet

Çalışmanın amacı Kocaeli’de Sağlık ve Çevre Müdürlüklerinde çalışan meslek gruplarının topluma ve kendileriyle ailelerine yönelik risk algılarının belirlenmesidir. Tanımlayıcı olan bu çalışmaya 132 kişi katılmış ve veriler sosyodemografik özelliklerin ve bazı çevresel risklere ilişkin algı düzeyinin değerlendirildiği bir anket formu aracılığıyla yüz yüze görüşme yöntemiyle toplanmıştır. Katılımcıların %41.6’sı hekim, %39.4’ü çevre sağlığı teknisyeni, %19.0’u da diğer mesleklerdendir (mühendis, teknisyen vb). Katılımcıların yaş ortalaması 30.7 ± 7.4 yıldır ve %25’i kadındır. Kendilerine ve ailelerine yönelik olarak daha az düzeyde olmak üzere topluma yönelik çevresel riskler arasında endüstri kaynaklı risklerin yüksek düzeyde algılandığı belirlenmiştir. Sağlık ve çevre meslek grupları çevresel risk algısı çalışmalarında hedef grup olarak alınmalı ve bu alandaki araştırmalar geliştirilmelidir.

Anahtar sözcükler: Çevre, risk algısı, sağlık, sağlık çalışanları.

Abstract

The objective of this study is to determine the perception of environmental health risks directed to themselves, their families, and the society among professionals in Directorate of Ministry of Health and Ministry of Environment in Kocaeli. In this descriptive study, data was collected through face to face interviews from 132 individuals (physician, technician, engineer etc.) who have been working in health care services and environment agency. Of all 41.6% of the participants were physicians, 39.4% were environment technicians and 19.0% were

other (engineer, technicians etc.) professionals. A questionnaire was used including socio-demographic variables and perceptions of some environmental risks. Mean age of participants was 30.7 ± 7.4 year, and 25% of them was female. Industrial pollution risks were most common environmental risk that is perceived for the society although less to themselves and their families. Environmental risk perception researches should conduct in health and environmental professionals as a target group.

Key word: Environment, risk perception, health, health workers.

Giriş

Çevre sağlığı birçok bilim dalı ve mesleğin katkı sunduğu çok sektörlü bir alandır. Bu anlamda çevre sağlığı hizmetlerinin yürütülmesi de pek çok kurum ve örgütü ilgilendirmektedir. Bu yapılanmanın çeşitli kademelerinde çalışanların risk algısı ve çevre bilinci, gerek mesleklerini uygulamada gerekse toplumun eğitimi ve yönlendirilmesi ile çevre sorunlarının çözümüne ilişkin çabalar üretmede önem taşır. Algıladıkları risklerin ve çevre bilinçlerinin topluma aktarılması bu çabalara katkı sağlamaktadır. Kendi çalışma alanlarında uzman konumundaki meslek gruplarının birbirleri arasındaki etkileşimleri, algı, bilinç, tutum, davranışlarla ilişkili farklılıkları ve bu farklılıkların nedenlerinin incelenmesi, topluma dönük çalışmaların ilk aşaması olarak değerlendirilebilir. Çevresel risk algısı günümüzde çeşitlenen ve karmaşıklaşan çevre sorunlarının ele alınmasında üzerinden önemle durulan bir konu başlığıdır.

“Tehlike” insanlara ya da insani değerlere karşı oluşmuş tehditler olarak tanımlanırken, “risk” bu

tehditlerden çeşitli koşullarda zarara uğrama olasılıklarının niceliksel ölçümüdür (1). Risk tanımında iki önemli bileşen yer almaktadır. Bu bileşenler, olumsuz bir sonucun varolma olasılığı ile bu olumsuzluğun ortaya çıkış, zamanlama ve büyüklüğü ile ilgili bir kesinsizliğidir. Bu iki bileşenin olmaması durumunda “risk yoktur”. Bir diğer tanımlamayla risk; iki ya da daha fazla sonuca sahip bir unsur, olay ya da fiilin ortaya çıkacağı önceden bilinmeyen belli sonuç ve olasılıklardan “istenmeyen ya da hoş olmayan en az bir durum”u belirten bir kavramdır. Risk varlığından söz edebilmek için üç koşul gereklidir: Riskin kaynağı, maruziyet, olumsuz sonuçlar (2).

Sağlık ve yaşam risklerinin giderek artan oranda dış etkenlerden kaynaklanması gerçeği, çevresel zararların önceden kestirimi, belirlenmesi, önlenmesi ve en aza indirilmesi gereksinimini arttırmıştır. Bu gereksinimi karşılamak üzere temel bilgilerin sağlanacağı, koruma öncelikli çabalara katkıda bulunmayı amaçlayan çok yönlü risk araştırmaları giderek önem kazanmıştır. Bu araştırmalar, farklı disiplinlerin ilgi alanına girmiş ve geliştirilen yeni yöntemlerle giderek uzmanlaşma eğilimi göstermiştir (2). Beck (1992) ve Giddens (1990), “risk toplumu” kavramını ortaya koyarak toplumun ve buna paralel olarak sağlık anlayışının değişimini vurgulamışlardır(3). Bu teoride tarihsel benzerlerinden farkı esas olarak, korkutucu ancak tanıdık doğa risklerine karşı modern risklerin endüstriyel aktivitelerden meydana geldiği ve ilerlemenin karanlık yüzünü oluşturduğu ve modern risklerin daha az katlanılır ve savunulabilir olduğu belirtilmektedir (3).

Risk çalışmaları işçi sağlığı ve çevre sağlığı alanında sık kullanılmaktadır. Risk çalışmalarında tehlikeye karşı çeşitli belirlemeler yapılmaya çalışılır. Bu tehlikeler, fiziksel (iyonize radyasyon, gürültü vb), kimyasal (su, toprak, havadaki kimyasal etkiler), biyolojik (hastalıklara yol açan bakteri, virüs vb), kültürel (çalışma ortamları, sigara içmek, diyet, sağlıkla ilgili davranışlar vb) başlıklarına ayrılabilir (4). Bu tehlikelerle değerlendirilen risk ya da risklerin kabul edilebilir düzeyde olup olmadığı değerlendirilerek öncelikli uygulamalar açığa çıkarılır. Bu nedenle kabul edilebilir risk (acceptable risk) değerlerinin belirlenmesi gerekir (5).

Son yıllarda bazı araştırmacılar, insanların tehlike ya da risk hakkındaki bilgi, görüş, düşünce ya da algılarının doğruluğu ve tamlığı konusu üzerinde durarak bu etmenlerdeki yanlışlık ve eksikliklerle, kişinin hem kendisine hem de çevresinde ona güvenen kişilere zararlı olabileceğini düşünmüş ve riski sistematik bir biçimde inceleme ve değerlendirmeyi denemişlerdir (2). Sağlıkla ilgili bazı riskler kişinin düşünce, eylem ve kararlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu öğeler sonunda yapılan seçimlerin bazıları bireysel düzeyde olabilirken (emniyet kemeri takma gibi) bazen toplumsal düzeyde olabilmektedir (tehlikeli atıkların yok edilme yöntemi kararı gibi). Bu seçimler, konuya göre riskin önemi ve etkisi üzerine büyük ya da küçük etkiler yaratabilir. Ancak söz konusu seçimdeki ısrarlar ve tekrarlar etkinin büyümesine yol açabilir (devamlı olarak emniyet kemeri takmamak gibi) (2). Risk alıcı ya da riskli davranışlar olarak adlandırılan seçimlerde bulunma, kişiden kişiye hatta aynı kişinin farklı davranışlarında da değişkenlik gösterebilir. Bazı kişiler çok büyük risk alabilirken bazıları tüm risklerden kaçınır, kişi kimi zaman çok büyük riskleri göze alabilirken kimi zaman çok daha düşük düzeydeki risklerden kaçınabilir (5). Kişinin riski nasıl algıladığı önem taşımaktadır. Bu kavram risk algısı olarak adlandırılmaktadır ve bu kavrama ait araştırmalar, son yıllarda artan oranlarda kullanılmaktadır.

Risk algılama araştırmalarının amacı çeşitli aktivite ve teknolojilerle ilgili yargıları inceleyerek kişilerin tehlikelere yanıtlarını önceden belirleyip değerlendirmek, dolayısıyla halk, çalışanlar, teknik uzmanlar ve yöneticiler arasında risk bilgisi iletişimini geliştirip, eğitsel çabaları yönlendirerek risk analizi, yeni teknoloji ve risk yönetimi stratejilerine katkıda bulunmaktır (2,6). Ayrıca bu araştırmalar, kişilerin riski nasıl değerlendirdiği, kendi risk alma ve riskten kaçınma kararlarını nasıl verdiklerini, gerçek risk düzeyi ile kendi risk algılayışları arasında uyum olup olmadığının belirlenmesini sağlar (5). Risk algılama çalışmaları genellikle pazarlama çalışmalarından köken almış ellili ve altmışlı yıllarda satın alma kararını belirleyen faktörlerin tespit edilmesine yönelik çalışmalar kaynak oluşturmuştur (2).

Günümüzde gelişen teknoloji, karmaşık ve alışılmamış etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu teknolojilerin zararlı etkileri, genellikle gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır ve istatistiksel analizlerle açığa çıkması zordur. Bu tehlike ya da riskleri ortaya çıkarmaya çalışan çeşitli mesleklerden profesyoneller, analiz tekniklerini kullanırken, halkın büyük kısmı “sezgisel risk yargıları”na ve kişisel deneyimlerine güvenir. Bu yargılar yaşanan deneyimlerle ya da tanık olunan ya da duyulan, öğrenilen haberlerle şekillenebilir. Bu durum kimi zaman konunun uzmanları ile halk arasında risk konusunda farklı görüşler oluşmasına neden olabilmektedir (2). Risk analizi uzmanlarından bazıları (Fiscoff, Whyte, Burton), konunun uzmanı olanların ve bilim insanlarının hem risk derecesinin hem de riskin kabul edilebilirliğinin belirlenmesini gerçekleştirmelerine karşı çıkmaktadırlar. Bunun nedeni, riskin kabul edilebilirliğinin toplumsal yönüdür. Özellikle yasa ve standartlar oluşturulurken, bu değerler ve toplumun çevre bilincinin düzeyi önem taşır (7).

Alışkın olma, kontrol edebilme, durumun yıkıcılığı, bilgi düzeyi, eşitlik gibi özelliklerin algılanan risk, algılanan yarar ve risk kabulü kavramlarında etkili olduğu belirlenmiştir. Bu kavramlar ‘riskin kalitatif karakterizasyonu’ olarak adlandırılmaktadır. Yanlış izlenim yaratan deneyimler, medya, yaşamsal kaygı ve stresler, kendine güven düzeyi gibi faktörler de hatalı yargılara, tehlikelerin değerinden az ya da fazla tahminine ve risk hakkında yanlış kanı oluşumuna neden olabilmektedir. Bireyler tarafından yararlı olarak algılanan durumlar, yüksek düzeyde risk taşıyor olsalar da tolere edilebilmektedir (2,8). Medyanın risk algısı üzerine etkisinin değerlendirildiği ABD Hastalık Kontrol Merkezi (CDC) tarafından yapılan bir çalışmada, yazılı medyada yer alan çeşitli tehlikelerle ilgili sözcükler incelenmiş ve bulgular bu sözcüklerin ölüme neden olma oranları ile karşılaştırılmıştır (9). Böylece gerçekte ölüme neden olan tehlikeler “sigara, inme (stroke) ve kalp hastalıkları” iken medyada yer alan tehlikeler, madde ve ilaç kullanımı, motorlu araçlar, toksik ajanlar ve cinayetler olarak belirtilmektedir. Risklerin algılanmasında beklenenden çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bunlar; riskin istemli ya da istemsiz oluşu (örn: sigara içme), riskin kontrol edilebilme durumu (örn: arabayı kullanırken ve arabada

yolcu iken risk farklı olarak algılanır), riskin bilinme durumu (örn: radyasyon), riskin hemen ve gelecekteki sonuçları (örn: sigara içme), riskli duruma alternatif olup olmadığı, risk sonucunun tip ve yapısı (örn: yaralanma, yan etki vb), riskten uzak durmanın oluşturacağı yarar, riskin yaşamdaki ve medyadaki görünümü (örn: çocukları etkileyen kaza ya da durumlar), bilgi edinilebilme durumu, kişisel olarak riskle karşılaşma durumu, geçirilmiş deneyimlerin anımsanması, düzenleyici makamlara güven düzeyidir (10).

Özellikle kamunun uzmanlardan farklı düzeyde risk algısının varlığı çeşitli faktörlere bağlanmaktadır (4): Yeni ve karmaşık durum, süreç ya da olaylara ait olması, isteksiz olarak yapılanlar, faydalı ve gerekli görülenler, kaza vb tek bir olayla ortaya çıkabilecek büyük zararların bulunma ihtimali, risklerin toplumda adil olarak dağılmadığının düşünülmesi, risk hakkında ilgililerden bilgi alınmaması, etkilerin ve ahlaki endişelerin dikkate alınmaması. Risk algılama çalışmalarının çoğunun kişisel ya da teknik bir perspektifle, kişilerin psikolojik yapılarına ya da teknik bilgiye sahip olma durumuna ya da yorum yapabilme yeteneklerine dayanan varsayımlarla oluşturulduğu belirtilmektedir (2).

Çevre sağlığı, birçok meslek grubunun ekip hizmeti sunması gereken bir disiplindir. Uygulama konuları arasında, içme ve kullanma suyu, atıklar, konut, hava kirliliği, radyasyon, aydınlatma, havalandırma, gürültü, vektör ve kemirici kontrolü, besin sağlığı, mezarlıklar, sağlığa az ya da çok zararlı olabilecek kuruluşlar, çalışma koşulları, kazalar ve önlenmesi, turist sağlığı yer almaktadır (11). Çevreye yönelik uygulamalarda temel amaçlar, zararlı çevresel etkenin önlenmesi, etkenini zararsız hale getirilmesi, etkenin yayılımının önlenmesi, etkenin korunma yöntemleri oluşturulmasıdır (11). Çeşitli çevresel etkenlerin sağlık etkileri sıkça tartışılmaktadır. Cep telefonları ve elektromanyetik alanlar, transgenik gıdalar, nükleer enerji, küresel ısınma vb konularda farklı görüş ve eğilimler dile getirilmektedir. Bu çalışmada sağlık ve çevre alanında çalışan uzmanlardan oluşan bir grubun çevre sorunlarına yönelik risk algıları değerlendirilmiş ve güncel tartışmalara katkı sunulması amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Araştırma, hekimler, çevre sağlığı teknisyenleri ve İl Çevre Müdürlüğü çalışanlarından (Mühendis, mimar, tekniker vb) oluşan uzmanlar grubunda, bazı çevresel risklerle ilgili topluma ve kendileriyle ailelerine yönelik risk algılarını değerlendirmek amacıyla yürütülmüştür. Bu amaçla Kocaeli ilinde görev yapan hekim, çevre sağlığı teknisyeni ve çevre müdürlüğü çalışanları araştırma kapsamını oluşturmaktadır. Tanımlayıcı tipteki çalışmaya toplam 132 kişi katılmıştır. Çalışma öncesi veri toplama aracı olarak bir anket geliştirilmiş, Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Etik Kurulu ve Kocaeli Valiliği'nden izin alınmış ve ön deneme yapılmıştır. Oluşturulan veri toplama aracı yedi bölümden oluşmuş ve bu bölümlerde katılımcıların çeşitli sosyodemografik özellikleri ile bazı çevre risklerinin oluşturduğu risk düzeyi hakkındaki görüşleri sorulmuştur.

Hazırlanan anket formundan elde edilen veriler, SPSS versiyon 15.0 paket programında analiz edilmiştir. Sürekli değişkenlerin analizlerinde; iki grup karşılaştırmalarında bağımsız gruplarda t testi (student t testi), üç grup karşılaştırmalarında tek yönlü varyans analizi (one way ANOVA) ve post hoc test olarak tukey's hsd, sayımlı değişkenlerin analizinde ki-kare testi kullanılmıştır. Analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Araştırma toplam 132 kişiye uygulanmıştır. Katılımcıların %81'i Sağlık Müdürlüğü, %19'u Çevre Müdürlüğü çalışandır. Hekimler, çalışma grubunun %41.6'sını (n:55), çevre sağlığı teknisyenleri %39.4'ünü (n:52), İl Çevre Müdürlüğü çalışanları (18 mühendis, 3 tekniker, 3 biyolog, 1 mimar) %19'unu oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların bazı sosyodemografik özellikleri ve bazı alışkanlıkları Tablo 1' de görülmektedir.

Çalışma grubunun yaş ortalaması 30.7 ± 7.4 'dür. Hekimlerin yaş ortalamaları 33.0 ± 5.8 , çevre sağlığı teknisyenlerinin 28.0 ± 7.6 , Çevre Müdürlüğü çalışanlarının ise 31.1 ± 8.4 'dür. Yaş ortalamaları karşılaştırıldığında gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.01$) ve farklılık hekimlerle çevre sağlığı teknisyenleri arasındadır. Yaş gruplarının mesleklere

dağılımında da anlamlı farklılık vardır ($p < 0.001$). Katılımcıların 64'ü (%48.5) düzenli olarak günde ortalama 17.9 ± 8.2 adet sigara içmektedir. Yirmi bir kişi (%15.9) sigarayı bırakmıştır ve bırakma süresi ortalama 41.9 ± 37.1 ay olarak tespit edilmiştir. Sigara içme durumunun mesleklere dağılımı incelendiğinde meslekler arasında istatistiksel farklılık saptanmıştır ($p < 0.01$). Bu dağılıma göre çevre sağlığı teknisyenlerinin %57.7'si, hekimlerin %47.3'ü ve Çevre Müdürlüğü çalışanlarının %32'si düzenli olarak sigara içmektedir. Araştırma kapsamındaki meslek gruplarının “düzenli egzersiz yapma”, “sağlıkları durumları ile ilgili düşünceleri”, “çocuk sahibi olma”, “medeni durum”, “evde on sekiz yaş altında yaşayan kişi varlığı” özellikleri açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.

Araştırmaya katılanların çeşitli çevresel risklerin topluma yönelik risk düzeyi hakkındaki yanıtları Tablo-2'de izlenmektedir. Çalışma grubunda topluma yönelik çevresel risklerden akarsu ve denizlere bırakılan fabrika atıklarının (%83.3), fabrikalardan kaynaklanan hava kirliliği ile toprağın endüstri nedenli kirlenmesinin (%80.3) ve doğal afetlerin (%78) yüksek riskli olarak ifade edildiği görülmektedir.

Cinsiyete göre topluma yönelik çevresel risk başlıklarına verilen yanıtların dağılımı incelendiğinde kadınların daha fazla sıklıkta “yüksek riskli” yanıtını verdikleri ve bazı başlıklarda bu yüksekliğin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Cep telefonu baz istasyonları ($p = 0.027$), yüksek gerilim hatları yakınında yaşama ($p = 0.019$), toprağın endüstri nedeniyle kirlenmesi ($p = 0.027$), AIDS/HIV ($p = 0.024$), gıdalardaki böcek öldürücü ve bitki ilaç kalıntıları ($p = 0.003$), hava, su ve gıdalardaki kimyasal kirlilik (0.029) kadınların daha yüksek risk bildirdikleri başlıklardır.

Medeni duruma göre topluma yönelik risk başlıkları dağılımında başlıkların hiçbirinde anlamlı farklılık saptanmamıştır. Çocuk sahibi olma durumunda çocuk sahibi olmayanların cep telefonları ($p = 0.008$), toprak kirliliği ($p = 0.017$) ve ozon tabakasının incelmeye ($p = 0.004$) ile ilgili risk yanıtları anlamlı şekilde farklıdır. Benzer bir durum evde 18 yaş altı yaşayan varlığında da ortaya çıkmaktadır (toprak kirliliği, $p = 0.04$ ve ozon tabakasının incelmeye, $p = 0.007$).

Çevresel risklerin araştırma katılımcılarının kendileri ve aileleri için risk düzeyi ile ilgili yanıtları incelendiğinde ise hava su ve gıdalardaki kimyasal kirliliğin %69.7 ile ilk sırada yer aldığı, fabrikalardan kaynaklanan hava kirliliğinin ikinci (%69), akarsu ve denizlere bırakılan fabrika atıklarının üçüncü sırada (%65.9) bulunduğu izlenmektedir (Tablo 3).

Cinsiyete göre katılımcıların kendilerine ve ailelerine yönelik risk başlıkları dağılımı dağılımında cep telefonu baz istasyonları ($p=0.024$) ve güneş ışığına maruz kalma ($p=0.009$) dışında anlamlı fark-

lılık yoktur. Bu iki başlıkta kadınlar daha fazla yüksek risk bildirmişlerdir. Medeni duruma göre karşılaştırma yapıldığında ise güneş ışığına maruz kalma ($p=0.038$) başlığında anlamlı farklılık bulunmaktadır ve bu başlıkta bekarlar daha fazla yüksek risk bildirmişlerdir.

Çocuk sahibi olanlar ve olmayanların verdikleri yanıtlar karşılaştırıldığında cep telefonu baz istasyonları ($p=0.048$) ve güneş ışığına maruz kalma ($p=0.006$) dışında anlamlı farklılık belirlenmemiştir ve çocuğu olmayanlar yüksek risk seçeneğini daha fazla işaretlemişlerdir. Evde 18 yaş altı yaşayan varlığı ve evdeki kişi sayısının verilen yanıtlara dağılımında anlamlı bir farklılık yoktur.

Sigara içme durumunun verilen yanıtları etkileyip etkilemedikleri incelendiğinde, sigara içmenin kendi ve ailesi için risk algısı yanıtlarında anlamlı farklılık saptanmıştır ($p=0.021$). Buna göre sigara içenlerde yüksek riskli yanıt yüzdesi daha yüksektir.

Tablo-1: Araştırma katılımcılarının bazı sosyodemografik özellikleri ve alışkanlıkları

Sosyodemografik Özellikler (n= 132)	Sayı	%
Cinsiyet		
Erkek	99	75.0
Kadın	33	25.0
Yaş grupları		
20-29 yaş	62	47.0
30 yaş ve üstü	70	53.0
Medeni durum		
Evli	73	55.3
Bekar	59	44.7
Çocuk sayısı		
Çocuğu yok	78	59.1
Bir çocuk	24	18.2
İki ve daha fazla	30	21.7
Sigara içme durumu		
Hiç içmeyen	37	28.0
Düzenli içen	64	48.5
Bırakmış	21	15.9
Ara sıra içen	10	7.6
Evde yaşayan kişi sayısı		
İki ve ikiden az	40	29.3
Üç ve daha fazla	92	80.7
Evde yaşayan 18 yaş altı kişi sayısı		
Yok	81	61.4
Bir kişi	23	17.4
İki kişi	22	16.7
Üç kişi	6	4.5
Kendi sağlığı hakkındaki düşüncesi		
Kötü	2	1.5
Orta	14	10.6
İyi	82	62.1
Çok iyi	26	19.7
Mükemmel	8	6.1
Düzenli egzersiz		
Yapmıyor	105	79.5
Yapıyor	27	20.5

Tartışma

Araştırma çevre sağlığı hizmetlerinin çeşitli düzeylerinde çalışan sağlık hizmeti üretimine katkıda bulunan meslek gruplarında yürütülmüştür. Sağlık ve çevre ile ilgili resmi kurumlar birbirlerinin görevlerini de paylaşmaktadır. Ulusal Çevre Sağlığı Programı'nda çevre sağlığı hizmetleri alanında çalışan personelin farklı standartlarda yetiştirilmesinin hizmetleri ve sonuçlarını izleme olanağını azalttığı ve bu personelin yetiştirildiği okulların müfredatlarının kısa sürede eskiyerek sağlık alanındaki hızlı gelişmeleri yakalayamadığı mesleki formasyon alanındaki önemli bir sorun olarak ortaya konulmaktadır. Yine bu programda Sağlık ve Çevre Bakanlığı arasında eşgüdümün sağlanması, kavram ve tanım farklılıklarının giderilmesi, çevresel risklerin risk değerlendirilmelerinin yapılabilmesi ve sağlık üzerine olumsuz etkilerinin önlenmesi, azaltılması ve politikalar ortaya koymak amacıyla bilimsel temeller oluşturulması, risk değerlendirmesi için metotlar geliştirilmesi ve uygulanabilir hale getirilmesi vurgulanmaktadır (12).

Risk algılama araştırmaları risk yönetimi ve risk analizi ile ilgili karar mekanizmalarında önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu araştırmalardan elde edilen verilerle kişilerin riskler hakkındaki düşünceleri ve riske verdikleri yanıtlar belirlenerek düzenleyici ve

Tablo-2: Araştırma katılımcılarının çevresel risklerin topluma yönelik risk düzeyi hakkındaki yanıtları (n= 132).

Çevresel Riskler	Toplum İçin Risk Düzeyi İle İlgili Yanıtlar			
	Yüksek (%)	Orta (%)	Düşük (%)	Hiç (%)
Akarsu ve denizlere bırakılan fabrika atıkları	83.3	12.1	1.5	3.1
Fabrikalardan kaynaklanan hava kirliliği	80.3	15.2	2.3	2.3
Toprağın endüstri nedeniyle kirlenmesi	80.3	14.4	2.3	3.0
Doğal afetler	78.0	9.8	8.3	3.8
Ozon tabakasının incilmesi	75.0	18.9	0.8	5.3
Sigara	74.2	18.9	2.3	4.5
Hava, su ve gıdalardaki kimyasal kirlilik	72.7	18.2	4.5	4.5
Stres	71.2	22.7	1.5	4.5
AIDS / HIV	70.5	17.4	7.6	4.5
ilaç ve madde bağımlılığı	69.7	20.5	5.3	4.5
Yüksek gerilim hatları yakınında yaşama	65.2	15.2	13.6	6.1
Şiddet ve suç	62.9	24.2	6.1	6.8
Otomobillerden kaynaklanan hava kirliliği	56.1	31.8	8.3	3.8
Gıdalardaki böcek öldürücü ve bitki ilaç kalıntıları	49.2	35.6	10.6	4.5
Motorlu araç kazaları	48.5	41.7	6.1	3.8
Atıkların yakılması	46.2	29.5	16.7	7.6
Cep telefonu baz istasyonları	44.7	32.6	14.4	8.3
Alkol tüketimi	35.6	40.2	16.7	7.6
Güneş ışığına maruz kalma	34.1	43.9	17.4	4.5
İklim değişikliği	26.5	39.4	25.8	8.3

eğitsel süreçlerde daha verimli sonuçlar almaya yönelik çabalar sürdürülmektedir. Bu veriler olmaksızın oluşturulacak politikaların etkisiz ya da başarısız kalabileceğine dikkat çekilmektedir (2). Diğer yönüyle risk algı araştırmaları halk, teknik uzmanlar, çalışanlar ve yöneticiler arasında risk bilgisi iletişimini geliştirecek bilgiler sağlamaktadır. Halkın büyük çoğunluğu “sezgisel risk yargıları”na güvenirken konunun teknik uzmanları bilgiye dayanan ve çeşitli analiz yöntemlerini kullanarak karar verir. Bu iki grubun vardıkları yargılar kimi zaman çok farklı olabilmektedir (2). Bu çalışmalardan klasikleşmiş olanı Fishoff ve arkadaşlarının 1978’de yayınladıkları bir çalışmadır(8). Bu çalışmada çeşitli teknolojik risklerle ilgili 4 grubun algısını karşılaştırmıştır. Bu gruplardan biri uzmanlardan, biri kadın seçmenlerden, biri üniversite öğrencilerinden biri de sosyal kulüp üyelerinden oluşmaktadır. Çalışmada tipik olarak uzmanlarla diğer gruplar arasında risklerin sıralanmasında belirgin farklılıklar görülmektedir. Bu farklılığa örnek olarak “nükleer enerji” verilebilir. Nükleer enerji kadın seçmenler ve üniversite öğrencilerinin en riskli bulduğu teknolojik

risk iken uzmanlar için yirminci sırada yer almaktadır.

Çalışma grubu yukarıda belirtilen kapsamda, daha çok çalışan ve teknik uzman kategorisine giren ve mesleki bilgi ve formasyonu ile hizmetleri yürüten kişilerden oluşmaktadır. Bu kişilerin çeşitli çevresel risklerle ilgili risk algılarının değerlendirilmesi ülkemizde çevre sağlığı hizmetlerini yürütmekte olan kurumlarda çalışanların hem kendi aralarında hem de kurumlar arası risk iletişimini arttırmak, çalışanların risklerle ilgili yargıları arasındaki uyum ya da uyumsuzlukları değerlendirmek ve tartışmak açısından önemlidir. Konu ile ilgili bir diğer önemli nokta, çevre sağlığı hizmetlerinde toplum bilincinin ve toplum eğitiminin risk yönetimi ve iletişimi ile geliştirilerek bireylerin çevre sağlığı risklerinin kapsam ve içeriğini algılamalarını sağlamaktır. Toplumun çevre sağlığı bilincinin geliştirilmesi için planlı ve sistemli bir programın olmadığı ülkemizde, toplumu bilinçlendirme çabaları ile ilgili olarak çevre sağlığı hizmetlerini yürüten personele önemli görevler düşmektedir (12).

Tablo-3: Araştırma katılımcılarının çevresel risklerin kendileri ve ailelerine yönelik risk düzeyleri hakkındaki yanıtları (n= 132)

Çevresel Riskler	Kendi Ve Aile İçin Risk Düzeyi İle İlgili Yanıtlar			
	Yüksek (%)	Orta (%)	Düşük (%)	Hiç (%)
Hava, su ve gıdalardaki kimyasal kirlilik	69.7	18.9	6.8	4.5
Fabrikalardan kaynaklanan hava kirliliği	69.0	23.5	4.5	3.0
Akarsu ve denizlere bırakılan fabrika atıkları	65.9	23.5	4.5	6.1
Ozon tabakasının incelməsi	63.6	26.5	5.3	4.5
Stres	59.1	26.5	9.1	5.3
Şigara	58.3	18.2	14.4	9.1
Toprağın endüstri nedeniyle kirlenmesi	58.3	31.1	5.3	5.3
Doğal afetler	57.6	26.5	9.8	6.1
Otomobillerden kaynaklanan hava kirliliği	49.3	34.1	13.6	3.0
Atıkların yakılması	47.7	28.0	15.9	8.3
Cep telefonu baz istasyonları	43.9	27.3	18.2	10.6
AIDS / HIV	39.4	12.9	22.7	25.0
Motorlu araç kazaları	39.4	35.6	13.6	11.4
Gıdalardaki böcek öldürücü ve bitki ilaç kalıntıları	37.1	36.4	15.9	10.6
Şiddet ve suç	35.6	22.0	28.0	14.4
Yüksek gerilim hatları yakınında yaşama	29.5	21.2	23.5	25.8
İlaç ve madde bağımlılığı	28.0	16.7	12.1	43.2
Güneş ışığına maruz kalma	26.5	37.9	25.8	9.8
İklim değişikliği	22.7	45.5	24.2	7.6
Alkol tüketimi	13.6	27.3	25.0	34.1

Risk algısını değerlendirmeyi amaçlayan çalışmalarda karşılaşılan bazı sorunlar, kişilerin konu ile ilgili aktivitelere yabancı olabilecekleri, teknik konuları anlamakta güçlük çekebilecekleri, sorulara akla ilk gelen yanıt verebilecekleri, konu ile ilgili hiçbir fikirleri olmamasına rağmen ya da tamamen ters bir düşünceye sahipken bir yanıt yaratabilecekleri, araştırmacıların katılımcıları yönlendirebilecekleri olarak belirtilmektedir (2). Bu sorunların çalışma grubunun özellikleri göz önüne alındığında gerçekleşmeyeceği varsayılmıştır.

Risk algılama araştırmaları özellikle teknik uzmanlarla halkın algıları arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. Bu farklılıklardan hareketle risk yönetimine ilişkin karar alma süreçlerinde düzenlemeler yapılmaktadır. Çalışmada kullanılan risk başlıkları sağlıkla ilgili çeşitli riskleri içermektedir. Bu riskler arasında sağlıkla ilgili alışkanlık ve davranışlar (sigara, alkol tüketimi gibi), fizik çevreye ait riskler (hava kirliliği, ozon tabakasının delinmesi

vb), psikososyal çevreye ait riskler (stres, ilaç ve madde bağımlılığı), biyolojik çevreye ait riskler (AIDS/HIV), kaza ve afetler yer almaktadır. Riskle ilgili araştırmalarda karşılaşılan, olası olayın hatırlanma ya da düşünülebilme gücü oranında yargılarda bulunulması, kesinliğinden emin olunan ya da tipik olarak aşırı güvenilen yargılara inanılması, olasılık halindeki bir durumun bir olay haline gelmesine ilişkin kişinin öngörüsü, çeşitli durumlarla ilgili verilen kararlardan oluşan kişinin referans karar ve yargıları gibi bazı bias türlerinin, çalışma grubunun mesleki durumu ve eğitim formasyonları göz önüne alındığında ortaya çıkması beklenmemektedir (13).

Risk algı araştırmalarında araştırmaya alınan kişiler, psikometrik tekniklerle yapılan anketlerde daha belirgin olmak üzere, kimi zaman hayatları boyunca hiç duymadıkları, kimi zaman da çoğu kez düşünmedikleri ya da hatırlamadıkları risk başlıkları ile karşılaşmaktadırlar. Bu durumda anket tekniğinin de bir gereği olarak bu başlıklarla ilişkili

yargılarını ya da tutumlarını, anketin doldurulma süresi içerisinde kendi içsel süreçlerini de yaşayarak ve gözden geçirerek yanıtlamak durumundadırlar (14,13). Bu durum kişilerin sorulara bir şekilde herhangi bir yanıt verme eğilimlerinin de bir sonucu olarak gerçek yargı ve tutumların yansıtılması ile ilgili olarak kısıtlılıklar içermektedir. Bu nedenle risk algısını etkileyen pek çok faktörün olduğu da göz önüne alındığında risk algısının gerçek düzeyinin tespiti ile ilgili olarak anketlerle uygulanan psikometrik tekniklerin seçiminde dikkatli bir yaklaşımın gereklidir. Benzer bir bakış açısı çevre bilinci araştırmaları için de ifade edilebilir. Çalışmamızın çevre sağlığı disiplini ile ilgili meslek formasyonu ve eğitimi almış kişilerde yapılması bu bias oluşumunu önlemiş olabilir. Katılımcılara sorulan risk başlıkları, çalışma yaşamında karşılaştıkları ve mesleki deneyim ve yaşantıları içerisinde bulunan risklerle ilişkilidir. Bu risklerin topluma yönelik risk düzeylerini değerlendirirken daha çok mesleki bilgi ve deneyimlerini kullandıkları, risklerin kendileri ve aileleri için risk düzeylerini değerlendirirken ise yaşam deneyimlerini kullandıkları düşünülebilir. İkinci değerlendirmede yaşanan, kişinin kendinin daha kişisel anlamda bir iç bakış ve iç görüden geçirmesi ve kendisi ile ailesine dönük olarak hızlı bir şekilde yaşamını gözden geçirmesidir. Bu noktada akla şöyle bir soru gelmektedir: Bu hızlı gözden geçirme, risk başlıkları ile sorulan soruların kişilerde yaratabileceği ve toplumsal değerlerden etkilenen yargılar nedeniyle kişinin gerçek değerlendirmesi olarak kabul edilebilir mi?. Örnek olarak ilaç ve madde kullanımı ile AIDS/HIV sorularında katılımcıların kendilerine ve ailelerine yönelik risk düzeyini değerlendirirken bu başlıklara yükledikleri anlamlar, önem taşır.

Risk başlıklarına verilen yanıtların çeşitli değişkenlerle ilişkisi incelendiğinde cinsiyete göre yanıtlardaki farklılaşmanın diğerlerine göre daha fazla başlıkta etkili bir faktör olduğu ve kadınların yüksek riskli yanıtlarının dikkat çektiği izlenmektedir. Araştırma sonucumuza benzer biçimde, Hoefler ve Raju, Amerikan ve Fransız toplumunun teknolojik risklerle ilgili algılarını karşılaştırmak amacıyla New York ve Lyon'da yaptıkları bir araştırmada kadınların her iki toplumda da erkeklerden daha yüksek düzeyde risk algısına sahip olduklarını bildirmekte-

dirlere (15). Çocuk sahibi olmama, evde 18 yaşın altında yaşayan birey bulunmaması ve sigara içme de bazı başlıklarda etkilidir ancak bunun nedenlerine yönelik olarak bir değerlendirme yapmak bu çalışma ile mümkün değildir.

Çalışma grubunun topluma yönelik olarak yüksek düzeyde riskli olduğunu belirttikleri riskler arasında ilk iki sırayı endüstri kaynaklı çevresel riskler almaktadır. Bu riskler, akarsu ve denizlere bırakılan fabrika atıkları (%83.3), fabrikalardan kaynaklanan hava kirliliği ile toprağın endüstri nedeniyle kirlenmesidir (%80.3). Çalışma grubunun endüstri kaynaklı bu riskleri yüksek oranda riskli olarak belirtmesi, konu ile ilgili hizmetlerde çalışıyor olması ve mesleki eğitimi, kirlilik parametreleri ile ilgili ayrıntılı bilgiye sahip olabilmeleri yanında çalışma bölgesinde fabrikaların yoğun olarak bulunmasının katılımcılarda bu risklerin yüksek olabileceği beklentisinin oluşmasının bir göstergesi olabilir. Çalışma grubunun bu bölüm sorularına verdikleri yanıtlarda, risk algısında önemli olduğu belirtilen “sezgisel yargılar” dan daha çok bilgi ve deneyime dayalı yanıtlar olduğu düşünülmektedir. Üçüncü sırada, katılımcılar topluma yönelik olarak doğal afetleri yüksek riskli olarak değerlendirmişlerdir. Katılımcıların %78'i doğal afetlerin toplum için yüksek riskli olduğunu düşünmektedir. Doğal afetlerin bu denli yüksek oranda riskli olduğunun belirtilmesi, bölgede 17 Ağustos 1999 tarihinde yaşanan ve binlerce ölüm ve yaralanma ile sonuçlanan merkez üssü Gölcük ilçesi olan depremle ilişkili olabilir (16). Kocaeli ilinde depremde on bine yakın insan ölmüş, 12340 ev yıkılmış ya da hasar görmüştür. Çalışmada depreme ilişkin yaşantı ile ilgili herhangi bir veri toplanmamakla birlikte çalışma grubunun depreme ilişkin yaşantı, anı ve deneyimleri topluma yönelik olarak doğal afetlerin yüksek riskli görülmesinin bir nedeni olabilir. Yaşanmış kötü ve acı bir deneyim riskin yüksek olarak nitelenmesine yol açmaktadır. Miletli ve arkadaşları ABD'de yaptıkları bir araştırmada depremle ilişkili risk algılarının depreme hazırlık çalışmalarındaki yerini değerlendirmişler ve kişilerin riski anlamaları, inanmaları ve kişiselleştirmeleri ile kendi yaşamlarına ilişkin çabalarda bulunabileceklerine dikkat çekmişlerdir. Risklerle ilgili bilgi aktarımında risklerin özgüllüğü, kaynağı, sıklığı, kesinliği, doğruluğu gibi faktörlerin etkili olduğunu bildirmişler-

dir (17). Ozon tabakasının incilmesi ve sigara yüksek oranda riskli bulunan dördüncü ve beşinci risk başlıklarıdır. Katılımcıların %74.2'si sigarayı toplum için yüksek riskli bulmaktadır.

Bazı faktörler, kişilerin algı düzeyini ve riskle ilgili endişelerinin yüksek olmasını etkileyebilmektedir (18). İnsan kaynaklı riskler, kaçınılmaz riskler, kontrolü toplum dışında bulunan riskler, topluma çok az yararı olan ya da hiç olmayan riskler, tanınmayan riskler, eşit olarak dağılmayan riskler, güvenilmeyen bir kaynakla ilişkili riskler, kanser gibi ürkütücü sağlık etkileri bulunduğu bilinen riskler bu faktörler arasında sıralanabilir. Çalışma grubunun yüksek risk sıralamasında; endüstri kaynaklı kirlilik risklerinin insan kaynaklı olması, sağlık etkilerinin bilinmiyor ya da somutlaşmıyor olması, kirlilik riski ile ilgili kontrol mekanizmalarının karmaşık olması, doğal afetlerle ilgili risklerin kaçınılmazlığı, kontrol edilemezliği, ölüm-yaralanma gibi ürkütücü sağlık etkileri, yaşanmış bir deneyimin varlığı gibi faktörlerin etkili olabileceği düşünülebilir. Çevresel stressörlerin ve risklerin etkileri ile onlara verilen yanıtların psikososyal etmenli olduğunun giderek daha çok dikkate alındığı risk toplumu kavramı içinde Giddens "ontolojik güvenlik" adını verdiği bir tanımlama yapmıştır (3). Bu tanım, yaşamla ilgili zor anlarda kişiler ve eşyalara güvenirliliğin sürdürülmesidir. Kişiler ya da toplumlar riskle karşılaştıklarında bu güvenlik duygusu kaybolabilir. Bu kayıpla oluşan duruma "antropolojik şok" da denmektedir (3).

Çalışmamızın benzeri araştırmalar incelendiğinde, topluma yönelik yüksek riskli olarak nitelenen risk başlıklarının sıralanmasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Avustralya'da yapılan bir araştırmada katılımcılar, %79.4 oranıyla (1593 kişi), birinci sırada sigarayı yüksek riskli olarak belirtmişlerdir (18). İkinci sırada ilaç ve madde kullanımı, üçüncü sırada da güneş ışığına maruz kalma yer almaktadır. Meksika'da 147 kişide yapılan bir araştırmanın yüksek riskli olarak nitelenen ilk üçü ise ilaç ve madde kullanımı (%65.9), suç (%64.8) ve AIDS (%61.5) olarak saptanmıştır (19).

Risk başlıklarından katılımcıların kendileri ve ailelerine yönelik olarak yüksek riskli algıladıkları ilk üç riskin ikisi fabrika kaynaklı hava ve akarsu ile deniz kirliliğidir. Hava su ve gıdalardaki kimyasal

kirlilik %69.7 ile ilk sıradadır. Byrd ve VanDerslice'in çalışmalarında yüksek riskli olarak ilk üç sırayı suç (%38.1), ozon (%37.9), tehlikeli atıkların depolanması (%36.7) almaktadır (19). Bir diğer çalışmada endüstriyel özellikleri bulunan kentsel bölgede yaşayanların %85'i bölgelerindeki hava kirliliği nedeniyle orta ya da aşırı düzeyde endişe duyduklarını belirtmişlerdir (20).

Topluma ve kendisi ile ailesine yönelik yüksek düzeyde riskli olduğu belirtilen risklerin oran farklılıkları, incelendiğinde ilaç ve madde bağımlılığının %41.7, yüksek gerilim hatları yakınında yaşamının %35.7 ve AIDS/HIV'in %31.1 ile farkın en yüksek üç risk olduğu görülmektedir. Bir diğer deyişle katılımcılar bu üç riski, topluma yönelik olarak yüksek riskli algılanırken kendilerine ve ailelerine yönelik olarak benzer oranda riskli algılamamaktadırlar. Bu algı farklılığında, yaşamla ya da sağlıkla ilişkili alışkanlık ve davranışlar, bu risklere yüklenen sosyal anlam ve tanımlar, kendi yaşamında bu risklerin farkında olmama gibi faktörler etkili olabilir. Çalışmamızda bu nedensel ilişkileri ortaya koymayı amaçlayan ayrıntılı değerlendirmeler yapılmamıştır. Örneğin yüksek gerilim hatları yakınında yaşama ile ilgili risk başlığına verilen yanıtların değerlendirilmesinde katılımcıların ne kadarının yüksek gerilim hattı yakınında yaşamakta olduğu verisi sorgulanmamıştır. Byrd ve VanDerslice de çalışmalarında farkın en yüksek olduğu başlıkların ilaçlar (%40.9), AIDS (%29.8) ve suç (%26.7) olduğunu, bu farklılığın "optimistik bias" kaynaklı olabileceğini belirtmektedirler (19). "Optimistik bias" türü davranışlarda "evet çevremde pek çok tehlike var ancak bana ne de aileme bir şey olmaz" düşüncesi vardır (9). Giddens, çevresel risk ve tehlikelere verilen yanıtları "risk toplumu" kavramı çerçevesinde bazı kategorilere ayırmıştır (3). Bu kategorilerden ilki, "pragmatik kabullenme" olarak adlandırılmaktadır. Kişi günlük yaşamındaki riskten kaçınarak daha çok ev içi aktivitelerle yönelmektedir. Bir diğer kategoride, uzmanlara ya da bilim adamlarına güven üzerinden bir kabullenme söz konusudur.

Katılımcıların cep telefonları ve baz istasyonları ile ilgili topluma ve kendileri ile ailelerine yönelik risk düzeyleri hemen hemen aynıdır. Bu iki oran arasında %0.8'lik farklılık bulunmaktadır. Hava, su

ve gıdalardaki kimyasal kirlilik ve iklim değişikliği farkın minimal olduğu diğer iki risktir (sırasıyla %3, %3.8). Atıkların yakılması ise katılımcıların kendileri ve aileleri için topluma göre %1.5'lik bir farkla daha yüksek düzeyde riskli olarak algıladıkları tek risk başlığıdır. Kocaeli'nde faaliyet gösteren bir atık yakma biriminin bulunması, bu konuya ilişkin duyarlılık oluşmasına neden olmuş olabilir. Byrd ve VanDerslice, sosyoekonomik farklı düzeydeki üç bölgede yaptıkları araştırmada, düşük sosyoekonomik düzeye sahip bölgede gıdalardaki pestisitlerin, kanalizasyon yokluğunun, kimyasalların, atık yakmanın araştırmaya katılanların kendilerine yönelik olarak topluma oranla daha yüksek düzeyde riskli olarak algılandığını saptamışlardır (19). Araştırmacılar, bölgede kanalizasyonun bulunmamasının bu farklılığın bir nedeni olabileceğini ve bu nedenle riskin yüksek olarak algılanabileceğini ancak diğer üç riskin daha yüksek algılandığına dair açık bir kanıtın bulunmadığını belirtmektedirler. Marris ve arkadaşları da benzer bir çalışmada, bireylerin risk algıları düzeylerinde geniş bir çeşitlilik olduğunu, aynı risk başlığında topluluk düzeyinde yapılan analizlerin bireysel düzeyde yapılan analizler ile tam örtüşmediğini rapor etmektedirler (21).

Sonuç olarak çevresel risklerle ilgili doğru bir risk iletişimi stratejisi geliştirilmelidir. Çalışma grubunun risk algı durumunun anlaşılması, çevresel risklerle ilgili halka doğru mesajların iletilmesinde önem taşımaktadır. Çalışmada katılımcıların topluma ve kendileriyle ailelerine dair çevresel risk algılarında farklılıklar saptanmıştır, özellikle cinsiyete göre farklılıklar dikkat çekmektedir. Benzer çalışmalar geliştirilmeli, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılarak "risk algı" ve "çevre bilinci" ölçekleri oluşturulmalıdır. Bu çalışmalarda, niteliksel araştırma yöntemleri kullanılarak riskin algılanmasını etkileyen faktörler konusunda daha fazla bilgi toplanabilir.

Kaynaklar

1. Hohenemser C, Kates RW, Slovic P. The nature of technological hazard. *Science*. 1983;20:378-84
2. Yolsal N, Örkün M. Çevre ve Sağlıkla bağlantılı risklerin analizi: Risk belirleme, risk değerlendirme ve risk algılama. *Toplum ve Hekim*. 1998; 13, (1): 31-4.
3. Wakefield S, Elliot S.J. Environmental risk perception and well being: effects of the landfill sitting process in two southern Ontario communities. *Social Science and Medicine*. 2000;50: 1139-54.
4. Doğan F. Uygulamalı Çevre Bilimi ve Çevre Epidemiyolojisi. Ege Ü. Basımevi. İzmir. 1998:3-44.
5. Güler Ç, Çobanoğlu Z. Risk İletişimi ve Risk Yönetimi. Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü. Ankara; 1997:21-59.
6. Hamzaoğlu O, Uçar M, Ceylan S, Özkan Ö, Biçer T. Bir tıp fakültesi hastanesinde görevli hemşirelerin HBV enfeksiyonu ile ilgili risk algılamaları ile ilgili bilgi tutum davranışlarının saptanması. V. Ulusal Halk Sağlığı kongresi bildiri kitabı. İstanbul: Marmara Ü.T.F. 1996;571-78.
7. Berkes F, Kışlalıoğlu M. Ekoloji ve Çevre Bilimleri. İstanbul: Remzi Kitabevi, Ocak 1994:13-48.
8. Slovic P. Perception of risk. *Science*. 1987;236:280-5.
9. Chamley G, Graham JD, Kennedy RFJ, Shogren. 1998 Annual meeting plenary session: assessing and managing risk in democratic society. *Risk Analysis*. 2000;20(3):301-6.
10. Osei E.K, Amoh G.E.A., Schandorf C. Risk ranking by perception. *Health Physics*. February 1997;72(2):195-203.
11. Güler Ç, Benli D, Çevre Sağlığı. İçinde: Bertan M., Güler Ç. Ed.: Halk Sağlığı Temel Bilgiler. Ankara: Güneş Kitabevi 1995:225-62.

12. Akdur R, Aygün R, Aycan S, Evcı D, Ekmekçigil A. Ulusal Çevre Programı. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ocak 2001:10-1.
13. Petcovic W.L. Managing differences in individual risk perceptions: A pilot experiment to integrate individual perceptions. In: Advances in risk analysis. Ed: Garrick BJ, Gekler WC. Plenum Press. New York and London, 1987 (4):117-21.
14. Fischhoff B, Bostrom A, Quadrel MJ. Risk perception and communication. In: Detels R, Holland WW, McEwen J, Omenn GS. Oxford Textbook of Public Health. 1997;2:987-1002.
15. Hoefler MP, Raju VS. Technological risk perception: similarities and dissimilarities in French and American samples. In: Advances in risk analysis. The analysis, communications and perception of risk. Ed: Garrick BJ, Gekler WC. Plenum Press. New York and London, 1987 (9): 25-30.
16. İzmit Kent Kurultayı. Kocaeli Deprem Sonrası Demografik Ekonomik ve Sosyal Durumu. Ed: Sevim Y. Araştırma dizisi. İzmit 2000.
17. Mileti DS, Farhar BC, Fitzpatrick C, Helmericks SG. Public perception and response to the Parkfield California Earthquake prediction. Advances in risk analysis. The analysis, communications and perception of risk. Ed: Garrick B.J., Gekler W.C. Plenum Press. New York and London, 1987 (9): 321-34.
18. Starr G, Langley A, Taylor A. Environmental risk perception in Australia. A research report to the Commonwealth Department of Health and Aged Care. Centre for population studies in epidemiology, South Australian Department of Human Services. 2000. www.health.gov.au. (erişim tarihi: 12.02.2001).
19. Byrd TL, Van Derslice J. Perception of environmental risks in three el paso communities. WERK conference proceedings, albuquerque, New Mexico, May, 1996.
20. Elliot SJ, Cole DC, Krueger P, Voorberg N, Wakefield S. The power of perception: health risk attributed to air pollution in an urban industrial neighborhood. Risk Analysis.1999;19(4):621-34.
21. Marris C, Langford I, Saunderson T, O'Riordan T. Exploring the "psychometric paradigm": comparisons between aggregate and individual analyses. Risk Analysis. June 1997;17(3):303-12. ●

haber haber haber haber haber haber haber haber haber haber

İŞÇİ SAĞLIĞINDA TAŞERON ÖRGÜTLENME MODELİ ORTAK SAĞLIK VE GÜVENLİK BİRİMLERİ(OSGB)

MSG- MSG- Türk Tabipleri Birliği/Ankara Tabip Odası tarafından 14 Mart Tıp Haftası Etkinlikleri çerçevesinde 16 Mart 2013 tarihinde, Petrol-İş Sendikası salonunda, 14.00-17.00 saatleri arasında; 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'na bağlı olarak yaşama geçirilen "İşçi Sağlığında Örgütlenme Modeli/Ortak Sağlık ve Güvenlik Birimleri(OSGB)" başlığında/içeriğinde panel düzenlendi.

TTB/Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi Editörü Levent KOŞAR'ın moderatörlüğünde yapılan panelde: DISK/Sosyal-İş Sendikası Genel Başkanı Metin EBETÜRK, KESK/SES Genel Örgütlenme Sekreteri Hasan KALDIK, İzmir İşçi Sağlığı Meclisi'nden Gültekin AKARCA, Ankara İşçi Sağlığı Meclisi üyesi ve Ankara Tabip Odası İşçi Sağlığı ve İşyeri Hekimliği Komisyonu Başkanı Ercan

YAVUZ konuşmacı olarak katılımcılarla sunularını paylaştı.

İş cinayetlerinde yaşamlarını yitiren işçiler/emekçiler için yapılan saygı duruşuyla başlayan panelin açılış konuşmasını Ankara Tabip Odası Başkanı H. Özden ŞENER yaptı.

İşçilerden, Sendikalardan, Ankara İşçi Sağlığı Meclisi'nden, OSTİM İşçi Sağlığı Meclisi'nden, Uluslararası İşçi Dayanışma Derneği'nden, mühendislerden, işyeri hekimlerinden ve işçi sağlığına duyarlı kişilerden oluşan katılımcıların katkı ve sorularıyla zenginleşen panelde: "İş Cinayetlerinin Sorumlusu Kapitalizmdir", "Örgütlenme Koruyucu Sağlık Hizmetidir", "Emeğin Sağlıklı Olma Hakkından Ödün Vermeyeceğiz" gibi pankartlar dikkat çekiciydi!

Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG), kendi disiplini ile ilgili olabilecek derlemeler, araştırmalar, literatür özetleri ve gündemi belirleyen güncel konular ve tartışmalara ilişkin görüş ve değerlendirmeleri yayımlayan bilimsel bir dergidir. Türk Tabipleri Birliği tarafından yayımlanır.

MSG, ICMJE tarafından belirlenen standartları ve TTB Yayın Etiği Bildirgesi ilkelerini benimser. Ayrıntı için web sayfasına (<http://www.ttb.org.tr/MSG>) bakınız

MSG'de yazılar belirli başlıklarda yayımlanır (ayrıntı için; web sayfasına bakınız) ve web sayfası aracılığı ile gönderilir.

Başvurusu kabul edilen yayım türleri (ayrıntı için; web sayfasına bakınız):

- I. Orijinal araştırma
- II. Araştırma raporu (ön rapor)
- III. Bakış/Görüş
- IV. Yorum
- V. Editöre mektup
- VI. İşyeri hekimleri ve işçi sağlığının diğer disiplinlerinden
- VII. Derlemeler
- VIII. Diğer

Dergiye gönderilen yazılar öncelikle Editörler tarafından bir ön değerlendirmeye alınır. Bu ön değerlendirme sonrası Yayın Kurulu ve gerektiğinde Danışma Kurulu incelemesinden geçerek yazı hakkında karar verilir. Araştırmalar en az iki, ihtilaf durumunda üç hakeme gönderilir. Gelen görüşlere göre yayım kurulunda değerlendirme yapılır.

Yazım Kuralları:

(Ayrıntılar için; <http://www.ttb.org.tr/MSG>)

Derginin yazı dili Türkçe'dir. Yazılar Türk Dil Kurumu tarafından belirlenen dil bilgisi ve yazım kurallarına uygun olmalıdır.

Yazı bölümleri:

Yazılar Windows tabanlı Microsoft Word programı ile her kenarından 3'er cm boşluk kalacak şekilde, 2 satır aralıklı olarak tüm bölümler dahil 15 sayfayı aşmayacak şekilde yazılmalıdır. Yazının sayfaları aşağıdaki bölümlere ayrılmalıdır.

1. Başlık sayfası

2. Özet sayfası: Bu sayfada araştırma makaleleri için sadece Türkçe ve İngilizce özet yer almalıdır. Araştırma makalesi olmayan yazılar için özete gerek yoktur.

Türkçe ve İngilizce özet: Özetlerden her biri 250 sözcüğü geçmemeli, açık ve anlaşılır biçimde çalışmayı özetlemelidir. Amaç, gereç ve yöntem, bulgular, sonuç (title, purpose, material and method, results, conclusion) bölümlerine ayrılmış olmalıdır.

Anahtar sözcükler (key words): Türkçe ve İngilizce 2-5 kelime Index Medicus konu ve bölüm başlıklarına uygun olarak belirtilmelidir.

3. Metin sayfası:

Metin aşağıdaki bölümlere ayrılmalıdır:

- 3.1. Giriş
- 3.2. Gereç ve Yöntem
- 3.3. Bulgular
- 3.4. Tartışma
- 3.5. Sonuç
- 3.6. Teşekkür
- 3.7. Kaynaklar

Kaynakların metin içinde gösterimi: Kaynaklar metin içinde kullanım sırasına göre numaralandırılmalı ve cümlenin sonunda noktalama işaretinden sonra parantez içinde bu numara ile belirtilmelidir. Birden fazla kaynak belirtilecekse numaralar arasına virgül konmalıdır.

Kaynak listesi: Kaynaklar yazının sonunda teşekkür bölümünden sonra metindeki sıralamaya ve numaralandırılmaya uygun olarak yazılmalıdır. Kaynak yazımında aşağıda belirtilen gösterim kullanılmalıdır. Yazılar sayısı 3'ten fazla ise ilk üç yazar yazıldıktan sonra "ve ark." kısaltması kullanılmalıdır. Dergi adları "Index Medicus"a göre kısaltılmalıdır.

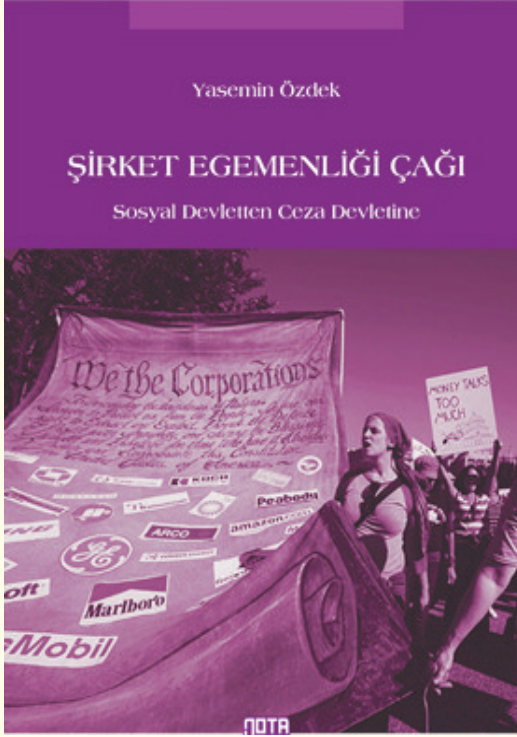
Kaynak makale ise: Örnek; İlhan, M.N. "Krom ve Bileşiklerinin Zararlı Sağlık Etkileri ve Korunma", TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 2002;12:35-37.

Kaynak kitap ise: Örnek; İlhan, M.N. Sağlık Çalışanlarında Tükenmişlik Sendromu: Halk Sağlığı ile İlgili Güncel Sorunlar ve Yaklaşımlar (Ed: Aslan, D.), Ankara Tabip Odası, 2009;217-221.

4. Tablolar / Şekiller / Resimler / Grafikler sayfası

5. Çalışmanın ana hatları: Bu sayfada çalışma/yazı ile ilgili kilit noktalar vurgulanmalıdır. Bu bölüm beş cümleden fazla olmamalıdır.

KİTAP TANITIMI

ŞİRKET EGEMENLİĞİ ÇAĞI SOSYAL DEVLETTEN CEZA DEVLETİNE

Yasemin ÖZDEK

Bugün dünyanın birçok ülkesinde siyasal kararlar artık dev şirketlerin yöneticileri ve sermaye örgütleri tarafından alenen alınıyor. Siyasal kararların alınma sürecinin parlamento dışına kayması, siyasal alanı özelleştiriyor ve temsili demokrasileri de facto geçersizleştiriyor. Sosyal işlevlerinden giderek sınırlan devletin baskı politikalarının öne çıkması ise, siyasal rejimlerin otoriterleşerek olağanüstü hal usulünün süreklilik kazanmasında izleniyor. Küresel sermayenin dünya çapında uygulamakta olduğu yeni program, 20. yüzyılın toplumsal kazanımlarını topyekun tehdit ediyor. Bu program, sosyal devletin yanında temsili demokrasiyi de çökertiyor ve hukuk güvenliğini ortadan kaldırmıyor. Sosyal devlet niteliğinden sınırlan kapitalist devlet, çıplak bir şiddet aygıtı halini alıyor ve cezalandırma iktidarını yoğunlaştırıyor.

Bu kitap, 20. yüzyılda sosyal devlet biçimine evrilen kapitalist devletin bugün yeniden liberal devlet biçimine geri dönüşünü sınıf mücadeleleri perspektifiyle inceliyor. Sosyal devletin yerine geçen yeni liberal "ceza devleti" nin cezalandırma politikalarını sergiliyor. Günümüzde kapitalistlerin devletin yönetiminde yoğunlaşan ve dolaysızlaşan iktidarını somut örneklerle ortaya koyuyor (Tanıtım Bülteninden).

türk tabipleri birliği

mesleki sağlık ve güvenlik dergisi

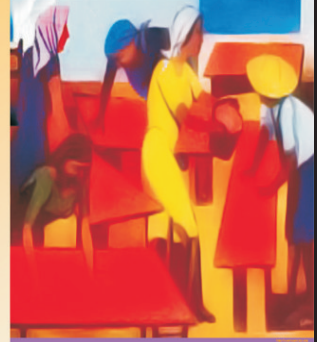
turkish journal of
occupational
health and
safety

- Hocamız
Dr. Nazif Yeşilleyen
- Küreselleşme ve
Üretimin
Esnekleşmesi
Sürecinde
Kadın Emegi
- Ev İşçiliğinde
Değişen Dinamikler
- Ev Eksenli
Çalışanların
Hukuki Konumu
- Ev Eksenli Çalışma
İş kazaları ve
Meslek Hastalıkları
- Ev İşçiliği
Toplumsal Cinsiyet
ve Örgütlenme

turkish medical association

ISSN 1302 - 48 - 41 üç ayda bir yayımlanan Dergi-Kocam-Acıkak 2011

44

turkish journal of
occupational
health and
safety

- İş Sağlığı ve Güvenliği
Kanunu
- Sağlık Sektörü ve
Sağlık Emekçileri
- Mesleki Sağlık ve
Güvenlik Riskleri
- Laboratuvarlar ve
Risk Değerlendirmesi
- Radyasyon Kaynakları
ve Risk Algısı
- İşyeri Tehlike Sınıfları

turkish medical association

ISSN 1302 - 48 - 41 üç ayda bir yayımlanan Dergi-Kocam-Acıkak 2011

43

turkish journal of
occupational
health and
safety

- Neoliberal Politikalar
ve Sağlık Çalışanları
- Sağlık Alanında
Şiddet ve Mobbing
- Taşeron
Sağlık İşçileri
- Ambulans
Çalışanlarının İş Stresi
- Diş Teknisyenlerinin
Riskleri

turkish medical association

ISSN 1302 - 48 - 41 üç ayda bir yayımlanan Dergi-Kocam-Acıkak 2011

42

turkish journal of
occupational
health and
safety

- Esnekleşme'de
Yeni Boyut
Kıdem Tazminatı
Yağması
- Sınıf, Ulus Cinsiyet
Bağlamında
İşçi Sağlığı
ve Güvenliği
Kongresi
- İşçi Sağlığı ve
Güvenliği
Meclisleri
- Modern
Zamanlar'da
'Charlie Chaplin'

ISSN 1302 - 48 - 41 üç ayda bir yayımlanan Dergi-Kocam-Acıkak 2011

41

